

V. Zaborskaitė

šimtas

LITERATŪROS
MISLIU.

V. Zaborskaitė

8

●

ŠIMTAS

LITERATŪROS

MISLIŲ

Lietuvių Kultūros Židinio New York
ANTANO MACEIKOS Vardo
BIBLIOTEKA

Skyrius... 8

Nr. 4604

VILNIUS

1966

Ar pažįsti gimtąją literatūrą?

Čia pasiūlytos mįslės turėtų padėti šį klausimą išsiaiškinti. Visos jos (su retomis išimtimis) pagrįstos gana lengvai prieinama medžiaga, dažnu atveju jau tarybiniais metais paruoštais leidiniais. Šaltiniai nenurodomi; specialistai patys juos lengvai raps, o šiaip literatūros mėgėjams jie nebūtini: panorėję giliau kurį klausimą pastudijuoti, jie ims akademines lietuvių literatūros istorijos ar specialių bibliografinių leidinių.

Klausimų pobūdis labai nevienodas: į vienus turėtų rasti atsakymą kiekvienas vidurinės mokyklos aukštesnės klasės moksleivis, o kiti reikalauja giliau pasidomėti gimtąja literatūra. Atsakymų skyriuje duotas ne tik lakoniškas „mįslės“ sprendimas, bet ir pluoštelis papildomos medžiagos: gal ji pastūmės skaitytoją patį paieškoti naujų lietuvių literatūros įdomybių?

klausimai

KIENO TAI SLAPYVARDIS?

Dažnai autoriaus slapyvardis taip sutampa su kūryba, kad skaitytojų sąmonėje visiškai išblėsta jo tikroji pavardė. Kas, pavyzdžiui, šiandien pasakytų: perskaičiaus Mačiulio „Pavasario balsus“, Žymantienės „Petra Kurmelį“ arba Alberto Juozėno „Parduotas vasaras“! Tekalbame apie Maironį, Žemaitę ir J. Baltušį.

Bet būna ir taip, kad slapyvardžiai neprigryja: mažas bežino, kad J. Biliūnas pasirašinėjo J. Barzdylos pseudonimu arba A. Gudaitis-Guzevičius — Brolio.

Dangstytis slapyvardžiais rašytojus pastūmi įvairūs motyvai: ar politinio gyvenimo sąlygos, ar laiko mada, ar fantazija, ar dar kokie nors kiti sumetimai.

Kieno tai slapyvardžiai, kokiomis aplinkybėmis ar kokiais motyvais pasirinkti:

1. Jurkštas Smalaūsis?
2. Lazdynų Pelėda?
3. Markizas Tigrui Nėrkonori?
4. J. Radžvilas?
5. V. Žalionis?

Daugelį rašytojų, literatūros veikėjų siejo artima draugystė, nuoširdus bendravimas, neretai palikdavęs žymę ir jų kūryboje. Jie rėmė vienas kito sumanymus, veikė vienas kito pasaulėžiūrą. Ne visados tas poveikis būdavo abipusis: ar dėl amžiaus didelio skirtumo, ar dėl kokių kitų priežasčių tame santykiyje dažnai vienas rašytojas (ar dar tik būsimasis rašytojas) buvo imančioji, kitas — duodančioji pusė.

Priešais kairėje surašytas pavardes teisingai sudėstykite dešinėje esančiąsias, turėdami mintyje rašytojų draugystės ar kitokio artimo bendravimo ryšius:

1. A. Kulvietis	—	L. Ivinskis
2. Šatrijos Ragana	—	V. Krėvė
3. Bitė	—	A. Venclova
4. B. Sruoga	—	P. Višinskis
5. P. Cvirka	—	S. Rapolionis.

LITERATŪRINĖS VIETOS

Yra vietovių, įaugusių į mūsų literatūrinę sąmonę: rašytojų gimtinės ar šiaip vietos, kuriose jų ilgai gyventa, kurta, susitikinėta su plunksnos draugais; arba vietos, kur ilsisi brangūs mums gimtosios literatūros kūrėjų palaikai. Reta, žinoma, tokių vietovių, kaip Anykščiai, kurie davė net tris didelius talentus: A. Baranauską, J. Biliūną ir A. Vienuolį. Bet gana ir vieno stambaus rašytojo, kad išgarsėtų jo gimtinė ar šiaip gyventoji vieta!

Kokie lietuvių rašytojai gyveno, kūrė

1. Bardžiuose-Bijotuose?
2. Kamajuose?
3. Puziniškyje?
4. Ušnėnuose?
5. Palemone?

Nelietuviai ima plačiau domėtis lietuvių kalba, tautosaka, literatūra nuo XIX amž. pradžios. Europoje šiuo metu pradeda suvokti nacionalinių kultūrų reikšmę, renkama ir leidžiama įvairių tautų liaudies kūryba, ypač dainos, sparčiai ima vystytis kalbotyra. Į šio susidomėjimo orbitą patenka ir Lietuva. Nauji ir žymiai stipresni tokio susidomėjimo impulsai atsiranda jau vėliau, mūsų laikais, įsijungus Lietuvai į daugianacionalinę Tarybų Sąjungą.

Daugelis žymių kitų tautų mokslininkų ir menininkų yra turėję didesnių ar mažesnių sąlyčių su lietuvių kalba, tautosaka, literatūra, yra ją tyrinėję, vertę arba bent pareiškę savo nuomonę, požiūrį į šiuos dalykus. Kartais tai buvo žmonės, pirmu požiūriu tarsi labai tolimi Lietuvai.

Ar žinai, kas sieja su lietuvių kalba, tautosaka, literatūra

1. E. Kantą?
2. J. V. Gėtę?
3. F. L. Čelakovskį?
4. D. Brodskį?
5. V. Falkenhaną?

Vieni istoriniai įvykiai mažiau traukė rašytojų dėmesį, o kiti — atvaizduoti daugelyje kūrinių. Kadaisė neišsenkamas temų šaltinis buvo lietuvių laisvės karai prieš kryžiuočius. Daugelį kartų vaizduoti įvairūs liaudies sukilimai bei revoliucijos, ypač tarybinėje literatūroje. Talentingi istorinės tematikos kūriniai gaivinte atgaivina praeities paveikslą, kuris vadovėliuose blyškiai šmėžuoja pro abstrakčias frazes ir plikas datas. Romane ar dramoje praeitį pamatome su gyvais žmonėmis, jų santykiais ir jų gyvenimo aplinkuma — visa tai mums tampa realu, akivaizdu, beveik apčiuopiama.

Štai keletas lietuvių rašytojų kūrinių istorinėmis temomis. Ar žinai, kas parašė ir kokia antraštė:

1. Dramą apie 1769 m. valstiečių sukilimą Šiauliu ekonomijoje?
2. Pjesę apie 1831 m. sukilimą Lietuvoje?
3. Romaną apie 1863 m. sukilimą?
4. Dramą, kur veiksmas vyksta Lietuvoje apie 1390 m., o pagrindinis veikėjas — Jogailos brolis (jo vardu ir pavadintas kūrinys)?
5. Tragediją apie didįjį prūsų sukilimą?

PANAŠIOS ANTRAŠTĖS

Pasitaiko nemaža kūrinių vienodomis arba panašiomis antraštėmis. Kartais autoriai šitokio panašumo siekia sąmoningai. Pavyzdžiui, lietuvių literatūroje yra trys lyrinės prozos kūrinėliai, antrašte „Kodėl tavęs čia nėra?“ Pirmojo iš jų autorė yra Šatrijos Ragana. 1898 m. buvo išspausdintas labai neįprastas aniems laikams jos lyrinis eskizas — svajingomis, jausmo ir poetiškų vaizdų kupinomis, ritmiškai sudėstytomis frazėmis kalbama čia apie mylimojo pasiilgimą... Šio kūrinėlio adresatas (tiesa, niekur vardu nepaminėtas, tik švelniai vadinamas „broleliu“) buvo Povilas Višinskis. Kūrinėlis visiems patiko, ir po keleto metų pasirodė ta pačia antrašte du jo sekimai: G. Petkevičaitės-Bitės ir Jovaro. Abu autoriai paėmė Šatrijos Raganos kūrinio pagrindinę situaciją, kompoziciją, kai kuriuos būdingus stiliaus bruožus, bet išreiškė ne meilės ilgesį, o mintis apie bendro darbo draugą ir kovų bendražygį.

Bet dažniausiai panašios antraštės būna grynas atsitiktinumas. Pvz., 1926—1929 m. išėjo V. Krėvės drama „Likimo keliai“, o 1935 m. lygiai tuo pačiu pavadinimu kita drama, kurios autoriaus pavardė (J. Baranauskas)

šių dienų skaitytojui nieko nebesako. Arba vėl — panašiomis antraštėmis išėjo 1905 m. Bitės realistinių apsakymų rinkinys („Krislai“) ir 1913 m. klerikalinio autoriaus M. Vaitkaus lyrinė proza („Šviesūs krislai“). B. Sruogos komedijos „Dobilėlis penkialapis“ antraštė kiek primena J. Baltušio apsakymų pavadinimą „Baltieji dobiliukai“...

Tokių panašybių atrasti nėra sunku, o jų ieškoti siūloma ne dėl to, kad jos turėtų kokią gilesnę prasmę, o tam, kad leistų patikrinti, kiek atsimename žinomų mūsų rašytojų kūrinių pavadinimus.

Tad kokius kūrinius panašiomis antraštėmis yra parašę šie autoriai:

1. V. Mykolaitis-Putinas ir A. Vienuolis?
2. Salomėja Nėris ir E. Mieželaitis?
3. B. Sruoga ir Maironis (vieno nebaigta, o kito — tik sumanyta drama)?
4. V. Kapsukas ir A. Vienuolis?
5. J. Janonis (eilėraštį) ir K. Binkis (pjese)?

Adomas Mickevičius yra vienas žymiausių lenkų literatūros kūrėjų. Su lenkų tauta jis yra susijęs ir savo politine ideologija, ir kalba. Tačiau, antra vertus, ir su Lietuva jį sieja daugybė jungčių: kilmė, gyvenimo metai Vilniuje ir Kaune, kūrinių tematika. Pagaliau ir jis pats vadino save lietuviu, nors ir suprasdamas šį žodį ne nacionaline, o regionaline prasme. A. Mickevičiaus kūryba stipriai veikė XIX amž. lietuvių nacionalinės sąmonės formavimąsi. Aiškindamasis A. Mickevičiaus santykius su Lietuva, ar gali atsakyti į šiuos klausimus:

1. Ar A. Mickevičius mokėjo lietuviškai?
2. Ką jis žinojo apie lietuvių literatūrą?
3. Ką A. Mickevičius sukūrė, mokytojaudamas Kauno gimnazijoje?
4. Kokie jo veikalai parašyti Lietuvos istorijos temomis?
5. Koks A. Mickevičiaus veikalas prasideda šiais žodžiais, ir kas jų vertėjas į lietuvių kalbą:

Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą!
Kaip reik tave branginti, vien tik tas pamato,
Kas jau tavęs neteko. Nūn tave vaizduoju
Aš ilgesy grožiu sujaudintas tavuoju.

KIENO TAI PORTRETAS?

Romano ar apsakymo veikėjo išorė — veido išraiška, laikysena, drabužiai — daug pasako apie jo charakterį, papročius, jo socialinę padėtį, dėl to literatūrinis portretas yra labai mėgiama charakteristikos priemonė. Kai kurie tų portretų yra ypatingai ryškūs, puikiai išreiškia vaizduojamo personažo esmę. O kartu jie išryškina ir paties rašytojo meninį braižą.

Kokio veikėjo čia portretas?

1. „Stambus, aukštas, plačiausių pečių, storo pilvo, per didumą truputį sukumpęs, rankos smalinuotos kaip balžienai, kojos kreivos kaip ritmušai, burna kaip sėtuvė...”

2. „Iš už namų kertės išlindo sena, aukšta moteriškė. Ėjo jinai tiesiai į mane, lazdele pasiramsciuodama ir dejuodama. Ją pamatęs, nusisukau. Bet pajutau, kad jinai jau prie manęs: stovi, tiesiai į mane savo baisias akis įbedus. Neištūrėjau: sudrebėjau ir atsigrėžiau. Pamačiau tas jos akis. Ne, tai ne akys. Tai buvo du taškai, klaikūs, be gyvybės. Tokį įspūdį, kaip tos jos akys, gali žmogui padaryti tik užgesusios žvaigždės, iš arti matomos. Taip, tai buvo užgesusios žvaigždės. Tik tos žvaigždės dar matė: jos tiesiai į mane žiūrėjo...”

3. „Jis sugavo tik bendrą jos vaizdą, o, gal būt, tik jos įspūdį. Ji buvo dar jauna, bet jau pilno subrendimo amžiuje. Ji buvo aukšta ir liekna, apsitaisiusi tamsiu rūbu, o galvą ir veidą apsigaubusi baltu šaliu. Jos tamsūs plaukai ties kakta ir smilkiniais kontrastu pabrėžė ir to šalio baltumą, ir pailgo jos veido švelnų ir šviesų rausvumą... [Jis] gavo įspūdį, kad jos veidas yra ramus, bet liūdnas, kad jos tamsios akys žiūri tolyn kažkokiu išvidiniu žvilgsniu ir kad ji visai nemato ir nejaučia nieko, kas aplink ją dedasi.“

4. Jai viską suteikė jaunystė,
Kuri, tarytum laimė ta,
Jai davė visa, ką gamta
Per ilgus tūkstantmečius kūrė:
Akims — melsvumo ežerų,
Veideliams — rytmečio žarų,
O vietoje širdies užkūrė
Skaisčiausią saulę, kad jina
Čia, žemėj, šviestų dyvūnai.
Išrinko jai pušies lieknumą,
Skaistumą žydinčios gėlės,
Stirnaitės judesio grakštumą,
Darbštumą miško skruzdėlės.

5. „... Kiek tik galiu prisiminti, jiedu visada buvo tokiu pačiu, kaip kad dabar: viena — žalia, išsišakojusi, nubujojusi, visų toje apylinkėje medžių aukščiausia, kitas — stiprus, nors žemo ūgio, bet drūtas, kaip stipriai žemėn įaugęs seno ąžuolo apsamanojęs kelmas, visas apžėlęs ir žilas it žydinti obelis, seniausias visų tame kaime gyvenančių senelių.“

AR JIE BUVO SUSITIKĘ?

Šiandien rašytojai nuolatos bendrauja. Įvairūs suvažiavimai, konferencijos teikia progų susitikti, susipažinti ne tik vienos šalies, bet beveik viso pasaulio rašytojams. Ne taip buvo seniau — progų pabendrauti tik retkarčiais pasitaikydavo, reikėdavo ypač palankaus aplinkybių sutapimo. Kartais rašytojai, savo kūryba, savo literatūriniu likimu kuo artimiausiai susiję, gyvenime niekad nebuvo susitikę — pavyzdžiui, J. Janonis ir V. Kapsukas.

Bet būdavo ir priešingai — žmonės, kurie mums atrodo priklausą skirtingoms epochoms, yra turėję asmeninių kontaktų. Tiesa, jaunesnysis iš jų kartais dar nė nebūdavo rašytojas, gal kartais dar ir nesvajodavo apie menininko pašaukimą, bet susitikimas su žymia asmenybe palikdavo jame didžiulį, niekad neišblėsusį įspūdį.

Ar buvo susitikę šie rašytojai:

1. J. Biliūnas ir V. Kapsukas?
2. D. Poška ir S. Stanevičius?
3. A. Baranauskas ir A. Vienuolis?
4. M. Valančius ir Maironis?
5. Maironis ir A. Baranauskas?

1863 METŲ SUKILIMAS IR LIETUVIŲ RAŠYTOJAI

1863 metų sukilimas giliai sukrėtė Lietuvos gyvenimą. Palietė jis ir to meto lietuvių rašytojus. Nevienodos buvo jų pažiūros į sukilimą, ne visi ir ne vienodai jame dalyvavo, ne visi patyrė vienodas represijas, jį numalšinus.

Ar dalyvavo šie rašytojai sukilime? Jeigu ne, tai gal jam bent pritarė:

1. Motiejus Valančius?
2. Antanas Baranauskas?
3. Jokūbas Daukša?
4. Mikalojus Akelaitis?
5. Andrius Vištelis?

Daugelis rašytojų, pagrindines savo talento jėgas paskyrę literatūros kūrybai, jautėsi turį ir kitokių pomėgių bei polinkių. Kartais tie polinkiai reiškėsi tik jaunystėje, paskui užleisdami vietą literatūrai, kartais jie iškildavo senatvėje, o kartais rašytojas visą amžių skirdavo jiems laiką, atliekamą nuo literatūros ir kitų užsiėmimų.

Štai kokios tolimos literatūrai veiklos sritys: matematika, muzika, tapyba, muzikos instrumentų gamimas, architektūra... Kuris iš žemiau išvardintų rašytojų reiškėsi paminėtose srityse?

1. K. Donelaitis
2. A. Baranauskas
3. V. Kudirka
4. Aišbė
5. P. Cvirka

PANAŠUMAI IR KONTRASTAI

Kurdami charakterius, rašytojai ne kartą sugretina du personažus, kurie yra arba labai panašūs, arba visai priešingi. Šitokia priemonė padeda išryškinti būdingus tiek vieno, tiek ir kito veikėjo ypatumus. Mūsų literatūroje yra sukurta tokių ryškių porų, kad, paminėjus vieną vardą, tučtuojau prisimeni ir kitą. Atskirai paimti, šie veikėjai atrodo neišbaigti, jų charakteristikos nepakankamai pilnos. Jie gali egzistuoti tik vienas šalia kito.

Štai tokios poros — daugtaškio vietoje įrašykite trūkstamą vardą:

1. Slunkius ir
2. Cinokas ir
3. Rimas ir
4. Kukis ir
5. Šarūnas ir

KOKIA BUVO ŠIŲ RAŠYTOJŲ PROFESIJA?

Šiandien mums labiausiai įprasta, kad rašytojas gyventų iš literatūrinio darbo, kad savo profesija jis būtų susijęs su humanitariniais mokslais. Jeigu rašytojas yra fizikas, gydytojas arba agronomas, mes tai jau suvokiame kaip išimtį.

Tokia padėtis ėmė klostytis XX amž. pradžioje, o visiškai įsigalėjo tik tarybinės santvarkos metais. Anksčiau iš literatūrinio darbo pragyventi buvo labai sunku, dar XIX amž. pabaigoje — visiškai neįmanoma. Carizmo persekiojami lietuviški laikraščiai ir leidėjai negalėjo mokėti jokių honorarų, ir knygas autoriai spausdindavo savo pačių lėšomis. Literatūrinis darbas ne tik neteikė jokios materialinės naudos, bet siejosi dar su rizika ir pavojais. Tad šaltinių pragyvenimui rašytojas turėdavo ieškoti šalia literatūros. Tai buvo viena iš daugelio aplinkybių, trukdžiusių literatūrai augti, nes rašytojas negalėdavo kūrybai atiduoti visų savo jėgų.

Kokia profesija buvo šių rašytojų:

1. V. Kudirkos?
2. A. Vienuolio?
3. M. Katkaus?
4. V. Pietario?
5. M. Šikšnio?

LIETUVIŲ RAŠYTOJAI PRIEŠ GERMANIZACIJĄ IR VOKIŠKAJĄ FAŠIZMĄ

Ko neišnaikino kryžiuočio kardas, tą stengėsi užgniaužti junkerių valstybė: lietuvių kalbą ir pačią lietuvių tautos nacionalinę sąmonę. Neatsispirdami prievartai, tirpte tirpo vakariniai lietuviai germanizacijos bangose. Grėsmė jau visai lietuvių tautai iškilo, išsigalėjus Vokietijoje fašizmui.

Lietuvių literatūra turi senas kovų prieš germanizaciją tradicijas. Seniausios liaudies dainos dar atsimena laisvės karų su kryžiuočiais heroiką. Kovoje prieš Prūsijos valstybės ir dvaro „geležinę kumštį“ „didvyrius Donelaitį šiandien minim“. O kur dar visa Didžiojo Tėvynės karo tarybinė lietuvių literatūra!

Šioje ilgų kovų istorijoje yra daug žymių vardų ir dramatiškų įvykių. Štai vienas kitas būdingas atvejis. Ką apie jį žinai?

1. Koks lietuvių rašytojas, beveik visą amžių išgyvenęs Tilžėje, Hitleriui paėmus valdžią, buvo persekiojamas?

2. Vokietijoje išgalėję hitlerininkai vis įžūliau kėsinosi atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą. 1934 m. jie buvo besuruošią ginkluotą pučą, kuris tačiau buvo

atskleistas, o jo kaltininkai teisiama (1935). Ta proga vienas žymiausių lietuvių rašytojų sukūrė eilėraštį „Priešui grasinant“. Kas šio eilėraščio autorius?

3. Kokia antraštė romano, kuriame atvaizduotas vienos lietuvių šeimos Mažojoje Lietuvoje (Rytų Prūsijoje) likimas per keletą šimtmečių? Kas jo autorius?

4. Koks lietuvių rašytojas fašistinės okupacijos metais buvo uždarytas į koncentracijos stovyklą, iš kurios jį išgelbėjo Tarybinė Armija? Kokiuose veikaluose jis aprašė baisiąją savo patirtį?

5. Didžiojo Tėvynės karo metais įtakingas kritikas parašė eilę straipsnių apie lietuvių rašytojus, kovojusius prieš germanizaciją ir vokiškąjį militarizmą. Vėliau jie buvo išleisti atskira knyga. Kokia tos knygos antraštė ir kas jos autorius?

Parodija literatūroje kiek primena šaržą vaizduojamajame mene, kur paryškinami, padidinami būdingieji veido, figūros bruožai ir tuo pasiekiamas komiškas efektas. Panašiai elgiasi ir parodijos autorius: jis įsijaučia į kurio nors rašytojo kūrybą ir rašo, naudodamasis jo mėgiamais posakiais, jo išraiškos priemonėmis, kreipdamas dėmesį į tai, ką šis rašytojas yra linkęs savo vaizduojamajame objekte išryškinti. Dažnai parodijuojamo rašytojo ypatumai dar sustiprinami, pabrėžiami. Mus juokina, linksmina parodijisto taiklumas.

Kartais parodija būna aštri ir pikta, siekianti pajaukos ginklu sunaikinti literatūros priešą, išjuokti nepriimtinas stiliaus priemones; o kartais ji tėra tik linksmas, draugiškas literatūrinis pokštas — tarsi koks draugiškas šaržas.

Dažniausiai parodija vaidina pažangų vaidmenį literatūrinėje kovoje, išjuokdama tai, kas netalentinga arba sena, nuvalkiota.

Dar XIX amž. pabaigoje J. Mačys-Kėkštas parašė satyrą „Nelaimės dainiaus“, kur jis parodijavo negabius

eiliakalius, savo sentimentaliais rašiniiais verste užvertusius „Aušros“ laikraščio redakciją. Jo „nelaimingasis dainius“ po didžiausių pastangų, braukymų ir taisyimų vargais-negalais sulipdo tokį „kūrinių“:

Darbininkai kert' ažuolą
Ir iš jojo tašo kuolą..

Bet kartais parodijos būna ir konservatyvios, nukreiptos prieš naujus, dar neįprastus literatūros reiškinius. Pavyzdžiui, kai XX amž. pradžioje lietuvių poezijoje ėmė rodytis laisvuoju eiliavimu, baltosiomis eilėmis parašytų kūrinių, Adomas Jakštas, klerikalinės kritikos atstovas, iš jų piktai šaipėsi. 1907 m. buvo išspausdintas naujoviškas aniems laikams S. Kymantaitės-Čiurlionienės eilėraštukas (tiesa, silpnokas) „Vėlė Kibirkštėlė“:

Vėlė-Kibirkštėlė
keliauja — — —
iš Begalinės — Begalinėn — —
Kartais Pasaulį
užėina —
išbloškin Ją bangos Jūros
ant kranto —
ir eina per pievas,
per girias,
kur randa — ar neranda
kelių — — —

A. Jakštas, kuris pripažino tik klasiškąjį, „maironiškąjį“, eiliavimą, rašė, kad tokiomis eilėmis, be rimo ir be aiškaus ritmo, galima esą rašyti viską, pradedant daugybės lentelę ir baigiant prekybininkų skelbimais:

Suvartotojų draugijos
„Nemuno“ krautuvė
yra gavus naują
transportą:
iš Kamarauskienės
sausmenų, saldumynų ir
marmeladų;
iš Jankevičiaus — kavų;
iš Vikerkevičiaus —
dešrų ir kumpių;
iš Sabunevičiaus —
lietuviškų sūrių
ir t. t. ir t. t.

Šitoks surašymas skambas nė kiek ne blogiau, kaip S. Kymantaitės eilėraštis.

Atskirai reikia pažymėti parodijos atšaką, kuri literatūros teorijoje vadinama *travestija*. Joje parodijuojama ne literatūrinė forma, o išjuokiamas tąja forma išreikštas turinys, dažniausiai kokia nors visuomeninio gyvenimo apraiška. Komišką efektą čia sukelia ne pabrėžtinai kai kurių formos elementų išryškinimas, o kontrastas tarp kūrinio formos ir ją išsakomo turinio. Pavyzdžiui, naudodamasis kai kuriais „Anykščių

šilelio" vaizdais, posakiais, jo eilėdara, intonacija,
T. Tilvytis rašė kadaise savo „Valdišką šilelį“:

Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna,
Kur tik uostai, vis miela: kyšiai nosį trina.
Kur tik klausai, vis linksma: šlama, užia, siaudžia,
Kur tik eini, ten matai: šamarlioką spaudžia.

Čia juokiamasi, žinoma, ne iš A. Baranausko, o iš buržuazinės visuomenės menkumo, kurios gyvenimo vaizdai taip prieštarauja poetiška ir iškilminga „Anykščių šilelio“ forma.

Parodijos žanras visados buvo mėgiamas — neišnyko jis iki pat mūsų dienų. Štai kelios žinomų lietuvių autorių sukurtos ir prieš žinomus autorius nukreiptos parodijos. Kas ir ką čia parodijuoja?

1. Vien tik rašalas akyse,
Žemėj, ore ir danguj.
Daugiau nieko nematysi —
vien tik rašalas akyse...
Atsisėsi, parašysi,
vėl užbrauksi... O paskui? —
Vien tik rašalas akyse,
žemėj, ore ir danguj...
2. Kur šiandieną jisai?
Dingo vargšas visai.
O kur dingo,— niekas nežino...

Ar jis slapstos tarp mūs,
Ar jis pirkto namus,
Ar išdūmė jis į Argentiną...

O vienok jo darbai
Buvo garsūs labai,
Po Lietuvą plačią skambėjo.
Ar apgaut, ar aplošt,
Arba kalbą išdrožt,—
Jis visa puikiausiai mokėjo.

O dabar gi, deja,
Jau aptraukė veja
Jo darbus reikšmingus ir dorus.
Teismo rūmų tyloj,
Numarintoj byloj
Juos varto retai prokuroras...

O galėtų atkast,
Įkvėpimo surast
Jo darbuose poetai bent penki.
Tai poema tikra!
Jos nepeiks nei Gira,
Nei Maironis, nei Kirša su Binkiu.

3. Ir sušukau Sapiėgynės kalnų panoramoms:
— O b u o l y s !
Ir suriaumojo išalkę kalnų viduriai:
— O (pa)!

- O (žka)!
- O (ras)!
- O (rkaitė)!
- O (riginalu)!

Aš mėginau dar sušukti:

— Antaninis!

Bet ledinė kalnų tuštuma

Man atrėžė:

— Ananasinis!

Tiem kalnams, tur būt, gresia infarktas!

Tegu patys pasidaro kardiogramą!

4. Kaip gera būtų, malkoms traškant, mažoje trobelėj
Prie židinio sau obuolį kramsnot.
Tenai romano baigčiau antrą dalį,
Tenai netrukdomas galėčiau trečią suplanuot.

Todėl — sudie, aš iškeliauju į trobelę mažą,

O jei klube sutiksite, žinokit — tai miražas.

5. „Kaip gyveno, kaip linksminosi anais gražiaisiais barzdočių laikais! Nuo ryto iki vakaro gėrė, visur skraidė keptos žąsys, laikydamos snapuose lėkšteles, puodukus su taukų padažu, medumi ir kitais skanėšiais. Žąsys tada buvo patenkinotos karžygių valgomos. Šen bei ten soduose, aplink pilis, augo spindį nuo sviesto skanūs pyragėliai, lyg saulėžolės, be rūpesčio gurgėjo sriubų, vyno, midaus upeliukai, kur karžygiai, už nieką tokį gėrimą laikydami, arklus maudė, vyžas

plovė. Valgė, gėrė, šluostė ūsus, barzdas, vėl valgė gėrė ir miegus miegojo, gražų rojų sapnavo, o pabudę, vėl susikibę linksminosi, žaliose pievose vaikštinėjo, paukštelių ulbėjimu graudėnosi. Ir jeigu viens kitam ant kojos užmynė,— nusi-lenkė atsiprašė, žemai skverną lenkdami, skvernu žemę brėždami:

— Praamžiaus vardu, prašau dovanoti! — Ir atsakė tada pirmasis antrajam, sujaudintas pirmojo širdies taurumu:

— Dėl šitokių niekų, karžygi, man nė kiek neskauda. Jei-ku žemaitis užmynė, man tik malonu!"

LIETUVIŲ RAŠYTOJAI IR TOLIMI KRAŠTAI

Įvairios sąlygos ir priežastys nuvedavo ir nuveda lietuvių rašytojus į tolimus kraštus. Carinės priespaudos laikais politinės aplinkybės dažniausiai neleisdavo lietuviui inteligentui gyventi tėvynėje. Vėliau kelionėn jį skatindavo ir skatina noras pasižvalgyti po pasaulį, praplėsti savo patirties ir pažinimo ribas.

Kartais svetur praleisti mėnesiai ar net metai nepalieka jokių ryškesnių žymių nei pačiame rašytojuje, nei krašte, kuriame jis gyveno. O kartais, priešingai, tolimų pasviečių vaizdai įsipina į lietuvių rašytojo kūrybą, užsimezga asmeniniai ryšiai su anksčiau nepažįstamo krašto žmonėmis, stiprindami tautų tarpusavio supratimą ir draugiškumą.

Ar teisingai čia sugretintos pavardės ir kraštų, miestų pavadinimai? Ištaisykite klaidas, jeigu jų yra:

1. J. Basanavičius — Kazanė
2. J. Juška — Kuba
3. Maironis — Baku
4. V. Krėvė — Bulgarija
5. A. Čekuolis — Šveicarija.

Koks nors aforizmas — trumpai ir taikliai rašytojo suformuluota mintis — mums kartais yra gerai žinomas ir pažįstamas, dažnai kartojamas, įvairiomis progomis cituojamas. Bet neretai užmirštame, kas jo autorius, kuriame veikalė jis buvo išsakytas.

Tas pats yra ir su šiaip lakiais, šmaikščiais posakiais, kurie tinka įvairioms gyvenimo situacijoms apibūdinti. Jie kartais taip atitrūksta nuo autoriaus, nuo konteksto, kuriame pirmąkart buvo išsakyti, kad įgauna net naują prasmę, pavyzdžiui, ironišką.

Kas yra šių aforizmų ir lakių posakių autoriai? Iš kurių kūrinių jie paimti?

1. „Nebeužtvenksi upės bėgimo...“
2. „...dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto.“
3. „Gražu, gražu mūs' Lietuvoj...“
4. „Geresnio paminklo didvyriams nebus, kaip vyk-dymas jų idealo.“

5. „Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę.“

KŪRINIAI APIE RAŠYTOJUS IR MENININKUS

Nereti atvejai, kad meno kūrinio objektu tampa kitas meno kūrinys — muzika, dailė, poezija. Užtenka prisiminti kad ir nuostabų V. Mykolaičio-Putino eilėraščių „Mocartas“, S. Nėries žinomąjį ciklą „Iš M. K. Čiurlionio paveikslų“ arba lyrinį E. Mieželaičio etiudą „Keturi paveikslai“, kur kalbama apie Diurerio, Rafaelio, Leonardo da Vinči ir Renuaro nutapytas moteris.

Su pamėgimu rašytojai vaizduoja ne tik meno kūrinius, bet ir jų autorių asmenybes ir gyvenimus. Lietuvių literatūroje yra nemaža kūrinių — prozos, poezijos, dramos — pagrįstų menininkų, rašytojų biografijos faktais. Apie ką yra šie kūriniai:

1. S. Nėries „Einam!“?
2. K. Borutos „Sunkūs paminklai“?
3. E. Mieželaičio „Motinos rūpesčiai“?
4. J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydumą“?
5. T. Tilvyčio „Daina gyvybės kaina“?

IŠ KUR KILĘ ŠIE PAVADINIMAI?

Ne visados yra lengva atsekti plačiai naudojamų literatūrinių terminų kilmę.

Ji būna susijusi su šiandien jau primirštais kultūros, kalbos istorijos faktais, su tikrais ar legendariniais asmenimis. Iš kur, pavyzdžiui, kilę šie pavadinimai:

1. Baltosios eilės?
2. Vyriški ir moteriški rimai?
3. Laureatas?
4. Epigonas?
5. Akademikas?

MOTERIS RAŠYTOJO GYVENIME IR KŪRYBOJE

Moteris ir meilė yra žadinusi daugelio rašytojų vaizduotę, lemtingai paveikusi kūrybos kelią; jai yra pašvęstas ne vienas įkvėpimo kupinas puslapis.

Kokia moteris yra suvaidinusi reikšmingą vaidmenį šių rašytojų gyvenime ir kūryboje:

1. A. Baranausko?
2. J. Vienažindžio?
3. V. Kudirkos?
4. J. Biliūno?
5. J. Janonio?

atsakymai

1. Taip pasirašinėjo A. Baranauskas pirmuosius savo spausdintus kūrinis, jų tarpe 1860 ir 1861 m. L. Ivinskio kalendoriuose paskelbtąjį „Anykščių šilelį“.

Slapyvardis susijęs su poeto vaikystės atsiminimais. Antanukas, augęs dar baudžiovos laikais, sunkiai dirbančių valstiečių šeimoje, buvo silpnokos sveikatos vaikas. Bet, kaip ir visi jo aplinkos vaikai, jis, jau eidamas aštuntus metus, pradėjo piemenauti: tekdavo jam ir arklius naktigonėn nujoti, o vėliau — pasekti pas-kui arklą. Nelabai jam šie darbai sekėsi. Broliai pasakoja, kad jis čia buvęs nevikrus, netikęs, apsileidėlis. Namiškiai jį dėl to pravardžiuodavę „smalaūsiu“. Šaipydavosi iš jo nevalyvumo, išbrizgusių vyžų ir vaikai. Antanas kalbėdavęs šiurkštoku balsu, nuolat murmėdavęs kažką panosėj — vaikai dėl to jį praminė dar ir „jurkštu“.

Vėliau poetas, subrendęs, daug patyręs ir išgyvenęs, atradęs savo pašaukimą ne valstietiškuose darbuose, o moksle ir kūryboje, su humoru prisiminė anas vaikystės nesėkmes, pasivadindamas Jurkštu Smalaūsiu.

Iki XIX amž. antrosios pusės lietuvių literatūroje nebuvo įprasta pasirašinėti slapyvardžiais: D. Poška, S. Stanevičius, L. Réza, jau nekalbant apie ankstyvesnių amžių autorius, pasirašinėdavo tikromis pavardėmis. Išimtis yra S. Daukantas. Jis savo liaudžiai skirtas knyges (apie sodus, pašarines žoles, bites, apynių ir tabokos auginimą) pasirašinėdavo įvairiomis išgalvotomis pavardėmis: K. V. Mylé, Jokūbs Laukys, Motiejus Šauklys ir kitomis; ano meto Lietuvoje buvo maža rašytojų, o S. Daukantas norėjo tokiu būdu sudaryti įspūdį, kad lietuvių raštija ne tokia jau skurdi ir kad ją kuria daugelis žmonių.

A. Baranauskas spausdino „Anykščių šilėlių“, studijuodamas Peterburgo Dvasinėje Akademijoje. Šios mokyklos vadovybė labai nepalankiai žiūrėjo į prasiširdantį lietuvių nacionalinį judėjimą, į romantinį Lietuvos praeities aukštinimą. Nuo jos tad visų pirma ir slėpėsi jaunas Baranauskas po Jurkšto Smalausio slapyvardžiu, spausdindamas savo grynai pasaulietinio turinio veikalą. Be to, poemoje pakankamai ryškiai skambėjo ir anticariniai motyvai: jos autoriui atsargiau buvo nepasirašyti tikrąja pavarde.

2. Po Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu slepiasi ne viena, o dvi rašytojos — seserys Ivanauskaitės: Sofija Pšibiliauskienė (1867—1926) ir Marija Lastauskienė (1872—1957).

Šiuo vardu pradėjo pasirašinėti vyresnioji sesuo Sofija, XIX amž. pabaigoje siųsdama savo raštus į draudžiamąją lietuvių spaudą. Keistokai ir kiek paslaptinai skambąs slapyvardis susijęs su rašytojos jaunystės gyvenimo stiliumi, iš dalies ir su charakteriu.

Abi seserys Ivanauskaitės augo sename ir gerokai apnykusiame Paragių dvare. Įvairių materialinių rūpesčių ir nevykusio asmeninio gyvenimo bėdų prispausti tėvai nelabai rūpinosi mergaičių auklėjimu, ir jos per dienas skaitydavo dvaro bibliotekoje surastus sentimentalius romanus. Paskui klaidžiodavo po pievas, po apžėlusį, apleistą parką, jausmingai svajodamos apie „širdies išrinktąjį karalaitį“. Už tai, kad mergaitės mėgdavo mėnulio šviesoje vaikščioti paupiais, namiškiai praminė jas pelėdomis. Iš čia ir vėliau pasirinktasis slapyvardis.

Jaunesnioji sesuo Marija į literatūrinį darbą įsitraukė vėliau, negu Sofija, po 1905 metų. Greitai ji pajuto, kad savarankišką vietą lietuvių literatūroje užimti jai vargu ar pavyks: talentas buvo nestiprus, o lietuvių kalbą ji buvo primiršusi, ilgus metus gyvendama Varšuvoje, Peterburge ir Rygoje. Todėl ji nutarė prisijungti prie jau pagarsėjusios sesers, kuri perdirbinėdavo ir redaguodavo jos raštus. Literatūrinių ambicijų Marija neturėjo ir savo raštais tenorėjo materialiai paremti skurdžiai gyvenančią seserį: lietuvių laikraščiai ir leidyklos tuo metu jau pradėjo mokėti kad ir labai kuklučius honorarus.

Lazdynų Pelėda buvo populiari, plačiai skaitoma rašytoja, bet niekas neįtarė, kad po šiuo slapyvardžiu slepiasi dvi autorės. Tik po Sofijos mirties šią paslaptį atskleidė geras abiejų seserų bičiulis Liudas Gira, paaiškindamas, koku būdu po Sofijos Pšibiliauskienės mirties ir toliau vis rodosi nauji Lazdynų Pelėdos raštai...

Kodėl Sofija Pšibiliauskienė pradėjo spausdinti savo raštus ne tikrąja pavarde, o slapyvardžiu? Todėl, kad ji į lietuvių literatūrą atėjo „draudžiamuoju laikotarpiu“ (1864—1904), kai carizmas persekiavo bet kokio turinio lietuviškus raštus, spausdintus įprastu ir lietuvių kalbai tinkamu lotynišku šriftu, o jų autorius bei skaitytojus baudė ištremtimi ir kalėjimu. Dėl to šiuo laikotarpiu slapyvardžiais naudojami visi lietuvių rašytojai, kad caro žandarai negalėtų susivokti, kas yra kokio straipsnio, apsakymo ar eilėraščio autorius ir iš viso kas rašinėja į draudžiamąją spaudą.

Pasislėpti rašytojams pavykdavo. Pvz.: Jonas Mačiulis, arba, kaip jis tada vadinosi, Maculevičius, buvo aukštas dvasininkas. Caro valdininkai laikė jį patikimu žmogumi ir žiūrėjo į jį palankiai. Bet jiems ir į galvą neatėjo, kad kanauninkas Maculevičius yra tas pats Maironis, kurio raštus jie vadino nusikalstamais ir priešvalstybiniais ir už kurių laikymą sodindavo žmones į kalėjimą (apie tai yra išlikę duomenų archyvuose).

Vadinamu „draudžiamuoju laikotarpiu“ lietuvių literatūra tvinte užtvino įvairiausi slapyvardžiai. Kai ku-

rie jų pažiūrėti labai keisti, o iš tikrųjų lengvai iššifruojami. Štai, pavyzdžiui, raidžių junginys Q. D. ir K. Atrodo, kad čia yra dviejų žmonių inicialai ir vieno vardas dargi nelietuviškas: mūsų alfabetė juk nėra raidės Q! Bet iš tikrųjų, perskaite šį kriptonimą (slapyvardį, susidedanti iš atskirų raidžių, inicialų) paraidžiui, gauname Kudirkos pavardę!

Minėtinas šia proga toks atsitikimas.

V. Kudirka buvo griežtų antiklerikalinių pažiūrų žmogus. Klerikalinis „Apžvalgos“ laikraštis, nepajėgdamas atsispirti prieš aštrią V. Kudirkos plunksną, pasirinko „neliteratūrinę“ kovos priemonę: išdavė jo kriptonimą (V. Kudirka dažnai pasirašinėdavo „V. K.“) caro žandarams, paskelbdamas (1895 m.) blogo skonio eilėraštką, kurio eilučių pirmosios raidės sudarė Kudirkos pavardę (šitaip įrašyta pavardė ar kitas žodis vadinamas akrostichu):

Kūnas nors silpnas, bet puikybe kaišos;
Ūžia galvoje, gal jam protas maišos.
Dievo nebijo, žmonių nesigėdi.
Ir tankiai ne savo vežime sėdi.
Retai ir ant sprando kam jis nejoja,
Kaip kada kitiems kelnes nusegioja,
Apsirūpinęs vieną, tuoj kitą moja.
Išpėkite jūs, kas čia toks būtų,
Argi „V. K.“ net į mįslių kliūtų?

Netrukus V. Kudirka buvo suimtas. Ši išdavystė sukėlė didelį pažangiosios visuomenės pasipiktinimą.

Arba vėl — ką reiškia slapyvardis Aišbė? Tas pats autorius kitur pasirašinėdavo A iš B, dar kitur Antanas iš Bugnų. Iš tikrųjų tai Antanas Krikščiukaitis („Bričkos“ autorius, kuri tarybiniais metais išleista su labai gražiomis A. Kučo iliustracijomis), kilęs iš Bugnų kaimo (Antano tėvas apie 1879 m. pardavė ūkį rašytojo gimtajame Paežerių kaime ir nusipirko žemės Bugnuose), o jo slapyvardį sudaro pirmoji vardo ir pirmoji tėviškės pavadinimo raidė! Šie ir panašūs slapyvardžiai caro žandams atrodė visiškai nesuprantami, o tiems, kas buvo bent kiek susipažinęs su to meto lietuvių literatūra ir jos autoriais — ne taip jau sunkiai iššifruojami.

3. Visai kitoje epochoje ir kitokiomis sąlygomis kilo slapyvardis Markizas Tigrui Nėrkonori. Tai vienas iš daugelio Balio Sruogos pseudonimų (jų turėjo jis apie 50), greta kitų, panašių į šitą savo keistumu: Padegėlis Kasmatė, Šelmis Plunksnadraskis, Čiaudando, Dzidorius, Baltro sūnus, Akėčkuolis ir kt.

Balys Sruoga mėgo ne tik ekscentriškus slapyvardžius, bet ir tokias pat straipsnių antraštes: „Dramos velnias ir gegutė“, „Apie idėją su kelnėm ir nuliauapsintus herojus“, „Melpomenos pūdymuose“, „Pusanthro Dostojevskio ar bičiuliška birbynė“, „Publicistiškasis Klumpakojis ir baleto menas“ ir kt.

Balys Sruoga atėjo į literatūrinį gyvenimą, kai legali lietuvių spauda buvo plačiai išaugusi ir kai autoriams,

nerašantiems kūrinių, specialiai nukreiptų prieš viešpataujančią santvarką, nebuvo reikalo dangstyti slapyvardžiais. Tokia padėtis buvo prieš pirmąjį pasaulinį karą, o taip pat ir buržuazinėje Lietuvos valstybėje.

Bet auganti, turtėjanti literatūra vis labiau ima bodėtis slopia, miesčioniška buržuazinės visuomenės atmosfera, prastu, banaliu visuomenės skoniu, jos interesų ribotumu bei lėkštumu, jos sočiu pasitenkinimu savimi. Gilėja konfliktas tarp menininko ir šios visuomenės. Menininkai ima protestuoti prieš jos įpročius, gyvenimo būdą ir skonį įvairiausiomis formomis — ne tik kūryba, bet ir savo elgesiu, drabužiais, manieromis. Prieš pirmąjį pasaulinį karą garsėjo, pavyzdžiui, geltonoji Majakovskio palaidinė, kurią jis apsilkdavo, skaitydamas savo kūrinius literatūros vakaruose. Miesčionys buvo taip pasipiktinę aniems laikams be galo ekscentrišku poeto drabužiu, kad net policijos pristavas stovėdavo prie salės durų ir įleisdavo Majakovskį, tik įsitikinęs, kad jis atėjo su švarku. Bet skandalingąjį drabužį į salę įnešdavo draugai, ir estradoje poetas vėl pasirodydavo su geltonąja palaidine vienu džiaugsmui, kitų — pasipiktinimui.

Vienas ryškiausių lietuvių menininkų, panašiomis formomis protestavusių prieš miesčioniškumą, buvo B. Sruoga. Čia dar prisidėjo jo polinkis į scenos meną, į teatrališkas išdaigas, pokštus, nekasdieniškus reginius. Ankstyvos jaunystės metais jis mėgdavo pasirodyti keistais drabužiais, dėvėdamas kažkokį nematytą

apsiaustą, užsiauginęs ilgus, iki pečių plaukus, užsirišęs kaklaraiščio vietoje „artistišką“ kaspiną.

Mėgdavo B. Sruoga ir tokius pokštus. Pasirašęs slapyvardžiu straipsnį, jis, prisidengęs kitu slapyvardžiu, imdavo polemizuoti pats su savimi, norėdamas išpopuliarinti pirmajame straipsnyje išdėstytą savo nuomonę, visuomenės akyse sutriuškinti tariamąjį priešininką, kuris po kritikos gėdingai nutildavo. Tai jis kartą inscenizavo audringą polemiką teatro klausimais tarp Zablockio ir Nezablockio, pats pasislėpęs po abiem slapyvardžiais...

Beje, panašiai elgdavosi ir L. Gira: prisidengęs E. Radzikausko pseudonimu, jis mėgdavo pagirti L. Giros knygas, gindamas jas nuo kritikų.

Sugalvodavo B. Sruoga ne tik keistų slapyvardžių, bet ir tokių, kuriuose glūdėjo gilesnė prasmė. Parašė jis, pavyzdžiui, drauge su žmona, knygelę jaunimui Lietuvos istorijos temomis „Kas bus, kas nebus, o žemaitis nepražus“ ir pasirašė: Valys Dauga. Slapyvardį sudaro rašytojo ir jo žmonos Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardų ir pavardžių junginys (pakeista rašytojo vardo „Balys“ pirmoji raidė žmonos vardo pirmąja raide, o pavardės pradžią sudaro žmonos mergautinės pavardės pirmasis skiemuo). Reikia pasakyti, kad rašytojo žmonos įnašas į Sruogos kūrybą gana reikšmingas. V. Sruogienė — talentinga istorikė. Didžiąja dalimi jos paskatintas, remdamasis jos pasiūlyta medžiaga, B. Sruoga

parašė ne tik minėtąją knygelę jaunimui, bet ir istorines dramas.

4. J. Radžvilu prieš antrąją pasaulinį karą pasirašinėdavo šiandien visiems žinomas akademikas Kostas Korsakas. Dabar mes jį pažįstame kaip literatūros istoriką ir literatūros mokslo organizatorių; prieškario metais jis buvo įtakingiausias kritikas, susijęs su demokratiniais visuomenės sluoksniais, artimas marksistinei estetikai bei metodologijai.

Literatūros kritikos darbą jis pradėjo visiškai jaunas, vos septyniolikos metų, mokydamasis Šiaulių gimnazijos šeštoje klasėje. Domino tada daug kas — ne tik grožinė literatūra, bet ir pasaulėžiūros klausimai, ir politika. Tais metais (1926) išėjo ir jo pirmoji „knyga“ — 16 puslapių brošiūrėlė apie Napoleoną Bonapartą. Tais pačiais metais, susidėjus tam tikroms aplinkybėms, jam teko dargi suredaguoti vieną (dvyliktąjį) „Kultūros“ žurnalo numerį.

Šitoks ankstyvas kontaktas su spauda labai sparčiai brandino ir grūdino jaunąjį autorių. Tiesa, šiandien K. Korsakas į tai žiūri skeptiškai: jo manymu, plunksnos bandymams skirtą laiką reikėję verčiau paskirti giliau literatūros klasikams pažinti arba bent geriau pramokti svetimų kalbų, taip reikalingų rašytojui...

Kaip ten bebūtų, bet jau 1927 ir 1928 m. ėmė rodytis kritikos darbai, pasirašomi tikrąja pavarde arba K. Gelovainio pseudonimu, rodą neabejotino savitumo žymių.

Pirmieji K. Korsako literatūriniai žingsniai nėjo lygiu ir ramiu keliu: vos devyniolikos metų jaunuolis, jis už revoliucinę veiklą pateko į kalėjimą. Čia jis daug skaitė, mokėsi, rašė. Iš kalėjimo siuntinėjo kritikos straipsnius į spaudą. Bet pasirašyti tikrąja pavarde ar žinomu pseudonimu buvo neįmanoma — nepraleistų cenzūra. Tada jis ir pasivadino J. Radžvilu. Pirmąsyk taip buvo pasirašytas straipsnis apie J. Biliūną 1929 m.

Slapyvardžiu K. Korsakas pasirinko populiarią jo gimtajame Pašvitinyje Radžvilo pavardę, pridėdamas dar pirmąją vardo raidę J. Kai kur jis pasirašinėdavo Jonu Radžvilu.

K. Korsako-Radžvilo vardu išėjo trys stambūs kritikos straipsnių rinkiniai: „Straipsniai apie literatūrą“ (1932), „Kritika“ (1936) ir „Rašytojai ir knygos“ (1940).

5. Ir šis slapyvardis labai panašus į pavardę. Bet kas po juo slypi? Gal ne vienas prisimins jį matęs kartu su autoriaus pavarde: B. Pranskus-Žalionis. O Pranskus yra literatūros istorikas, didžiausią dėmesį skyręs proletarinei lietuvių literatūrai: 1964 m. išėjo šiuo klausimu stambi jo knyga. Savo metu ir jis pats buvo vienas iš proletarinės lietuvių literatūros kūrėjų.

Iš B. Pranskaus-Žalionio atsiminimų knygos „Artimieji toliai“ (1962) daugelis sužinojo tai, kas anksčiau tebuvo žinoma tik siauram specialistų ratui, būtent: B. Pranskus taip pat nėra tikroji pavardė: iš tikrųjų autorius vardu Vacius Anskaitis.

V. Žalioniu jis pirmąsyk pasirašė savo eilėraščius Marjampolės mokinių komunistinės orientacijos almanache „Kolektyvas“ (1920 m.). Slapyvardis buvo susijęs su Žaliosios valsčium, kuriam priklausė jo gimtasis Juodupėnų kaimas: Žaliojoje Vacius baigė ir pradinę mokyklą. Žalioniu jis pasirašinėdavo eilėraščius komunistinėje Amerikos lietuvių spaudoje bei Tarybų Sąjungoje lietuvių kalbaėjusiuose leidiniuose.

Pranskaus pavardę (pagal tėvo — Pranciškaus Anskaičio — vardą) jis pasirinko, nelegaliai pereidamas komunistų partijos pavedimu Tarybų Sąjungos sieną 1923 m.

1. Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis siejasi su lietuvių raštijos pradžia. Abu jie buvo žymūs XVI amž. šviesuoliai, abu vieni pirmųjų vertė giesmes į lietuvių kalbą, abu sudarė sąlygas atsirasti pirmajai lietuviškai knygai — M. Mažvydo katekizmui (1547 m.).

Tačiau sujungė jų vardus ne tik literatūros istorija: ir gyvenime jiedu artimai bendravo.

A. Kulvietis, gimęs netoli Kauno, studijavo daugelyje universitetų — Krokuvoje, Liuvene, Vitenberge ir gal dar kitur; klausė žymiausių humanistų ir reformacijos veikėjų — Erazmo Roterdamiečio, Liuterio ir Melanchtono — paskaitų. Grįžęs į Vilnių, įsteigė čia mokyklą, kurioje dėstė reformacijos šalininkai. Dirbo, berods, joje ir jo giminaitis S. Rapolionis, kilęs nuo Eišiškių, studijavęs taip pat keliuose universitetuose.

Pradėjus Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje smarkiai persekioti protestantus, jiedu persikėlė į Karaliaučių, tapo žymiausiais ką tik įsteigto universiteto profesoriais, turėjusiais didžiulį autoritetą. Abu jie rūpinosi lietuvių raštijos reikalais. A. Kulvietis vertė į lietuvių

kalbą giesmes ir psalmes. Mirdamas tėviškėje, jis prašė artimuosius giedoti šias psalmes lietuviškai ir palaidoti jį kalnelyje prie tėvų namų.

St. Rapolionis taip pat vertė giesmes; yra žinių, kad jis rengėsis į lietuvių kalbą išversti net bibliją, bet staigi mirtis tą darbą nutraukusi. Mirė jis Karaliaučiuje, palaidotas vietinėje katedroje, o paminklinė lenta prie jo kapo bylojo: „Čia guli didis vyras, lietuvių tautos garbė...“ Tokia pat paminklinė lenta čia skirta ir A. Kulviečiui. Joje įrašytoji epitafija skelbia, kad „ankstyva mirtis likimo buvo skirta Abraomui Kulviečiui“, kad „Lietuvos žemė liūdna dengia jo kaulus“ ir kad velionis „savo gabumais ir mokslais užsidėjo garbės vainiką“.

A. Kulvietį ir S. Rapolionį netikėta mirtis ištiko tais pačiais 1545 metais. Jie nebepamatė išspausdintų savo verstųjų giesmių, kurias į 1547 katekizmą įdėjo to paties Karaliaučiaus universiteto ne profesorius, o tik studentas Martynas Mažvydas.

2. Šatrijos Raganą (Mariją Pečkauskaite) ir Povilą Višinskį siejo ne tik artima draugystė, bet ir švelnesni jausmai.

Marijos tėvų dvaras Užventyje buvo netoli Ušnėnų, P. Višinskio tėviškės. 1891 m. Pečkauskai pakvietė Višinskį, gimnazistą, pamokyti jų vaikus. Tuomet jis ir susipažino su Marija, tada dar trylikos metų mergaite, gražia, išsilavinusia, muzikalia. Užsimezgė bičiulystė,

tolydžio vis stiprėjusi. Netrukus jiedu pasijuto mylį vienas kitą.

Marija bandė plunksną, tiesa — lenkiškai. P. Višinskis įkalbino ją rašyti lietuviškai, buvo jai patarėjas ir nuoširdžiausias kritikas, siuntinėjo jos pirmuosius kūrinįus į „Varpą“.

Tai P. Višinskio dėka lietuvių literatūroje suskambo nelabai stiprus, bet malonus, svajingas Šatrijos Raganos balsas:

„Raudoniems saulėlydžiams beęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą...“

Jiedu parašė vienas kitam daug laiškų, kuriuose pinasi literatūrinės problemos ir jų pačių gyvenimo drama.

Praslinkus keletui metų, abipusis supratimas ėmė irti. Marija išaugo religingoje atmosferoje. Apie 1900 m. suartėjusi su kunigais, ji ėmė krypti į dešiniąją, klerikalinę spaudą. Nieko negelbėjo P. Višinskio įspėjimai ir įtikinėjimai. Pasaulėžiūriniai nesutarimai atitolino juos vieną nuo kito. Abiem tai buvo labai sunku, gal ypač Višinskiui.

Jis ir toliau liko Marijai ištikimas, geras draugas: sekė ir vertino jos literatūrinį darbą, įkalbino ją toliau mokytis ir parūpino lėšų. Jo dėka M. Pečkauskaitė keletą metų studijavo Ciuriche pedagogiką.

Šatrijos Raganos ir Povilo Višinskio bičiulystė, atsišpindėjusi jų laiškuose, yra vienas gražiausių ir labiau-

siai jaudinančių epistoliarinės lietuvių literatūros pavyzdžių.

3. G. Petkevičaitės-Bitės pirmasis mokytojas buvo Laurynas Ivinskis, su kuriuo susiję ryškūs ir malonūs rašytojos vaikystės atsiminimai, liečią 1866—1868 metus. Jau buvo pasibaigęs 1863 m. sukilimas, po kurio L. Ivinskis neteko mokytojo vietos, tegaudamas menkutę pensiją — 30 rb. per metus. Jauėjo paskutinysis L. Ivinskio kalendorius, paskutinysis iš jo garsiųjų „Metskaitlių“, kurie antrajame XIX amž. ketvirtyje atstojo plačiausioms valstiečių masėms laikraštį, kur šviesos ištroškę baudžiauninkai rasdavo ne tik įvairiausių praktinių patarimų, bet ir apščiai grožinės literatūros, tautosakos dalykų. Jau buvo atliktas didelis liaudies švietimo darbas, rašyta, nors nedaug, originalios ir verstinės poezijos, surinkta daugybė liaudies kūrybos ir medžiagos lietuvių kalbos žodynui. Intensyviai domėtasi biologija, sudaryti didžiuliai Lietuvos augmenijos herbarijai, akvarele puikiai nupieštas pilnas Lietuvos grybų albumas. Senukas Ivinskis sėdėdavo prie savo mikroskopo nuo ryto iki vakaro, dažnai užmiršdamas net pavalgyti. Gilindamasis į įvairiausių Lietuvos augalų sandarą, piešdavo juos dažais — taip įnikęs į darbą, kad teptukus greitosiomis nusišluostydavo į savo galvą, ir dėl to jo žili plaukai būdavo visomis vaivorykštės spalvomis išmarginti.

Tokį L. Ivinskį — visa esybe įnikusį į mokslo darbus, labai nepraktišką kasdieniniuose reikaluose, nuskurdusį ir suvargusį — pasikvietė pas save gyventi Joniškėlio gydytojas Petkevičius, būsimosios Bitės tėvas, kuri tuo metu buvo dar vos penkerių metų mergaitė. Ivinskis, nenorėdamas veltui naudotis geradarybėmis, ėmė mokyti Gabrieleę, ir taip užsimezgė švelni bičiulystė tarp žilagalvio, truputį keistuoliško mokytojo ir mažos mergytės, palikusi jos sąmonėje neblėstančių, šviesių atsiminimų. L. Ivinskis pirmasis atvėrė jai nuostabų mokslo pasaulį ir buvo pavyzdys, kaip reikia nesavanaudiškai jam tarnauti. Po daugelio metų, jau pati pasenusi, rašytoja prisimena:

„Ivinskis pirmasis supažindino mane su žemėlapiais, kuriuos buvo sukabinėjęs toje kambario kertėje, kur stovėjo ilgas senoviškas mūsų fortepijonas. Ivinskio užkeliama ant fortepijono, turėdavau kasdien pakeliauti upėmis, vandenynais arba sausuma iš vieno žemės taško į kitą, išvardydama visas vietas pakeliui...

Pamokas atlikdavome keliais atvejais. Tarp pamokų galėdavau pasilikti Ivinskio kambarį; tai man geriausiai patikdavo. Ivinskis pamokė žiūrėti mane pro mikroskopą, pamokė visokius mažiausius daiktelius dėstyti ant stiklelio ir kišti po vamzdžiu. Mokėjau tylių tyliausiai, nekrutėdama ir nešnekėdama, žiūrėti, kaip jis pats pro mikroskopą įžiūrėtas dulkeles piešdavo ir dažais dažydavo.

Kambaryje pasieniais buvo daug skrynių stikliniais viršais. Pro stiklą matės aibės vabalų, margų margiausių peteliškių, kurių žiūrėti niekad os nenusibosdavo. Vieną sykį tokioje skrynioje laikė Ivinskis gyvatę ir mėtė jai maistui peles. Gyvatė pelių nerijo ir pastipo. Man patikdavo erzinti tas piktas gyvulėlis, barškinant pirštais į stiklą. Nors žinojau neįgelsiant per stiklą, vis dėlto, kai puldavo, neištengdavau susilaikyti neišsigandus ir nuo skrynios neatšokus...

Ištisomis dienomis, nuo ankstyvo ryto iki sutemos, mano mokytojas sėdėdavo, tai spalvodamas, tai rašydamas prie savo stalo. Tik retkarčiais pašokdavo, sakydamas: „Kad kraujas gyslose nesustingtų“, ir imdavo kaip pasiutęs šokinėti, švilpauti, rankom skerėčiotis. Tai man, žinoma, vėl labai patikdavo, ir aš imdavau prašytis, kad ir su manim taip pat pašoktų. Paimdamas mane ant rankų ar tik už rankų, gerai pasukdavo.“

L. Ivinskis, tikras demokratas, auklėjo ir savo mažąją mokinę, skatindamas tramdyti egoizmą, galvoti ne apie save, o apie kitus.

Rašytoja prisimena: „Visa savo širdimi buvau prie to pirmojo savo mokytojo prisirišusi. Ką tik gaudavau gardesnio, tuoj skubėdavau su juo pasidalyti, o jis dažniausiai sakėdavo:

— Padėk visa ant lango, tik ne ant stalo, eik sau žaisiti. Dabar neturiu laiko.

Kuriam laikui praslinkus, kaip tikra smaližė prisistaitydavau ir, nors tylėdavau, akimis imdavau sekti kiek-

vieną savo mokytojo pajudėjimą. Tada jis pradėdavo klausinėti:

— Ar labai nori? O tarnaitės ar gavo? Pagalvok, ar tau būtų maloniau pačiai suvalgyti, ar joms atiduoti. Tuo j man neatsakinėk. Ateik po valandos.

Aišku, dažnai skanėstų netekdavo man nė paragauti; kartais vėl į daug dalių išsklaidyti ir tik maža dalele pasitenkinti. Bet mokytojas buvo taip mylimas, jog jo pagyrimas būdavo už viską brangesnis."

L. Ivinskis buvo sąmojingas ir mokėdavo pašiepiamas atsikirsti. Bitė atsimena, kaip jis kartą atsikirtęs vienai panelei. Per velykas Ivinskis, kaip buvo papratęs, pliaukšėdamas rankomis, vaikščiojęs aplink stalą ir, pastebėjęs keptą teterviną, ėmęs klausinėti:

— Koks čia paukštis? Koks čia paukštis?

— Varna,— atsakė panaitė.

— Tikrai nuostabu! Tikrai nuostabu! A p l i n k stalą šokinėjant teko matyti varnų, bet a n t stalo — tikrai nė vieno karto,— nusistebėjo senelis, traukydamas pečiais.

Darbštus, fanatiškai atsidavęs liaudies švietimui ir mokslui, demokratiškas, geraširdis ir linksmas — toks liko L. Ivinskis savo mokinės atmintyje.

4. B. Sruoga ir V. Krėvė buvo artimi draugai. Ilgus metus jiedu profesoriavo Kauno universitete, kur V. Krėvė buvo humanitarinių mokslų fakulteto dekanas, o B. Sruoga skaitė rusų literatūros istoriją, įvairius teatro dalykus, vedė pagarsėjusį teatro seminarą.

Keista tai buvo pora — kai jie vaikščiodavo abu Laisvės alėja Kaune, negalima buvo jų nepastebėti: B. Sruoga pasižymėjo išskirtinai aukštu ūgiu, o V. Krėvė — visiškai mažiukas. P. Cvirka sukūręs net anekdotą apie juos. Eina jiedu, sako, gatve, ir V. Krėvė klausia: „Baly! Baly, koks pas tavo oras?“ — „Gražus, geras oras. Saulė šviečia“, — atsako B. Sruoga. — „O pas mane lyja...“, — nusiskundžia V. Krėvė...

Šitaip buvo švelniai pajuokaujama iš abiejų rašytojų. Tačiau piktesnės pašaipos jie nesusilaukdavo net iš didžiausių aštrialiežuvių: jau tuomet V. Krėvė buvo visų pripažintas lietuvių literatūros klasikas, o B. Sruoga ne tik žymus rašytojas, bet ir teatro teoretikas bei veikėjas. Studentai teatralai jį dievintė dievino.

Spalvingas abiejų rašytojų draugystės puslapis — jų dviejų kelionė 1939 m. vasarą po Vilniaus kraštą, tuomet dar ponų Lenkijos okupuotą.

Keliavo jie trise: V. Krėvė, B. Sruoga ir keturiolikmetė jo dukrelė Dalia. Važiuota mažutyčiu B. Sruogos automobiliu (sunku įsivaizduoti, kaip ten įtilpdavo tas milžinas!) duobėtais, išmaltais keliais. „Važiuome automobiliūkščiu, — rašė paskui B. Sruoga, — vienu sykiu panašiu ir į paršą, ir šunį taksiuką, per linus zuikį vejantį. Per smiltyną — kriokia jisai, per grindinį — kadrilį šoka.“

Su širdgėla jie žiūrėjo į apleistą, nuskurdusį kraštą, suvargusius žmones ponų Lenkijos suirimo išvakarėse, nuolatos galvodami apie istorinę jo priklausomybę

Lietuvai ir nujausdami, kad beveik dvidešimt metų trukusi neteisybė bus atitaisyta.

Bet nestoka toje kelionėje ir komišku, linksmų epizodų. Viena iš jų, pavadinęs „Keršiju Krėvei“, Sruoga taip nupasakojo:

„Nėra teisybės pasauly — visi žino. Bet lygybės pasaulyje — dar mažiau. Va, kad ir mudu su Krėve.

Einam kelnių pirkti — jis perpus mažiau moka: du kart trumpesnės. Einam kavos gerti — aš dvigubai tiek išgeriu, kiek jis. Einam viešbučio samdyti — jam kiekvienas kambarys tinka, aš lovos negaliu gauti, vis trumpa ir trumpa. Turiu ieškoti lovos su kiaurais galais, kad būtų kur kojas iškišti. Visur man aiškūs nuostoliai. Bet vieną kartą Vilniuje aš vis dėlto smarkiai atsigriebiau Krėvės sąskaita.

Apsistojome viename viešbutyje, žydelis buvo jo šeimininkas. Aš su Daliūkščiu užėmiau milžinišką kambarį net mano mastui — didelis, prašmatniai įrengtas.

— O,— stebisi užėjęs Krėvė,— na ir nulups iš tavęs už tokį numerį.

— Kodėl,— sakau,— nulups, čia labai pigu.

— Man atrodo, labai brangu.

— Juk aš suderėjau už šį kambarį tris zlotus.

— Tris zlotus?— stebisi Krėvė.— Aš gavau skylę, ne kambarį, ir tai iš manęs penkis zlotus ima.

— Tur būt, koks nesusipratimas, eik su žydu pasišnekėk.

Po valandėlės grįžta Krėvė ir juokiasi: esą negalima su žydu susikalbėti.

— Nieko nesuprantu.

— Viskas paaiškėjo,— pasakoja Krėvė,— žydas atvirai sako: „Jis toks didelis. Rudi marškiniai. Suomiškas peilis prie šono. Aš jo bijau — tegu jis ir nieko nemoka, kad nori... O tamsta... Tamsta gali mokėti...“

Taip Krėvė mokėjo už skylę ir mokėjo penkis zlotus, o aš už puikų kambarį, kuriame gali penki laisvai miegoti, mokėjau tris.“

Vienintelei, mylimai B. Sruogos dukrai buvo lemta suvaidinti tarpininko vaidmenį tarp abiejų rašytojų bene paskutiniame — deja, nebe asmeniniame — jų sąlytyje. Kai V. Krėvė, 1944 m. pasitraukęs į Vakarus, netekęs tėviškės, ketino nusižudyti, B. Sruoga, apie tai sužinojęs, rašė dukteriai iš Štuthofa: „Ką Tau rašo V. Krėvė apie mirtį?! Pasakyk jam nuo manęs, kad jis liautųsi tokius niekus šnekėjęs. Jis neturi teisės taip daryti. Numirti, sakysim, pasikarti, visada pakaks laiko. Aš turiu teisę taip kalbėti,— gerai žinau gyvenimo ir mirties kainą... Mudu su juo esame menininkai ne tik kūrinuose, bet ir gyvenime... Tegu jis man pažada tučtuojau užsiminti rimtesniais dalykais, negu plepėti apie mirtį. Aš jį suprantu. Žinau, kad jam nelengva. Dieve mano! Mano gyvenimas ne mažiau komplikotas, aš ne mažiau esu visko patyręs. Ir aš išdidžiai žengiu į audringą pasaulį. Jis yra didelis rašytojas. Tegu niekad nepamiršta senos

tiesos: „ty car — živi odin“ („tu esi karalius — gyvenk vienas“). Sunkios valandos man sukelia vis naujų jėgų, naujos drąsos, naujo noro kurti. Jis neturi teisės daryti kitaip! Parašyk jam tai!“

Abu rašytojus jungė kūrybinių interesų ir pažiūrų bendrumas. Abu buvo dideli lietuvių tautosakos žinovai ir tyrinėtojai, abu labai kritiškai žiūrėjo į buržuazijos kultūrinę politiką. Kai V. Krėvė po 1930 m. suartėjo su antifašistiniu judėjimu, jis veikė ir B. Sruogos kryptimą kairėn.

Ir dabar yra daug literatūros istorijos neišaiškintų B. Sruogos ir V. Krėvės kūrybinio bendradarbiavimo faktų. Prieš II pasaulinį karą, pavyzdžiui, paskelbta eilė straipsnių M. Kemšio slapyvardžiu. Visi buvo įsitikinę, kad po juo slepiasi V. Krėvė, ir V. Krėvė to neneigė. Bet ilgainiui kilo įtarimas, kad juos rašė B. Sruoga, o gal kartais ir jie abu (prof. K. Korsako pasakojimas). Panašių neišaiškintų atvejų, dargi tyčia sukurtų mistifikacijų, kurių didelis meistras ir mėgėjas buvo B. Sruoga, atsirastų tikriausiai ir daugiau. Tai dar neįmintos lietuvių literatūros istorijos mįslės.

5. P. Cvirka ir A. Venclova labai artimai draugavo nuo pat ankstyvos jaunystės. A. Venclovos atsiminimuose galima rasti apie tai daug gyvos, įdomios medžiagos.

Jų bendravimas prasidėjo dar studijų metais, kai Cvirka mokėsi Meno mokykloje, o Venclova — univer-

sitete. Tai buvo skirtingų temperamentų, skirtingų charakterių žmonės: P. Cvirka — „sangvinikas, karštas, sąmojingas, linkęs pašiepti ir kartais net įgelti, o aš, — prisimena A. Venclova,— ne visada mėgau juoką ir ne visada sugebėjau jį suprasti.“ Bet šitai ne skyrė, o gal greičiau jungė draugus, jie tarsi papildydavo kits kitą, juoba kad gilesni ir esmingesni dalykai buvo jiems vienodai svarbūs: literatūrinis darbas, opozicija fašistinei diktatūrai, vis stiprėjančios simpatijos Tarybų Sąjungai.

Abudu jie buvo vieni pagrindinių „Trečio fronto“ organizatorių ir bendradarbių. 1930 m. vasarą abudu keliavo po Lietuvą — po Dainavą ir Aukštaičius, praturtėdami išpūdžiais, rasdami tipų ir siužetų naujiems kūriniams.

Paskum atsiranda naujų jungčių — draugus susieja dar giminystės ryšiai: jiedu veda seseris Račkauskaites...

Intensyvėja kova prieš augančią fašizmo grėsmę. Abu draugai, prisidengę slapyvardžiu „A(ntanas) ir P(etras) Dviese“, parašo knygelę „Adolfas Hitleris. Diktatoriaus karjera“, parodžiusią hitlerizmo siekimus tikroje šviesoje ir padėjusią prablaivēti fašistinės spaudos klaidinimais Lietuvos skaitytojams.

1936 m. ankstyvą pavasarį draugai pirmąkart apsilanko Tarybų Sąjungoje, susižavėję ir džiaugdami jė čia stebi naują, nepažįstamą ir patrauklų gyvenimą, gėrisi muziejų ir teatrų lobiais, susibičiulauja su tarybiniais rašytojais ir šiaip meno žmonėmis.

Jiedu buvo vieni iš pirmųjų lietuvių rašytojų, kurie 1944 m. liepos mėn. pradžioje iš Tarybų Sąjungos gilumos sugrįžo į Lietuvą. Atskrido jie kariniu lėktuvu, naikintuvų lydimi, nusileido Baltarusijoje ir pasiekė Vilniaus priemiesčius, kai miesto centre dar buvo girdėti šautuvų, kulkosvaidžių ir automatų tarškėjimas. Abudu visomis savo pajėgomis įsijungė į nuniokoto krašto atstatymo darbus, organizuodami kultūrinį gyvenimą, puoselėdami naujus kūrybinius sumanymus.

Deja, ankstyva ir netikėta P. Cvirkos mirtis nutraukė viltingus ateities užmojus. Nutraukė ji ir draugystę, kuri maitino ir stiprino du ryškius mūsų literatūros kūrėjus.

1. Bardžiai-Bijotai XIX amž. pradžioje buvo nedidelis dvarelis, priklausęs Dionizui Poškai. Čia jis kūrė savo poezijas, rašė didžiulį lietuvių kalbos žodyną, čia buvo jo turtinga biblioteka ir gražūs senienų rinkiniai, saugomi Baublyje, iškirstame iš tūkstantmečio ažuolo kamieno. Šis savotiškas muziejus, papuoštas žymių žmonių portretais, pilnas senų spaudinių, šarvų, kovos kirvių, kardų, įvairių archeologinių iškasenų, amžininkų tarpe buvo plačiai žinomas, aprašytas anų laikų spaudoje, įamžintas A. Mickevičiaus „Pono Tado“ ketvirtojoje giesmėje:

Ar gyvas dar Baublys, kurio liemens drūtumas
Senatvėj taip išpurto, lyg erdviausias rūmas?
Ten dvylika žmonių prie stalo sėst galėjo.

O pats visų šių įdomybių šeimininkas? Jo asmuo literatūros istorijoje gana plačiai nušviestas. Žinome D. Pošką buvus neturtingą dvarininką, ne per stiprios sveikatos žmogų, visas savo jėgas ir laiką skyrusį mokslui, literatūros darbui, kurs pelnę jam didelį autoritetą amžininkų tarpe.

Iš kūrybos ir laiškų galime susidaryti apytikrį rašytojo buities vaizdą, išivaizduoti idiliškas kasdienybės scenes, kaip jis savo sodelyje sėdi maloniam pavėsyje, skaito ar pypkę rūko, o pokaity, po galva pasidėjęs knygą, „ką norint bedūmodamas, did skaniai užmiega...“

Neseniai paskelbti nauji dokumentai papildo turimas žinias apie poeto asmenį.

Kai D. Poška, dar nesusivokęs carizmo politikoje, tarpininkaujant Vilniaus Universiteto profesoriui J. Loboikai, padovanojo dvi dėžes senienų N. P. Rumiancevui jo steigiamam Peterburge muziejui, ir kai Rumiancevas prašė, kad Loboika jam patartų, kokia dovana tiktų atsidėkoti D. Poškai, Loboika pataria, kad dovanosimas daiktas, gal tabokinė, turėtų būti nemaža: Poška esąs tokio didžiulio ūgio, kad negalįs užsidėti nei senovinių šarvų, nei šalmų. Jo rašalinė milžiniška, plunksna — kalakuto, ir visi daiktai dideli...

Toks tad buvo Bardžių-Bijotų šeimininkas, garsėjęs amžininkų tarpe kaip žymiausias žemaičių poetas, lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos žinovas.

2. Kamajuose paskutinius keliolika savo amžiaus metų gyveno A. Strazdas. Kamajuose jis ir palaidotas. Apie šį jo gyvenimo laikotarpį yra daugiausia autentiškų dokumentais patvirtintų duomenų. Tai kraštutinio skurdo, materialinės ir moralinės priespaudos metai, o drau-

ge laikas, kai poetas su dideliu sąmoningumu ir ištverme kovojo dėl savo kūrybos teisių.

Apie 1821 m. jau senstantis A. Strazdas įsigijo Kamajų miestelyje menką trobelę, pats dirbo iš žmonių gaudamą žemės gabalą, sėjosi javų ir šiaip taip gyveno. Vienas Strazdo bažnytinis viršininkas, jį aplankęs, taip rašo savo raporte: „Ne neturtas, bet tikras skurdas visur matyti. Gyvenamieji kambariai visiškai prasti, be grindų... tenai kartu laikomos antys, vištos, triušiai, šunelis ir paršiukas... Vargingai apsirengęs, ir lova visiškai prasta. Tačiau jis pats visuomet linksmas, pasakoja, kad dabar turįs išeiti iš spaudos jo eiliuotas kūrėnėlis...“

Deja, laukiamasis kūrinys neišėjo. 1824—1828 m. Strazdas rūpinosi gauti cenzūros leidimą spausdinti savo dainų rinkinį, su dideliu vargu tuo reikalu važinėjo arkliais porą kartų į Vilnių. Bet cenzūros komitetas, priešišškai žiūrėjęs ne tik į patį A. Strazdo asmenį, bet ir apskritai į lietuvių tautą ir kalbą, rinkinio spausdinti neleido. Turėdamas prieš akis ne valstiečių poreikius, o „aukštuomenės“ skonį, komitetas nutarė, jog A. Strazdo dainos neteikiančios „nei naudos, nei malonumo“. Nieko nepadėjo pakartotini A. Strazdo prašymai ir skundai, kuriuose jis sakėsi savo giesmės sudėjęs „liaudies labui ir visuomenės patarnavimui“, „norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių-žemaičių kalbą.“

Vilniaus gubernijos vyresnybė žiūrėjo į A. Strazdą, kaip į pavojingą „nustatytai tvarkai“ asmenį ir, vyskui pasiūlius, ištrėmė jį į Pažaislio vienuolyną, juoba kad ir bažnytinė valdžia laikė A. Strazdą „vaidininku ir dideliu papiktintu juo tiek savo gyvenimu, tiek dvasinių pareigų atlikimu“. Iškalėjęs vienuolyne daugiau kaip metus, Strazdas savavališkai iš jo pasitraukė, sugrįžo į Kamajus, kur baigė savo gyvenimą skursdamas ir elgetaudamas, bažnytinės vyresnybės niekinamas.

Mirusį poetą palaidojo ne šventoriuje, kur buvo įprasta laidoti kunigai, o naujai pradėtuose kapuose, už Kamajų miestelio. Tuo būdu bažnytinė vyresnybė dar kartą parodė savo priešišumą mūsų liaudies dainiui.

3. Puziniškyje, savo tėvų dvarelyje, gyveno ir kūrė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Vaisingiausias čia buvo 1901—1909 metų laikotarpis.

Visuomeninė ir kūrybinė Bitės veikla prasidėjo anksčiau, Joniškėlyje, kur jos tėvas, gydytojas, buvo ligoninės vedėjas, o ji jo talkininkė. Čia ji pradėjo šviesti liaudį, mokyti valstiečių vaikus. Čia įsteigė „Žiburėlio“ draugiją mokslus einančiam jaunimui šelpti; kurią laiką ji pati buvo vienintelis tos „draugijos“ narys, tik pasakui pavyko įtraukti daugiau žmonių. „Žiburėlio“ parama naudojosi ir Višinskis, ir J. Biliūnas, ir Jovaras, ir Janonis, ir dar daugelis to meto jaunų inteligentų — Joniškėlyje Bitė P. Višinskis ir aplankė pirmąsyk, atveždamas Žemaitės rankraštį. Netrukus ir pati Žemaitė

atvažiavo. Čia jos su Bite bendromis jėgomis sukūrė net keletą pjesių, pasirašytų „Dviejų moterų“ pseudonimu.

Rašė, žinoma, P. Višinskio paragintos, o tiksliau — verste priverstos. Atgabeno jis Žemaitę pas Bitę ir liepė rašyti komediją. „Atvažiavo, kaip velnias sielą pagriebė... ir velka su savim...“,— juokėsi vėliau Žemaitė. Abi moterys spyrėsi, nemokančios komedijų rašyti ir temų neturinčios, bet P. Višinskis nenusileido. O po savaitės vis dėlto ant stalo gulėjo rankraštis — komedija „Velnias spąstuose“.

Visuomeninis ir literatūrinis gyvenimas, besitelkias apie Bitę, ypač suintensyvėjo, persikėlus jai 1901 m. į Puziniškį. Pas ją dabar pastoviai apsigyvena Žemaitė. Aktyviai ir plačiai pradeda veikti „Žiburėlis“. Puziniškis tampa pažangiosios lietuvių inteligentijos susitikimo ir bendravimo vieta. Per Naujus Metus, per daktaro Petkevičiaus vardines suvažiuoja daug svečių — aštuoniasdešimt ar daugiau.

Šie suvažiavimai tęsdavosi bent keletą dienų. Bitė savo atsiminimuose taip šitai nupasakoja: „Pirmą dieną susirinkdavo paprastai visi kaimynai: dvarininkai, gydytojai, kunigai, vienu žodžiu — visa apylinkės inteligentija ir pusinteligentija įvairiausių tautų, luomų ir pažiūrų, o prie jų visa margaplunksnė jaunuomenė, ir tą dieną visi ten linksmindavosi, šokdavo, dainuodavo.“ Buvo susidaręs mažas sodžiaus merginų ir vaikinų choras gražiais balsais. Jie padainuodavo liaudies dainų,

ilgiausių metų rašytojos tėveliui. Neapsieidavo čia ir be nuotykių.

Vienais metais praneša dainininkai Bitei, kad šimet dainuoti negalėsią, nes du vaikinai neturį sveikų kelių. Bitė, nupirkusi medžiagos, davė siuvėjui pasiūti per naktį, kad niekas nematytų. Jomis apsimauti dainininkai galėjo tik vietoje, atėję į svečius, nes siuvėjas anksčiau nesuskubo. Deja, vienas vaikinai buvo mažo ūgio, tai kelnės pasirodė jam iki kaklo, ir jis paskendo jose... Pati rašytoja turėjo skubiausiai su žirkklėmis ir adata ateiti pagalbon.

Antrąją puotos dieną pasilikdavo tik lietuvių kultūros veikėjai ir tardavosi apie draudžiamos spaudos, liaudies švietimo, kovos prieš caro biurokratiją reikalus.

Žandarams tie susirinkimai krito, be abejo, į akis. Jų jautri uoslė, aišku, užuosdavo, kad čia puota tai puota, tik ne visai paprasta. Tik užuosti ir susekti — tai du skirtingu dalyku. Užtat ir pyko, ir knisosi.

Suimtus ir tardomus rašytojos draugus jie kamantinėjo: kokia esanti toji Petkevičaitė? Ar labai graži? Ar labai turtinga? Kodėl tiek jaunuomenės lankoši jos namuose?

O nebuvo ji nei graži, nei turtinga. Luoša, kuprota nuo pat ankstyvos jaunystės, bet nuostabiai lankstaus ir gyvo proto, sąmojinga ir linksma, ji traukte traukė prie savęs žmones. Turto nesiekė ir nesikrovė nei jos tėvas, nei ji pati. Tenkinosi mažu, atiduodama visa, ką

turėjo, visuomenės reikalams. Negalvojo apie save ir labai daug galvojo apie kitus, nesigailėdama nieko — nei sveikatos, nei energijos, nei laiko. Taip Puziniškis tapo vienu iš ano meto centrų, kur rinkosi pažangiosios inteligentijos „seimai“. Vasarą netoli Puziniškio, Liepikalnyje, mažame pušynėlyje, vykdavo gegužinės, o šalimais, tarp juodalksnių, išsikerojusią minkštoje durpyno žemėje, buvo skardinėse laikoma literatūra, įvairūs užrašai, korespondencijos...

Puziniškyje Bitė gyveno ir Pirmojo pasaulinio karo metais — dabar jau visiškai kitokiomis sąlygomis. Buvo sunkūs kaizerinės okupacijos laikai. G. Petkevičaitė-Bitė stengėsi kuo galėdama padėti apylinkės valstiečiams — gydydama, patardama, paremdama. Visa tai atsispindi jos „Karo meto dienoraštyje“.

4. Ušnėnuose Žemaitė praleido daug sunkių metų, skęsdama valstietiškuose darbuose ir šeimos rūpesčiuose. Ji čia gyveno 1884—1890 m. ir po nedidelės pertraukos vėl maždaug iki naujo šimtmečio pradžios. Ušnėnuose taip netikėtai visiems, o ir jai pačiai, atsiskleidė jos didelis talentas. Čia gyvendama, ji parašė daugelį žymiausių savo kūrinių, jų tarpe „Marčią“ ir „Petrą Kurmelį“. Skurdi Ušnėnų kasdienybė, giminės, pažįstami, kaimynai — visa tai atėjo į jos apsakymus, didelės menininkės kūrybiškai performuota ir įprasminta.

Čia užsimezgė jos draugystė su Povilu Višinskiu. Jai buvo beveik penkiasdešimt metų, o jis — jos vaikų

žaidynių draugas, Šiaulių gimnazijos mokinys. Kaimynų Poviliukas atgabendavo bobutei Žymantienei knygų, draudžiamos lietuviškos spaudos. Jau vėliau, jo paraginta, ji pradėjo rašyti; jo rūpesčiu pradėjo spausdinti savo raštus, iš karto tapdama viena žymiųjų lietuvių rašytojų. Per jį Žemaitė užmezgė ryšius su šviesiausiais ano meto lietuvių inteligentais, susirado taip jai reikalingą kultūrinę aplinką, skatinančią ir ugdančią. Tarpe kitų, Ušnėnuose lankėsi G. Petkevičaitė-Bitė, Jablonskis. Už visa tai rašytoja mokėjo savo jaunajam draugui gilia motiniška meile, kuri liete liejosi iš taip daugelio jam skirtų laiškų: „...ir šiokių mačiau, ir tokių pažinau, bet nė su vienu negal taip po širdies pašnekėti, kaip su Tavim, Tu, mano vaikeli. Anie vis svetimi, o Tu mano tikrasis vaikas“,— rašė ji jam vieną kartą iš Ušnėnų. Bet iš tikrųjų ji mylėjo Povilą gal labiau už tikruosius vaikus... Taip bent atrodė Bitei, mačiusiai, kaip Žemaitė, parpuolusi kniūpsčia ant jo kapo Rasose, bučiavo žemę ir raudėjo savo Povilėlio.

Du paskutiniuosius savo amžiaus dešimtmečius Žemaitė Ušnėnuose nebegyveno. Visiškai išsivadavusi iš valstietiško anų laikų sėslumo, ji būdavo arba Puziniškyje pas Bitę, ar Vilniuje; pasiekdavo ne tik Peterburgą, bet ir JAV. Ušnėnai, jos kūrybos nubudimo vieta, gąsdino dabar sunkios, slopios buities prisiminimais: „Ušnėnai man mirtis“,— rašė ji viename vėlyvųjų laiškų. Ji ten nebesugrįžo, ir jos kapas — Suvalkijos lygumose.

5. Palemone prabėgo S. Nėries kūrybos „vasara“ — neilgi, bet dosnūs metai (1937—1941).

Grižusi 1937 m. su vyru iš Paryžiaus, ji Palemone sukosi gūžtą savo jaunai šeimai. „Man prisimena 1937 m., kada kūrėmės ir gimė vaikelis... Juk buvo nelengva, bet tai vienas iš gražiausių mano gyvenimo atsiminimų“, — rašė vėliau poetė. Karo meto poezijoje iškyla „baltuojančio namelio“ vizija:

Saulutė mylimą kampelį tą pamėgo
Ir niekad nesiliaus jam švietus.
Ir vasarėlė tekina takeliais bėga,
Nusirpsta vyšnios ir avietės.

O vaisių ir gėlių daugybė!
Raudonos, baltos — gėlės, gėlės!

— — — — —

Draugai ir pažįstami, lankęsi tais metais Palemone, prisimena, kad gėlių ten žydėję iš tikrųjų daug. Poetės sodinti medeliai dabar išaugę aukštomis tuopomis.

Bet kasdieninė buitįs anaipol nebuvo šventadieniška. Tekdavo atsisakyti ne tik nuo būtiniausių dalykų, bet ir nuo kiek geresnio maisto. Ir tik poetės sesers Onutės, padėjusios šeiminkauti, sumanumo dėka šeima nesijautė skurstanti. Viena tų laikų bičiulė prisimena, kad Onutė sugebėdavusi sviestą pakeisti taukais, cukrų — sacharinu ir iškepti gardžiausius pyragus ir pyragaičius, iš menkniekių pagamindavo skanių saldainių, o iš bulvių ir žalių lapų — puikią sriubą.

Užtat materialinius nepriteklius išlygindavo šviesi dvasinė atmosfera. Į Palemono namelį atsilankydavo B. ir V. Sruogos, V. Krėvė, A. Venclova...

S. Nėris tuo metu dirbo Kauno III-oje gimnazijoje. Į darbą ji kasdien važiuodavo traukiniu kartu su darbininkais ir smulkiais tarnautojais: Palemone butai buvo pigesni, negu Kaune. Bendradarbiai atsimena ją dažnai išbalusią ir pavargusią, besibodinčią mokytojavimu. Tikrasis jos gyvenimas buvo ne čia, o literatūros pasaulyje. Kiekvieną laisvą valandėlę mokytojų kambaryje arba posėdžių metu ji išikniaubdavusi į atsineštą knygą ar iliustruotą žurnalą — daugiausia vokiečių ar prancūzų kalbomis. Skaitė Bloko ir Rilės poeziją.

Ir žinoma — Palemono laikotarpiu ji daug kūrė, dabar galutinai susiformavo jos meninis veidas. 1938 m. pasirodė eilėraščių rinkinys „Diemedžiu žydėsiu“, už kurį poetei suteikta valstybinė premija. Į premijos įteikimo iškilmes ji atėjo iš Palemono pėsčia, nešdama rankoje geruosius batelius, nes dienos vidury neidavo traukinys...

To meto jos atvaizdą yra sukūręs A. Žmuidzinavičius. Jis prisimena: „Man kilo mintis nutapyti jos portretą. Poetė pasiūlė nutapyti tokį portretą, kuriame būtų atvaizduota jos nuotaika, išreikšta kuriame nors eilėraštyje, sakysime, kad ir „Diemedžiu žydėsiu“. Kadangi tas eilėraštis turi tautinį lietuvišką charakterį, tai mums atrodė, jog bus visai tinkama atvaizduoti poetę pasi-puošusią tautiniais drabužiais, pasidėjusią ant kelių

diemedžio šakelių puokštę. Ji pasirinko vykusią pozą, kuri ir man labai patiko. Tokią aš ją ir atvaizdavau, pridėjęs prie diemedžių dar porą raudonų tulpių."

Palemone gimė tokie esminiai S. Nėries lyrikai kūriniai kaip „Eglė žalčių karalienė“, „Iš M. K. Čiurlionio paveikslų“. Čia ji išgyveno pirmuosius tarybinės santvarkos metus, atnešusius jai daug džiaugsmo ir suteikusius jos gyvenimui ir kūrybai naują prasmę. Iš čia ji, su kūdikiu ant rankų, išvyko į karo ugnį...

Dabar S. Nėries namelis Palemone tapo tarsi kokia lietuvių poezijos šventovė. Ne tik dėl to, kad čia saugomas didžiosios poetės atminimas, bet ir dėl to, kad su juo siejasi graži tradicija: jame prasideda kasmetinė lietuvių poezijos šventė — Poezijos Pavasaris.

1. Didysis vokiečių filosofas E. Kantas (1724—1804) parašė prakalbą K. Milkaus lietuvių ir vokiečių kalbų žodynui. Kantas dažnai vadinamas „Karaliaučiaus išminčium“, nes visas jo gyvenimas su šiuo miestu suaugęs. Skurdžiame pastogės kambarėlyje jis čia kūrė savo veikalus, sukrėtusius visą mąstančiąją Europą, Karaliaučiaus universitete jis skaitė paskaitas, Karaliaučiuje (dabar Kaliningrade) ilsisi ir jo palaikai.

Karaliaučius nuo seno buvo vienas iš lietuvių kultūros centrų. Jo universitete mokėsi M. Mažvydas ir K. Donelaitis, čia profesoriavo A. Kulvietis, S. Rapolionis ir L. Rėza. XVI amž. Karaliaučiaus mokslininkai J. Cimdarsas ir V. Milijus parašė lotyniškai giriamojo pobūdžio epigramas pirmajai spausdintai Lietuvos istorijai — M. Strykovskio „Kronikai“, 1582 m. išleisti tame pačiame Karaliaučiuje.

1800 m. čia pasirodė jaunesniojo K. Donelaičio bendralaikio K. Milkaus lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas. Norėdamas suteikti jam didesnę svorį skaitytojų tarpe, K. Milkus paprašė didįjį filosofą

parašyti keletą rekomendacijos žodžių. Taip atsirado žodynui pridėtas E. Kanto neilgas „Draugo prierašas“.

E. Kantas čia pasirodo iš tikrųjų labai draugiškas, palankus lietuviams, su kuriais jam, greičiausiai, teko susidurti tame pačiame universitete ar šiaip kitomis progomis Karaliaučiuje.

Savo „Prieraše“ jis sako, jog reikia rūpintis lietuvių kalbos grynumu, nes kalba padedanti išlaikyti ir ugdyti tautos charakterį, o lietuvių charakteris, pasak Kanto, pasižymis ugdytinomis ir palaikytinomis savybėmis: lietuvis nelinkęs pataikauti, esąs tiesus ir atviraširdis, turįs savo vertės pajautimą.

Be to, labai senos lietuvių kalbos duomenimis gali pasinaudoti ir mokslininkai, ypač tyrinėdami tautų kraustymosi istoriją.

Šis Kanto atsiliepinimas buvo Prūsijos lietuviams atrama, kovojant prieš germanizaciją.

2. Didysis J. V. Gėtė (1749—1832) žavėjosi liaudies kūryba. Jo dėmesį patraukė ir lietuvių liaudies dainos. Su jomis jis susipažino iš J. G. Herderio paruošto įvairių tautų liaudies dainų rinkinio (vokiečių kalba). Vieną iš tų dainų („Aš atsisakiau savo močiutei“) Gėtė įdėjo į savo muzikinę dramą „Žvejė“ (1782). Vėliau jis skaitė L. Rėzos kartu su vertimu į vokiečių kalbą išleistas lietuvių liaudies dainas (1825) ir palankiai vertino jas savo recenzijoje, įpindamas į ją ir bendresnių svarstymų apie meną. Šioje recenzijoje išsakyta plačiai

žinoma Gėtės mintis: „Yra tik v i e n a poezija, grynoji, tikroji; visa kita tėra panašu į ją, priartėja prie jos. Poetinį talentą gali turėti lygiai valstietis, kiek ir riteris.“

Yra žinių, kad Gėtė skaitęs K. Donelaitį ir lyginęs jį su „Iliados“ ir „Odisėjos“ dainium.

3. F. L. Čelakovskis (1799—1852) — žymus čekų „tautinio atgimimo“ epochos poetas, filologas ir folkloristas, vertė į čekų kalbą lietuvių liaudies dainas. Čelakovskis domėjosi įvairių tautų folkloru. Jo „Rusų dainų aidai“ ir „Čekų dainų aidai“ yra svarbūs XIX amž. pirmosios pusės čekų literatūrinio gyvenimo faktai. Besidomėdamas liaudies poezija, F. L. Čelakovskis susidūrė ir su lietuvių dainomis. Iš pradžių jis susipažino su jomis iš Herderio pateiktų vokiškų vertimų, o paskui ir iš L. Rėzos rinkinio. Laiške vienam bičiuliui jis gyrė lietuviškų dainų grožį, išskeldamas jų „švelnumą, jautrumą ir malonumą“. Jis pramoko lietuvių kalbos ir vertė dainas tiesiai iš originalo į čekų kalbą. Išvertė nemažą jų pluoštą — septyniasdešimt su viršum. 1827 m. jų rinkinys čekų kalba buvo išleistas Prahoje.

F. L. Čelakovskis ketino į čekų kalbą išversti ir K. Donelaitį, vadindamas jį „puikiu lietuvių poetu“. Bet sunkios materialinės gyvenimo sąlygos neleido jam šio sumanymo įgyvendinti.

4. D. Brodskis daug nuveikė, versdamas K. Donelaitį į rusų kalbą.

Su mūsų literatūros klasiku jis susipažino Didžiojo Tėvynės karo metais ir 1944 m., lietuvių rašytojų paskatintas, pradėjo jį versti. Lietuviškai jis tuo metu dar nemokėjo ir naudojosi pažodiniu vertimu. Pirmasis rusiškasis „Metų“ vertimas pasirodė 1946 m. Maskvoje.

Nors kritika vertimą sutiko palankiai, D. Brodskis nepasitenkino savo pasiektais rezultatais. Jis išmoko lietuvių kalbos ir dabar jau be tarpininkų galėjo džiaugtis ir gėrėtis būrų dainiaus žodžio sodrumu ir jėga. Tiesiai iš originalo pateiktas vertimas pasirodė 1955 m. Bet ir vėliau vertėjas dar šį bei tą taisinėjo, lygino ir šlifavo. Per beveik dvidešimt metų (nuo 1946 iki 1964 m.) D. Brodskis pateikė netgi penkis „Metų“ vertimo variantus. Šio didžiulio darbo dėka Donelaitis rusiškai savo išraiškos jėga daugelyje vietų priartėja prie originalo — o tai svarus jo vertėjo D. Brodskio nuopelnas.

Savaime suprantama, kad toks didelis ir sėkmingas darbas negalėjo būti atliktas atsitiktinai. D. Brodskis pats jaunystėje buvo labai geras ir populiarus rusų poetas, o dabar jis — vienas geriausių poezijos vertėjų Tarybų Sąjungoje. Tik toks žodžio meistras ir tegalėjo duoti vertimą, kuris leidžia rusų skaitytojui pasigėrėti K. Donelaičio poezijos grožiu.

5. Viktoras Falkenhanas, žymus vokiečių filologas, yra aktyvus lietuvių kultūros propaguotojas Vokietijos Demokratinėje respublikoje.

Jo pavardė turėjo įstrigti į lietuvių skaitytojų sąmonę K. Donelaičio jubiliejaus metais (1964): mūsų spaudoje tada nemaža rašyta apie prof. V. Falkenhano vaidmenį, organizuojant K. Donelaičio paminėjimą Berlyne (VDR). Yra jis rašęs platesnių straipsnių apie tarybinės lietuvių kultūros laimėjimus.

V. Falkenhano ryšys su lietuvių literatūra nėra nei paviršutiniškas, nei atsitiktinis: jo plunksnai priklauso kapitalinė monografija (vokiečių kalba) apie Joną Bretkūną, vieną iš lietuvių raštijos pagrindėjų XVI amž.

Ne tik lietuvių kalba, bet ir visa kultūra V. Falkenhanas susidomėjo dar ankstyvoje jaunystėje. Tada įsižiebė ir jo romantiška meilė senajai mūsų sostinei. Su didele pagarba jis mini savo mokytoją Vydūną. Neseniai lankydamasis Vilniuje, V. Falkenhanas nudžiugino Akademijos ir Universiteto lituanistus: kalbėjo labai gražia, truputį archaizuota lietuvių kalba ir prisipažino, kad jo didžiausia svajonė baigti savo amžių Vilniuje, tyrinėjant senąją lietuvių raštiją, ypač Joną Bretkūną.

Šiuo metu V. Falkenhanas yra Berlyno Humbolto vardo universiteto profesorius, Vokietijos Demokratinės respublikos baltistų nacionalinio komiteto pirmininkas.

1. Apie 1769 m. valstiečių sukilimą parašyta B. Sruogos drama „Apyaušrio dalia“.

Istorinėmis temomis lietuvių literatūroje rašyta nemaža, bet visos apysakos, romanai ir dramos rėmėsi XIII—XIV amž., geriausiu atveju — XV amž. pradžios medžiaga, herojiškuoju kovų su kryžiuočiais laikotarpiu. Šias chronologines ribas nedaug teprašoko ir pirmoji B. Sruogos drama „Milžino paunksmė“. Bet vėliau rašytojas susidomėjo niekieno mūsų grožinėje literatūroje dar nevaizduota XVII—XVIII amž. istorija.

„Apyaušrio dalios“ veiksmas vyksta vadinamųjų „Tyzenhauzo reformų“ laikotarpiu, kai, stengdamiesi išgelbėti pakrikusią Lietuvos ekonomiką, valdantieji sluoksniai didino valstiečių išnaudojimą. Vienas iš šia linkme veikusių asmenų buvo Lietuvos didikas Tyzenhauzas. Valstiečiai, nebepakęsdami padidėjusios priespaudos, sukildavo. Didžiausias šios rūšies sukilimas įvyko 1769 m. Šiaulių ekonomijoje (karaliaus dvaruose).

B. Sruoga, jį vaizduodamas, rėmėsi autentiškais istoriniais faktais. Istoriniai asmenys yra ne tik pats Tyzenhauzas ir vyskupas Masalskis, bet taip pat ir svarbiau-

sieji valstiečiai-sukilėliai: dokumentuose minimos Paugos, Radvilos, Jurgelio ir kitos pavardės. Autentiškai atvaizduota ir sukilimo eiga. Išgalvota tik pagrindinė dramos veikėja Dalia Radvilaitė, nors ir ji yra būdingas aniams laikams žmogus: ne kartą ponai išmokydavo jiems reikalingus baudžiauninkus, nepakeisdami jų socialinės padėties. Tad visiškai galimi ir tikroviški tokie likimai ir tokios dramos, kaip toji, kurią išgyvena B. Sruogos dramoje Dalia. Ji, Tyzenhauzo baletu šokėja, mačiusi Italiją ir Paryžių, mokyta ir apsišvietusi, itin sąmoningai suvokia ir aštriai pajunta savo artimųjų-baudžiauninkų sunkią būtį ir geresnės ateities viltis.

Pasirinktasis tipažas — už savo teises kovojantieji valstiečiai ir iš jų tarpo kilusi menininkė — leidžia B. Sruogai išaukštinti liaudį, kaip teigiamųjų gyvenimo pradų nešėją, ir spręsti menininko pašaukimo ir meno paskirties problemas: rašytojas teigia, jog tik liaudies išsivadavimui tarnaujantis menas yra tikrai prasmingas.

„Apyaušrio dalia“ B. Sruoga rašė pirmajai tarybinio lietuvių meno dekadai Maskvoje, kuri turėjo įvykti 1941 m. Deja, prasidėjo karas ir okupacija. „Apyaušrio dalia“ buvo išspausdinta tik 1945 m., o Vilniaus dramos teatro sceną išvydo 1957 m. (Klaipėdos teatre pjesė pstatyta 1956 m.).

2. Istorinę pjesę „1831 metai“ parašė A. Vienuolis.

Tai nebuvo pirmas rašytojo istorinis veikalas. Anksčiau, 1930 m., pasirodė populiarus jo romanas, vaizduo-

jąs Vytauto kovų dėl Lietuvos valstybinio savarankiškumo laikus — „Kryžkelės“. Rašytojas stengėsi būti ištikimas istorinei tiesai net detalėse. Vienas istorikas prisimena tokį faktą. Kalbėdamas su autorium apie „Kryžkeles“, jis pastebėjo, kad į romaną įsibrovęs netikslumas: A. Vienuolis vaizduoja pilies kalną, tankiai apaugusį medžiais ir krūmais. Tai netikroviška: senovėje piliakalnių šlaitai buvo pliki: kitaip jais be vargo galėtų užkopti priešas. „Žinoma! Žinoma! Kaip aš to nepagalvojau!“ — susisielojęs kalbėjo rašytojas, jaudindamasis, kad prasilenkė su tiesa, nors iš tikrųjų šis prasilenkimas ne toks jau svarbus ir esminis.

A. Vienuolį domino istorinė tematika. Atsakydamas 1934 m. į literatūrinę anketą, jis rašė: „Jei pasikeistų mano gyvenimo aplinkybės, atsidėčiau vien literatūros darbui ir rašyčiau tik istorines apysakas; pirmoje eilėje varyčiau toliau savo „Kryžkeles“ iki Vytauto Didžiojo mirties; tam veikalui turiu prisigraibęs ir medžiagos.“

Tačiau rašytojui nebebuvo lemta šios medžiagos panaudoti. Netrukus jį patraukė kiti istoriniai įvykiai ir kiti personažai. Jis ėmė rašyti dramą apie 1831 metų sukilimą ir jo didvyrę Emiliją Pliateraitę.

Emilija Pliateraitė (1806—1831) buvo turtingų aristokratų duktė; bet giminės turtais jai nedaug teko panaudoti. Emilijai tebuvo devyneri metai, kai tėvas paliko šeimą, nieko neduodamas nei dukrelei, nei žmonai. Abidvi prisiglaudė pas gimines, dvare netoli Daugpilio, tarp didelių girių.

Mergaitė iš prigimties buvo susimąščiusi ir rimta. Ji bodėjosi pilka ir kasdieniška savo aplinkuma, svajojo ištrūkti iš ankštų dvaro sienų, tapti naudinga visuomenei, atlikti didelius žygius. Ji skaitė knygas apie kovas prieš tironus, žavėjosi tuo metu vykusiomis graikų laisvės kovomis su turkais (1821—1829). Mylimiausia jos didvyrė buvo Joana d'Arc — Emilija svajojo tapti panašia į ją. Ji mokėsi jodinėti, su žirgu šuoliuodavo per laukus ir girias, drąsiai nugalėdama kliūtis. Mokėsi šaudyti, studijavo strategijos meną.

Nenuostabu, kad, prasidėjus 1831 m. sukilimui, Emilija Pliateraitė į jį tuoj pat įsijungė. Apsivilkusi vyriškais drabužiais, ji drąsiai kovėsi pirmosiose sukilėlių eilėse ir net vadovavo būriui, kuriam buvo pavesta užimti Kauną.

Sukilimui Lietuvoje pralaimint, Emilija su draugais traukėsi nuo persekiojančios caro kariuomenės, tikėdamasi prisijungti prie Varšuvoje dar tebesipriešinančių savo bendraminčių. Bet kelyje, eidama per Suvalkų miškus, ji visiškai nusilpo. Teko ją palikti girininko trobelėje. Girininko žmona, slaugydama ligonį, pastebėjo, kad jaunas karys — moteris.

Rūpestingai slaugoma, ligonė ėmė stiprėti, kilo viltis vėl įsijungti į kovojančiųjų gretas. Deja, netrukus atėjo žinia, kad sukilimas galutinai nuslopintas. Jaunai karžygei tai buvo nepakeliamas smūgis — ji geste užgeso, glausdama prie širdies karda, daugiau nebereikalingą.

Garsas apie jos darbus pasklido po visą Europą, juos išaukštino istorikai ir poetai.

Kas pastūmėjo rašytoją imtis šios temos, nėra žinių. Gal kartais ir vienas iš A. Mickevičiaus lietuviškosios tematikos kūrinų — eilėraštis „Pulkininko mirtis“, aukštinęs Emiliją Pliateraitę. O gal (ir tai daugiau įtikima) jį bus sudominusi istoriko Augustino Janulaičio studija apie 1831 m. sukilimo didvyrę.

Vienuolis savo pjesę parašė 1937 m., pirmojoje redakcijoje pavadindamas ją „Lietuviškoji Žana d'Ark“. Teatralas J. Šaltenis savo atsiminimuose pasakoja, kad ir prie šio savo kūrinio A. Vienuolis dirbęs labai rimtai, surinkęs daug autentiškos medžiagos, gerai ją išstudijavęs. Bet pirmasis variantas buvęs kiek perdaug ištęstas. Vyriausiosios veikalo herojės Emilijos Pliateraitės ir sukilėlių būrio vado Stausko meilės istorija buvusi atvaizduota gana sentimentaliai.

Vėlesnėse redakcijose autorius stengėsi šiuos ir kitus trūkumus šalinti.

Pjesės premjera įvyko Kaune 1939 m. Jos pasižiūrėti atvyko ir anykštėnų ekskursija, o anais laikais tai buvo gana retas reiškinys.

Pats autorius pastatymu nelabai džiaugėsi. Jam nepatiko vadų-generolų vaidyba. „Ne generolai, o piemenys“, — sakė. Nepatiko ir epiloginė scena, kur Pliateraitė mirdama švaistėsi kardu. Jam tai atrodė perdaug sentimentalų.

Po spektaklio autorius buvo iškviestas į sceną. Išėjo labai išsigandęs, žvilgterėjo nustebęs į publiką ir — vėl į užkulisius. Reikėjo kviesti antrą kartą. Paskui jis aiškinosi, kad, išėjęs į sceną, nematęs publikos ir manęs, kad nuleista uždanga, — taip į akis plieskė šviesos (iš R. Šaltenio atsiminimų).

Vėliau pjesė „1831 metai“ nebebuvo statoma. Tačiau ir šiandien ji lieka ne tik įdomus, bet ir vienintelis veikalas lietuvių literatūroje apie šį reikšmingą istorinį įvykį, kurio aidai skamba A. Mickevičiaus poezijoje ir Šopeno muzikoje.

3. Romaną apie 1863 m. sukilimą — „Sukilėlius“ — parašė V. Mykolaitis-Putinas. I-ajame veikalo tome, vaizduojamas ne tiek pats sukilimas, kiek priešsukiliminiai 1861—1862 m. Bet periodikoje skelbtuose ir viešai skaitytuose antrojo tomo fragmentuose į pirmąjį planą jau iškyla sukilimo vadų ir kovų paveikslai.

V. Mykolaičio-Putino atvaizduoti įvykiai paremti rūpestingomis istorinėmis studijomis. Autorius, rašydamas romaną, labai kruopščiai gilinosi į to laikotarpio istorinę medžiagą, skaitė monografijas, dokumentų rinkinius, amžininkų memuarus, etnografinius tyrinėjimus ir tautosaką, vartė archyvinę medžiagą. Toli gražu ne viską jis galėjo panaudoti savo kūriniai, bet užtat jo vaizduotėje XIX amžiaus vidurys iškilo kaip gyvas, ir rašytojas pasijuto tarsi pats buvęs anų dramatiškų įvykių liudininkas ir dalyvis. Jis galėjo dabar laisvai pasirinkti

sau reikalingus žmones ir faktus, nebijodamas suklysti ir prasilenkti su istorine tiesa net detalėse, kalbėdamas apie kasdieninę žmonių buitį, namų apyvokos reikmenis ar darbo įrankius.

Bet istorinio veikalo autoriui labiausiai rūpi ne smulkmeniškai atvaizduoti praeities faktus ir įvykius, o atskleisti jų vidinę esmę. Taip ir V. Mykolaitis-Putinas, svarstydamas 1863 m. sukilimo priežastis ir eigą, suvokia jį kaip svarbų žingsnį liaudies išsivadavimo kelyje. Dėl to rašytojo dėmesys sutelkiamas ties liaudies žmonėmis ir jų gyvenimo vaizdais. Jis savo romanu nori parodyti, kad lietuvių liaudis, gyvendama labai sunkiose sąlygose, skurdi ir prispausta, sukūrė ir išlaikė aukštą dvasinę kultūrą; kad liaudies žmoguje labai stiprus kūrybinis pradas, kad jam savita siekti šviesos, geresnio, prasmingesnio gyvenimo, kad jis kupinas žmogiško orumo ir savo vertės pajautimo.

V. Mykolaičio-Putino „Sukilėliai“ — spalvingas XIX amž. vidurio lietuvių valstiečių gyvenimo paveikslas, kuriame matyti jų buitis ir kultūra, valstietijoje auganti revoliucinė galia. Visa tai susieta su plačiu epochos politinio gyvenimo fonu, kuriame vėlgi išryškėja stambios sukilimo vadų figūros.

4. Turima mintyje V. Krėvės drama „Skirgaila“.

Istorinės medžiagos, liečiančios Skirgailą, yra labai maža — tik tiek, kad jo brolis Jogaila, tapęs Lenkijos karalium, paskyrė jį savo vietininku Lietuvoje. Juo

Skirgaila išbuvo penketą metų (1387—1392), kol valdžia perėjo į Vytauto rankas.

V. Krėvė savo sukurtajam Skirgailai iš istorijos pasiskolino tik vardą ir tą faktą, kad jis keletą metų valdė Lietuvą. Visi kiti personažai bei kūrinyje atvaizduoti įvykiai yra rašytojo vaizduotės padaras.

Bet tai nereiškė, kad veikale maža istorinės tiesos. Anaiptol. Autorius labai giliai perprato bendrąją XIV amž. pabaigos situaciją Lietuvoje, tuos laikus, kai artėjo žūtūbūtinio atsiskaitymo su ordinu valanda, kai Lenkija kėsinosi į Lietuvos savarankiškumą, kai senoji pagoniška religija jau buvo atgyvenusi, o krikščionybės skleidėjai ėjo į Lietuvą su ugnimi ir kalaviju, su pavergimo grėsme. Šiose komplikuotose aplinkybėse V. Krėvė leidžia veikti savo dramos personažams, atskleidžia jų charakterius.

Ar toks buvo tikrovėje Skirgailos charakteris, ar tokie jo santykiai su aplinkiniais žmonėmis, kaip vaizduoja V. Krėvė? Mes to nežinome. Bet suprantame, kad toks charakteris ir tokie santykiai galėjo būti, nes jie išplaukia iš ano meto istorinių sąlygų, jie būdingi, tipiškai anai istorinei epochai. Rašytojas, nesistengdamas atkurti autentiškus, tikrus istorinius faktus, atkūrė pačią savo vaizduojamos epochos esmę, ne išorinius, o giluminius, svarbiausiuosius jos ypatumus.

Parodydamas, kaip galėjo jausti, kaip galėjo galvoti anos sunkios ir audringos epochos žmonės, V. Krėvė iškyla kaip didelis žmogaus jausmų, žmo-

gaus prigimties žinovas. Tiesos troškimas ir abejonės, nusiminimas ir viltis, meilė ir neapykanta — visi tie jausmai, dvasios polėkiai ir aistros, kuriais gyvena V. Krėvės personažai anais tolimais laikais, suprantami ir svarbūs taip pat ir mūsų laikų žmonėms, nes žmogaus prigimties pagrindai keičiasi žymiai lėčiau, negu istorinės aplinkybės, o kai kuriais savo bruožais ir visai nesikeičia. Dėl to istorinė V. Krėvės drama mums turi ne tik pažintinę vertę, padėdama suprasti vieną sudėtingą Lietuvos istorijos etapą, bet, panašiai kaip Šekspyro dramoms, sukrečia joje atvaizduotų žmogiškųjų likimų tragika.

5. Tragediją apie didįjį prūsų sukilimą, antrašte „Herkus Mantas“, parašė Juozas Grušas.

Herkaus Manto vadovaujamas didysis prūsų sukilimas (1260—1274) prieš kryžiuočių ordiną yra labai reikšmingas etapas Pabaltijo tautų kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją.

Rašytojus ši medžiaga traukė jau seniai, nes ji siūlė įdomių charakterių ir dramatiškų situacijų: Herkus Mantas išgyveno dešimt metų Magdeburge kaip įkaitas, buvo pakrikštytas, gerai susipažino su kryžiuočių papročiais ir karo mokslu, o grįžęs tapo prūsų sukilėlių vadu. Galima tad įsivaizduoti, kokių sunkių, tragiškų konfliktų galėjo išgyventi Mantas šio žūtubūtinio karo metu: jis, daug matęs ir patyręs, plačių dvasinių horizontų žmogus, galėjo būti ne visados savo tėvynainių

prūsų suprastas; antra vertus, kariaudamas prieš agresorius vokiečius, galėjo turėti jų tarpe artimų ir brangių žmonių — gal draugą ar mylimąją. Šitokie ir panašūs spėjimai kurstė rašytojų fantaziją, skatino panaudoti Herkaus Manto istoriją romanui ar dramai.

Apie Mantą bandė rašyti vokiečių autoriai. 1897 m. pasirodė M. Špringborna apysaka „Herkus Mantė“, o jau po pirmojo pasaulinio karo — B. Keizerlingo romanas „Sukilėlis Montė“. Abu jie, ypač antrasis, stengėsi įteisinti vokiečių agresiją, o meniniu požiūriu nebuvo stiprūs.

Visai iš kitų pozicijų į šią medžiagą pažiūrėjo J. Grušas, prasmingai ir su aiškiu talentu atkūręs tiek prūsų, tiek ir paties Manto tragediją. Mantas per savo tėvynainių prūsų kaltę netenka mylimosios Kristinos, vokiečiai atima jo sūnų, nenumaldomos aplinkybės priverčia Mantą pasmerkti mirčiai savo mylimą bičiulį ir mokytoją Hirchalsą, ir vis dėlto Mantas nepalūžta, nes kova už Prūsijos laisvę jam brangesnė už viską pasaulyje. Tačiau paskutinėse tragedijos scenose jau grėsminga ugnimi žioruoja Prūsijos dangus: geležimi kaustytas priešas netrukus galutinai pavergs herojiškai kovojusį kraštą...

Ir Mantas, ir Prūsija kovą pralaimėjo. Bet iš istorijos žinome, kad toji kova nebuvo beprasmiška: prūsų kovos su ordinu, trukusios apie 60 metų (didysis sukilimas buvo paskutinis tos kovos etapas), sustabdė kryžiuočių

agresiją į lietuvių žemes ir davė laiko susiorganizuoti centralizuotai Lietuvos valstybei, kuri atlaikė ordino smūgius ir drauge su sąjungininkais (slavų tautomis) sutriuškino jį prie Žalgirio.

Šitokios istorinės perspektyvos šviesoje J. Grušas ir išaukštino prūsų sukilėlius ir jų vadą Herkų Mantą.

1. V. Mykoliaičio-Putino „Keliai ir kryžkeliai“ ir A. Vienuolio „Kryžkelės“! Šių taip skirtingų autorių visiškai skirtingų knygų nejungia niekas, išskyrus „kryžkelių“ įvaizdį antraštėse, o jų sugretinimas rodo, kad antraščių panašumas būna iš tikrųjų absoliučiai atsitiktinis.

V. Mykoliaičio-Putino eilėraščių rinktinė „Keliai ir kryžkeliai“, išėjusi 1936 m., apėmė daugiau kaip dvidešimtmečio poetinę kūrybą, kupiną didelės įtampos, kančių ir ieškojimo aistros. Poetas jaučiasi daug klydęs, daug klaidžiojęs gyvenimo „kryžkeliais“, ieškodamas išeities iš kankinančių gyvenimo prieštaravimų, stengdamasis rasti kelią į laisvą, pilnavertę žmogaus būtį. Iš čia ir knygos pavadinimas.

A. Vienuolio romanas kalba apie XIV amž. pabaigos Lietuvą, atsidūrusią politinio gyvenimo kryžkelėse. Vyksta kova dėl valstybinio Lietuvos savarankiškumo, ir Vytautui, norinčiam į savo rankas paimti centrinę valdžią, kunigaikščio sostą, tenka vykdyti sudėtingą politiką, laviruojant tarp kryžiuočių ordino ir Lenkijos.

O gal ir galima rasti labai labai tolimą sąsambį tarp Putino lyrikos ir šio romano problematikos? Juk ir vie-

nas, ir kitas autorius kalba apie kovas, ieškojimus ir tikimas pergales, tik Putinas — individualinėje žmogaus būtyje, o Vienuolis — politiniame tautos gyvenime.

2. Panašiomis antraštėmis pavadinta paskutinioji S. Nėries knyga „Lakštingala negali nečiulbėti“ (1945) ir E. Mieželaičio poezijos rinktinė „Mano lakštingala“ (1956).

Ir šis panašumas yra gana atsitiktinis. Mąstydamas autobiografijoje apie tai, kodėl taip pavadino savo rinktinę, E. Mieželaitis rašė: „Kodėl taip pavadinau? Nežinau. Gal ir archaiškai mūsų atominame amžiuje skamba lakštingalos balsas, bet savotišką logiką aš radau ir tokiaime pavadinime. Visą dieną kartu su artoju triušęs ir plušęs, šis paprastas pilkas lietuviškas paukštelis dar neužmiega naktį, kai visi jau ilsisi po sunkaus darbo. Savo giesmėje jis tarsis apmąsto dienos darbus ir dainomis apaudžia savo gūžtą, savo mylimos šeimos sapnus. Tai, greičiausiai, ir yra daina taikiai žemei, savo kukliam lizdui, savo šeimai.“

Tad, parenkant antraštę, jokių sąmoningų S. Nėries kūrybos sugestijų nejausta.

Tačiau iš tikrųjų E. Mieželaičio poeziją su S. Nėrim jungia gilūs ir esminiai ryšiai: S. Nėries poveikis aiškiai juntamas Didžiojo Tėvynės karo ir pirmųjų pokario metų E. Mieželaičio poezijai.

Gyvenimiškieji — biografiniai abiejų poetų sąlyčiai buvo silpni, nors vis dėlto pirmieji jaunučio poeto

kūrybinio kelio žingsniai praėjo netoli didžiosios poetės gyvenimo: E. Mieželaitis mokėsi III-je Kauno gimnazijoje, kur mokytojavo ir S. Nėris. Jis prisimena: „Vienas eilėraštis... kartą netyčia pateko į Salomėjos rankas. Eilėraščių paėmė pasiskaityti viena mergaitė. Skaitė, aišku, pamokos metu. Salomėja Nėris, mūsų mokytoja, pastebėjo, eilėraščių atėmė, čia pat perskaitė, nusišypsojo ir gražino. Tokia buvo mano pirmoji pažintis su mūsų brangia poete.“

Tik jau vėliau, praėjus keletui metų, kai E. Mieželaitis iš fronto pašvaistės atsivežė į Maskvą pluoštą eilėraščių ir davė juos paskaityti S. Nėriai, ji atkreipė dėmesį į jaunąjį poetą, padrąsino jį ir skatino nepadėti plunksnos.

„Mano lakštingalos“ rinkinyje yra gražus ciklas „Salomėja Nėris“, sukurtas parafrazuojant keturis žinomus poetės eilėraščius.

3. B. Sruoga ir Maironis buvo sugalvoję parašyti dramą apie Barborą Radvilaitę. Beje, tai buvo siužetas, traukęs dar vieną didelį poetą — Adomą Mickevičių. Bet ir jo šis sumanymas liko neįvykdytas. Tragediją „Barbora Radvilaitė“ parašė XIX amž. pradžios lenkų rašytojas A. Felinskis, T. Kosciuškos sukilimo dalyvis.

B. Sruoga jau buvo parašęs savo „Barboros Radvilaitės“ du veiksmu ir pradėjęs tretįjį, bet mirtis nebeleido jam šio kūrinio užbaigti. Tai turėjo būti viena iš daugelio jo istorinių dramų, tačiau savo problematika ji

turėjo liesti ne plačius istorinius-politinius klausimus, o telktis apie intymesnius žmogaus išgyvenimus, svarstyti pasiaukojimo, savęs atsižadėjimo vertę, spręsti meno esmės ir menininko santykio su tikrove problemą.

Kaip būtų atrodžiusi Maironio drama, šiandien sunku pasakyti: poetas tespėjo surašyti veikėjus, apmesti keletą bendriausio pobūdžio pastabų, dialogo nuotrupų. Jos antraštė būtų buvusi „Barbora karalienė“.

Barboros Radvilaitės likimas bus jį traukęs savo romantiškumu, nepaprastumu ir tragizmu, kaip jį kadaise traukė Petras Goštautas, legendarinis senos lietuvių giminės atstovas, dalyvavęs Algirdo žygiuose.

Viename laiške Maironis sakosi norėjęs parašyti ir apie jį veikalą. Deja, jis liko taip pat neįvykdytų sumanymų eilėje. O trys parašytosios Maironio dramos istoriniais siužetais („Kęstučio mirtis“, „Vytautas pas kryžiuočius“ ir „Vytautas karalius“) priklauso prie silpniausių jo kūrinių. Užtat lyrikoje tolimos praeities heroika išaukštinta pakiliais, neužmirštamais posmais.

4. V. Kapsuko „Caro kalėjimuose“ ir A. Vienuolio „Kalėjime“ siejasi su ta pačia epocha — su 1905 m. revoliucija. Ir genezė abiejų kūrinių panaši: abu autoriai buvo kalinami ryšium su revoliucijos įvykiais. Bet čia pat prasideda ir giliausi jų skirtingumai — tiek idėjiniu, tiek vaizduojamojo objekto, tiek žanro požiūriu.

V. Kapsukas buvo nuoseklus revoliucinis kovotojas, revoliucionierius profesionalas, kovai prieš carizmą

skyręs visas savo jėgas. Caro kalėjimuose ir ištremtyje jam teko išbūti septynerius metus. Tuo tarpu A. Vienuolis buvo įsijungęs į aktyvesnę priešcarinę veiklą tik pačiu 1905 m. revoliucijos pakilimu, ir Tbilisyje, Metechos tvirtovėje, jam teko pakalėti vos 47 dienas. Tai buvo nedidelis jo gyvenimo epizodas.

V. Kapsuko kūrinys — dokumentinė apybraiža. Joje labai daug faktinės medžiagos apie carinę kalėjimų sistemą, kalinių buitį, apie materialinę ir dvasinę jų padėtį. Kūrinyje apstu bendresnės prasmės svarstymų politikos, ekonomikos, literatūros klausimais; jame iškyla tvirto, vis labiau bręstančio proletarinio kovotojo-revoliucionieriaus paveikslas.

A. Vienuolio apybraižoje žymiai mažiau pažintinės medžiagos, žymiai siauresnis patirties ratas. Užtat čia daug nuotaikos, lyrizmo, daug spalvingo, ryškaus vaizdingumo. Jo apybraižoje nėra ir negali būti tokio aiškaus, sąmoningo kovos tikslų, kovos prasmingumo suvokimo, kokį duoda V. Kapsukas. Bet ir A. Vienuolio apybraižos herojus išeina iš kalėjimo labiau subrendęs, akylesnis carinių laikų tikrovės neteisybėms.

5. J. Janonis parašė eilėraštį „Atžalos“, o K. Binkis — pjesę „Atžalynas“.

Antraščių artimumas čia beveik atsitiktinis. Sakau „beveik“ dėl to, kad „atžalų“, „atžalyno“ įvaizdis abiejuose kūrinuose siejasi su jaunimu, su jaunosios kartos atėjimu į gyvenimą. Bet čia panašumas ir baigiasi, nes

autoriai turi mintyje nevienodą jaunimą ir skirtingą istorinę visuomeninę situaciją.

Abu autoriai — biržiečiai, mokėsi vienoje gimnazijoje, tik K. Binkis vyresnis. Jiedu buvo visiškai priešingų prigimčių: K. Binkis — linksmas vėjavaikis, humoristas, stichiško jausmo, veržlaus temperamento jaunuolis, o J. Janonis — rimtas, viską protu sveriąs. Bet jie vienas kitą mėgo (V. Kubilius). Kartu jie žengė ir pirmuosius literatūrinio kelio žingsnius, nors vėliau jų kūryba nuėjo skirtingomis linkmėmis.

Skirtingai susiklostė ir jų gyvenimai — proletarinio revoliucionieriaus, kovojusio dėl socializmo, ir rašytojo, kuris nuėjo būdingą buržuazinei inteligentijai ieškojimų ir klaidžiojimų kelią.

J. Janonio „Atžalos“ parašytos 1915 m., minint pirmosios Rusijos revoliucijos dešimtmetį. Eilėraštis kalba apie jaunus medelius, atželiančius iškirstame plote, ir mes suvokiame, jog tai alegorija. Poetas galvoja apie jaunąją revoliucionierių kartą, ateinančią pakeisti tų, kurie žuvo 1905 metais, apie naują revoliucinio judėjimo pakilimą.

Populiarioji K. Binkio pjesė parašyta buržuazinėje Lietuvoje. Ji kalba apie darbo žmonių vaikus, apie jaunimą — dorą, tiesų, nesavanaudišką — kurį autorius priešpastato egoistiškai, veltėdei miesčionijai, savo moraline verte nepalyginti žemesnei už paprastus liaudies žmones.

1. Nėra duomenų, kad poetas būtų gerai mokėjęs lietuviškai, tačiau lietuvių kalbą jis suprato. Tai rodo visa eilė jo biografijos faktų.

Siūsdamas iš Kauno draugams į Vilnių savo baladę „Marilės kalnelis“, A. Mickevičius pažymi, kad josios „mintis iš lietuvių dainos“. Labai artimas poeto draugas J. Čečetas manė, jog baladė esanti stačiai „vertimas iš lietuvių kalbos“. Vadinasi, draugas turėjo žinoti, kad A. Mickevičius bent supranta lietuviškai, jeigu galėjo jį manyti vertus iš lietuviško originalo (tiesa, vėlyvesni tyrinėtojai nerado „Marilės kalnelio“ atitikmenų lietuvių tautosakoje).

1832 m. apsigyvenęs Paryžiuje, poetas čia bendravo su emigrantais iš Lietuvos, atsidūrusiais užsienyje po 1831 metų sukilimo pralaimėjimo. Pasiilgusių savo krašto žmonių tarpe dažnai skambėdavo lietuvių kalba, lietuviškos dainos. Šių dainų ne kartą klausydavosi ir A. Mickevičius. Poeto draugai ir pažįstami pasakoja ir jį patį dainavus lietuviškas dainas.

Kartą, klausydamas, kaip jo draugas Korilskis dainuoja lietuviškai, poetas pastebėjęs, kad draugas netei-

singai dainuoja, paėmęs popieriaus lapą ir pataisęs. Išliko lapas, kuriame A. Mickevičiaus ranka užrašytos trijų lietuviškų dainų nuotrupos:

1. Ejk Tatuszeli į bytiu darža
Tinaj saldej migosi.
Wieielis puti, bitelis hužė
Oužolelis subavos.
Tinai saldei migoie.	1. Eik, tētušėli, į bičių daržą,
Tenai saldžiai miegosi.
Vėjelis pūtė, bitelės ūžė,
Ažuolėlis siūbavo —
Tenai saldžiai miegosi.
2. Atjoj žalnieres per lauka
O musu niera kam isz joti
Tatuszys senas, brolelis jaunas
O musu niera kam isz joti.	2. Atjoj' žalnierius per lauką:
O mūsų nėra kam išjoti.
Tetušis senas, brolelis jaunas,
O mūsų nėra kam išjoti.
3. Ej warneli, jod warneli isz
Szwecijos szalelis,
Parneszk muna tu kaulelus
Ir muna seseli.	3. Ei varneli, juodvarneli,
Iš svečios šalelės
Parnesšk mano tu kaulelius
Į mano sesele.

Kaip rodo teksto analizė, A. Mickevičius menkai temokėjo lietuviškai, bet kalbą, be abejonės, suprato.

2. Savo jaunystėje, gyvendamas Kaune, A. Mickevičius buvo susipažinęs su L. Rėzos į vokiečių kalbą išverstais K. Donelaičio „Metais“ ir labai palankiai vertino tiek autorių, tiek ir jo leidėją. „Gražinos“ paaikškinimuose jis rašė: „Neseniai miręs Karaliaučiaus universiteto profesorius Rėza tarp kitų lietuvių literatūros paminklų paskelbė lietuvių Donelaičio hegzametru parašytą poemą apie keturis metų laikus, pridėdamas

vokišką vertimą ir mokslinius paaiškinimus. Minėtoji poema dėl turinio ir gražios išraiškos verta pagyrimo ir tuo dar turi būti mums ypatingai įdomi, kad yra tikras liaudies papročių paveikslas. Šlovė garbingojo vyro atminimui, kuris, nors svetimtautis (Rėza nebuvo svetimtautis, kaip mano A. Mickevičius, o lietuvis. — V. Z.), sugėdina tautiečius, mažai kreipiančius dėmesio į savo tėvynės istoriją.“

Lenkų literatūros tyrinėtojai spėja, kad hegzametru parašytieji K. Donelaičio „Metai“ bus davę A. Mickevičiui mintį panaudoti tą metrą „Konrado Valenrodo“ Vaidilos giesmei. Šioji eilėdara, paveldėta iš antikos laikų, A. Mickevičiui galėjo atrodyti tinkama kūriniiui apie Lietuvos senovę, tarsi primindama legendą apie romėniškąją lietuvių kilmę.

3. Baigęs Vilniaus Universitetą, A. Mickevičius 1819 m. atvažiavo mokytojauti į Kauną ir praleido čia beveik ketverius metus — iki 1823 m., kai buvo suimtas ryšium su filomatų byla, uždarytas į kalėjimą, o paskum išstremtas į Rusijos gilumą.

Vilniuje jis kalėjo buvusiame Bazilijonų vienuolyne (dabar čia Politechnikos instituto filialas), celėje, kuri vėliau pavadinta „Konrado cele“. Pavadinta taip dėl to, kad ji atvaizduota „Vėlinių“ III dalyje: čia vyksta garšioji „Konrado improvizacija“.

Kaune praleistieji metai — reikšmingas jo kūrybos laikotarpis. Tiesa, jį čia slėgė sunki mokytojavimo naš-

ta. Bet jis daug skaitė, mąstė, gyveno nelaimingos meilės Marilei Vereščekaitei atsiminimais. Klaidžiojant po žavias Kauno apylinkes, klausant Nerimi sielius plukdančių vyrų dainų, žvelgiant į senos pilies griuvėsius panemunėj, jame subrendo romantinės temos ir nuotaikos. Kaune jis paruošė spaudai du savo poezijos tomius. Čia įdėta „Odė jaunystei“, baladės ir romansai, „Gražina“, „Vėlinių“ I, II ir IV dalys. Ši Kauno laikotarpio poezija pradėjo naują epochą lenkų literatūroje, tapo revoliucinio romantizmo manifestu. Ji reiškė paprastų žmonių likimą, pasakojo apie didingą Lietuvos praeitį, kovų su kryžiuočiais laikus.

4. Lietuvos istorija A. Mickevičius domėjosi nuo ankstyvos jaunystės. Pats kilęs iš senos lietuviškos Rimvydų-Mickevičių giminės, jis Vilniaus universitete gilinosi į Lietuvos istoriją, daug skaitydamas ir klausydamas garsaus profesoriaus J. Lelevelio paskaitų. Čia jis parašė dvi dar nebrandžias poemas: „Meškus, Naugarduko kunigaikštis“ ir „Živilė“. Pastarojoje pasakojama apie herojišką Lietuvos mergaitę, kardu nuduriančią savo mylimąjį, karžygį Parajų, norėjusį asmeninio keršto sumetimais išduoti priešams pilį. Jos vardas ir šiandien dar populiarus Lietuvoje.

Tačiau žymiausius savo kūrinius Lietuvos istorijos temomis A. Mickevičius parašė vėliau. Kaune jis sukūrė „Gražiną“, šlovinančią moterį-didvyrę, apgynusią Naugarduko pilį nuo kryžiuočių. Po filomatų bylos ir

ištremties į Rusiją sukurtas geriausias A. Mickevičiaus istorinis veikalas — poema „Konradas Valenrodas“ (1825—1827), taip pat skirta lietuvių kovoms su kryžiuočiais. Šios A. Mickevičiaus poemos buvo labai populiarios Lietuvoje XIX amžiuje, jos formavo lietuvių nacionalinę sąmonę, žadino pasigėrėjimą ir pasididžiavimą herojiška savo tautos praeitimi.

„Grażina“ ir „Konradas Valenrodas“, arba bent šių kūrinių fragmentai, daug kartų versti į lietuvių kalbą. Bene daugiausia vertimų susilaukė populiari „Konrado Valenrodo“ daina „Miela Neris, mūs upelių giminė“. Ją vertė ir žymiausi Lietuvos poetai — Maironis ir V. Mykolaitis-Putinas.

5. Tai V. Mykolaičio-Putino išversta „Pono Tado“ pradžia.

Pirmasis patriotinę poemos pradžią išvertė V. Zagurskis-Ažukalnis 1848 m. Pilną „Pono Tado“ vertimą, nors neaukšto lygio, davė K. Šakenis 1924 m. Maždaug tuo pačiu metu penkias poemos knygas išvertė A. Valaitis. Tobuliausias yra V. Mykolaičio-Putino vertimas. Deja, iki šiolei tėra paskelbtos pirmosios keturios knygos.

„Ponas Tadas“, parašytas jau senstančio poeto — tremtinio Paryžiuje, apgaubia gimtinę ilgesio ir idealizacijos šydu. Tiesa, čia daugiausia vaizduojama šlėktos buitis ir reiškiamą šlėktišką ideologiją, dėl to poema nebuvo labai artima mūsų nacionalinio sąjūdžio veikėjams. Bet vis dėlto ir čia yra dalykų, siejančių kūrinių

su lietuviškuoju patriotizmu. Tokia yra cituotoji poemos pradžia, toks yra garsusis Lietuvos girių aprašymas ketvirtojoje giesmėje ir dar kitos smulkesnės Lietuvą poetizuojančios vietos.

Be to, „Ponas Tadas“ dar ir kitu atžvilgiu siejasi su Lietuva, tiksliau — su lietuvių literatūra: juk jo girių aprašymas paskatino A. Baranauską parašyti „Anykščių šilelį“. Plačiai žinomas pasakojimas, kaip A. Baranauską, dar besimokantį Varnių seminarijoje, skaudžiai įžeidė mokytojo Gabševičiaus žodžiai: pacitavęs „Pono Tado“ girių aprašymą, jis pasakęs, jog lietuviškai nieko panašaus parašyti nesą galima, nes lietuvių kalba esanti piemenų ir tamsuolių kalba, netinkanti nei gilesnei minčiai, nei poezijai išreikšti. Šitai paskatinę A. Baranauską sukurti poemą, kurioje Lietuvos miško vaizdai skambėjo su ne mažesne poetine jėga, kaip „Pone Tade“.

1. Šitame portrete nesunku atpažinti Žemaitės „Marčios“ Vingių Joną. Visas jo grubiai nutašytas, nevalyvas pavidalas atitinka tokį pat grubų, primityvų charakterį, surambėjusius jausmus ir atbukusią mintį.

Žemaitė mėgsta ir moka kurti veikėjų portretus. Ji labai pastabi ir turi didelę plastiško, daiktiško vaizdavimo dovaną. Žmogaus išvaizda, jo veido bruožai, judesiai, drabužiai, jo būstas — visa tai Žemaitės kūryboje sodru, apčiuopiama. Čia ji pasirodo kaip tikras realisti-
nio vaizdavimo meistras. Juk viena iš būdingų realisti-
nio stiliaus ypatybių kaip tik ir yra dėmesys detalei, mokėjimas atkurti žmones ir daiktus „tarsi gyvus“, sudaryti pilniausią tikroviškumo iliuziją, piešti viską taip, kad akivaizdžiai matytųsi, kokiai epochai, kokiai socia-
linei aplinkumai priklauso vaizduojamas žmogus. Že-
maitė taip ir kuria savo veikėjus, kurie tarsi plėšte iš-
plėšti iš XIX amž. pabaigos lietuvių valstiečių buities. Žinoma, socialinis ir istorinis jų apibrėžtumas paaiški tik iš kūrinio visumos, bet ir čia pacituotos kelios portre-
to eilutės jau išduoda, kad vaizduojamas žmogus —
kaimo gyventojas: palyginimų medžiaga („rankos... kaip

balžienai, kojose... kaip ritmušai, burna kaip sėtuvė...") siejasi su valstiečių buitimi, ir jie netiktų kitokios socialinės aplinkos veikėjui, pavyzdžiui, miestiečiui vaizduoti.

Vingių Jono portrete iškyla dar vienas realistiniam vaizdavimui būdingas ypatumas: rašytoja atvirai, betarpiškai neišsako savo požiūrio į vaizduojamą dalyką, nekalba, pavyzdžiui, apie savo pasibiaurėjimą, apie nepalankumą nevalyvai Jono figūrai. Rašytojos antipatiją juntame tik „tarp eilučių“ — iš to, kokį negražų, šiurkštų, griozdišką ji vaizduoja Joną. Ji tarsi sako: štai kaip atrodo šis žmogus. O tu, skaitytojau, nuspręsk pats, ar jis tau patinka, ar ne, ar sukelia tavo simpatijas, ar ne. Rašytoja stengiasi būti objektyvi, piešti daiktus tokius, kokie jie yra tikrovėje, atvirai neprimesti skaitytojui savo požiūrio, o tik pačiu vaizdavimo būdu atsargiai pakreipti jo mintis ir jausmus reikiama linkme.

2. Tai Juozapota iš J. Biliūno „Liūdnos pasakos“. Lengva pastebėti, kad portretas čia piešiamas visai kitaip, negu Žemaitės.

Žemaitė tapo savo veikėją tarsi vienoje plotmėje, vienoje plokštumoje: mes jį pamatome visą iš karto — pradedant jo stambia figūra, baigiant didele burna. Viskas jame rodoma su vienodu ryškumu, vienodu dėmesiu: ir aukštas ūgis, ir platus pečiai bei storas pilvas, ir didelės smalniuotos rankos, ir kreivos kojose. Rašytoja

gretina detalę prie detalės, tarsi skulptorius, lipdantis iš molio figūrą.

Kitaip J. Biliūnas. Jo paveikslas neprimena skulptūros, plastikos, kurią galime nužvelgti visą iš karto, vienodai išžiūrėti į kiekvieną jos bruožą. Juozapotos portretas pagrįstas judesiu, dinamika. Juozapotą pamatome iš tolo artėjančią į mus. Įžiūrime tik bendriausius jos figūros bruožus: ji sena, aukšta, eina lazdele pasiramščiuodama ir dejuodama. Paskui staiga parodomos visai iš arti jos akys. Tos akys rašytojui labiausiai ir rūpi, jis toliau tik apie jas ir kalba, neaprašinėdamas nei veido, nei rankų, nei nieko kito. Kurdamas portretą, J. Biliūnas daro taip, kaip šiuo metu įprasta daryti vaizduojamojoje dailėje: paveikslas nedetalizuojamas, duodamos tik bendrosios, pagrindinės jo linijos, paryškinamas tik vienas kuris bruožas, kurį rūpi ypatingai užakcentuoti. J. Biliūnui, pavyzdžiui, svarbu tik pasakyti, kad Juozapota sena, suvargusi ir sutelkti skaitytojo dėmesį į jos akis. Jos išryški ne tik dėl to, kad rašytojas neduoda jokių kitų Juozapotos portreto detalių, bet ir dėl to, kad prie akių motyvo keletą kartų sugrįžtama, jis kartojamas, bet kartojamas ne paprastai, o nuolat jį sustiprinant. Pradžioje sakoma, jog tai „baisios akys“, toliau — jog tai „du taškai, klaikūs, be gyvybės“, dar toliau — jog tai „užgesusios žvaigždės, iš arti matomos“.

Žemaitės portretas objektyvus: rašytoja betarpiškai nereiškia savo požiūrio į vaizduojamą dalyką, savo asmenišką santykio su juo. Tuo tarpu į J. Biliūno ku-

riamą portretą visur įsipina autoriaus, pasakotojo asmuo: matome ne tik Juozapotos vaizdą, bet ir to vaizdo sukeltą išpūdį — išgąstį, nustebimą, vis kylantį susijaudinimą, kuris ne tik išsakytas žodžiais („...Ją pamatęs, greitai nususukau... Neišturėjau: sudrebėjau... atsigrėžiau...“), bet juntamas nelygiame sakinių ritme, tarsi kapotoje susijaudinusio žmogaus kalboje. Jeigu Žemaitės duotą portretą galime pavadinti epišku, tai J. Biliūno vaizdavimo būdai charakteringas lyrizmas, ryškus jausminis nuspalvinimas.

3. Tai Nepažįstamosios portretas iš V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“.

Ji kūrinyje nėra savarankiškas personažas, o tik priemonė apibūdinti Liudo Vasario vidaus pasauliui. Dėl to ji ir rodoma jo akimis, tokia, kokią jis pamatė iš tolo vieną žiemos vakarą, stovinčią prie katedros pilioriaus. Jos išorė pagauta tik pačiais bendriausiais bruožais, visiškai neindividualizuota: tai nėra kokia nors konkreti moteris, su tik jai vienai būdinga išvaizda, su veidu, kuris ją išskirtų iš visų kitų, su bent kiek detalizuotais drabužiais. Tai moteris aplamai, tarsi koks moteriškumo simbolis: iš tolo Vasaris temato jos aukštą ir liekną figūrą, tamsų rūbą ir baltą šalį, tamsius plaukus ir pailgą, švelnų, šviesiai rausvą veidą. O visa kita tėra jo paties jausmo ir vaizduotės padaras: jis nežino, kokia ji iš tikrųjų yra, bet jam atrodo, kad jos veido išraiška rami, bet liūdna, kad jos tamsių akių

žvilgsnis nukreiptas tolyn, tarsi ji visai nematytų ir ne-
jaustų, kas aplink ją dedasi...

Šitoks žmogaus, ypač moters, vaizdo bendrumas, jo suabstraktinimas ir suidealinimas yra būdingas simbolistinei literatūrai. Žinoma, tai nėra stilius, kuriuo piešia veikėjus Putinas savo realistiniame romane: jam čia rūpėjo ne aną moterį tiksliai charakterizuoti, o parodyti, kokių būdu Vasario vaizduotėje kyla simbolinis moters paveikslas. Svajingai nusiteikęs jaunuolis pamato iš tolo nepažįstamą moterį; jis neižiūri joje jokių konkrečių bruožų — ji stovi nuo jo per toli. Bet tai, ko nemato fizinė akis, papildo jausmas, fantazija. Ir šitokią paveikslą — pusiau realų, pusiau vaizduotės sukurtą — poetas nukelia į savo eilėraščius. Šitaip, aiškina Putinas, atsiranda idealizuotas moters paveikslas simbolistinėje Vasario poezijoje.

Bet panaši Nepažįstamoji, Nepasiekiamoji, Nerandamoji ilgus metus gyveno ir paties Putino lyrikoje:

Ji šviesi ir balta
Lyg padangių viršūnė, sniegu apklota.
Lyg uolų prasimušę šaltinių čiurliai
Jos akių spinduliai.

Ir tik vėlyvojoje Putino poezijoje mylimosios paveikslas sužėrėjo visomis žemės spalvomis, įgavo konkretumo, didelės žmogiškos šilumos. Jame nebėra iškilmingos abstrakčios idealizacijos, užtat jis labai gyvas

ir poetiškas. Viename iš „Sonetų“ ciklo eilėraščių, gražiausioje mūsų meilės lyrikoje, poetas sako:

Prašvitusių dienų gyvenimo tikrovė
Jau pralenkė svajones, viltis ir sapnus.
Nes ta, kur sutemoj kadais mane žavėjo,
Dienovidžio šviesoje štai žengia su manim.
Iš sutemų žaros ji pas mane atėjo.
Su šypsniu lūpose ir mylinčia širdim.
Dabar aš saulėje gyventi pasiryžtu,
Kad mano mylima į sutemas negrižtu.

Ir iš tikrųjų — kiek turtingesnis, įvairesnis dabar, „dienovidžio šviesoje“, mylimosios paveikslas, negu ana simboliškoji žvaigždėtų naktų ir melsvų sutemų Nepažįstamoji! Čia šmėkšteli „trapus mergaitės siluetas“ mėlyno dangaus ir jūros fone, tarp sulapojusių saulėje klevų; čia ji, rasotais žiedais nešina, praeina

..... skubėdama,
Į saulės dukras panaši,
Su žavinčia šypsena lūpose,
Laisva, išdidi ir gaši —

čia ji vėl įsipina į muzikos „aidus ir atgarsius“:

Mes klausėm Šuberto, Bethoveno ir Bacho
Ir Mocarto džiaugsmingų, dieviškų garsų.
Atminus tai, ir šiandien man širdis dar plaka,
Kad buvo su tavim taip gera ir šviesu.

Mylimoji poetui dabar nėra ta, kurią jis iš tolo garbina, kuriai iš tolo lenkiasi: tai brangus, artimiausias draugas, atjaučiantis jo kančias ir sielvartą:

Tavo ašarų lašas skaidrus
Nuriedėjo pablyškusiū skruostu,
Kad mane sielvartingoj dalioj
Nuramintų ir širdį paguostų.

Savo ašarų tyru lašu
Tu nauja man šviesa suspindėjai,
Ir dabar aš dainoj tau nešu,
Ko geidei, ką kentei ir mylėjai.

Jeigu kadaise, simbolistinėje lyrikoje, pusiau realiai, pusiau išsvajotajai poetas rašė:

Maži tavo pažadai, žemės gražuole,
Putojančioj meilės taurėj paskandinti.
Poeto gyvenimo liūdinčiam troškuliui
Sukelti, bet ne nuraminti, —

tai dabar jis patyrė meilės skatinančią, įkvepiančią galią ir į „Sonetų“ mylimąją kreipiasi tokiais žodžiais:

Ištiesk man ranką, jei kely pailsiu.
Tas kelias kietas, siauras ir status.
Žinau, aš niekad vienas nepakilsiu
Į aukšty spindinčius, skambius krantus.

Žinau — ir tau širdis krauju paplūsta,
Kai aš jėgų netekęs suklumpu,
Ir tu regi vien žvilgsnį mano rūstų,
O man krūtinėj tuščia ir šurpu.

Tada ištieski man pagalbos ranką
Ir pažiūrėk su meile į akis.
To vieno tavo žvilgsnio man pakanka
Ir jau žinau — dvasia ir vėl atgis.

Tegu mūs kelias siauras ir status —
Pasiėksim aukšty spindinčius krantus.

Tokią evoliuciją patyrė moteris, mylimoji Putino poezijoje. Ankstyvieji jos paveikslo variantai atitinka Liudo Vasario Nepažįstamąją, o vėliau ji tampa žemiška, reali, konkreti. Bet tai ne tik nesumenkina paveikslų, o priešingai — suteikia jam naujo žavesio, gilumos ir didelio moralinio taurumo.

4. Šitaip Just. Marcinkevičius „Kraujuje ir pelenuose“ apdainuoja Jurgą. Jos paveikslui charakteringa ryški poetizacija. Tai ne realistinis, o greičiau romantinis paveikslas, kur poetui ne tiek rūpi vaizdo tikroviškumas, detalumas, kiek bendroji jo vidinė prasmė — žmogaus grožis, jaunystės gaivumas, giliausi jo ryšiai su gimtąja žeme. Jurgoje poetui susitelkia visa, kuo jis džiaugiasi sodrioje ankstyvos vasaros gamtoje — jos akių ir veido spalva, jos stuomens lieknumas, visos povyzos skaistumas ir grakštybė jam asocijuojasi su intensyviomis, sodriomis ir kartu švelniomis gamtos spalvomis bei linijomis. Iš gamtos poetas ima metaforas ir Jurgos vidiniam pasauliui apibūdinti.

Tokiomis priemonėmis piešiamas paveikslas negali būti kasdieniškas, buitiskas. Jis pakyla iki didelio apibendrinimo, aukštinančio liaudies žmogaus tyrumą, jo širdies šviesą ir šilumą. Fašizmo nešamam smurtui ir naikinimui jis priešpastatomas kaip skaisčių ir poetiškų jaunystės polėkių išikūnijimas.

5. Ši dvilypė charakteristika yra vienas iš klasikinių mūsų literatūros puslapių — tai V. Krėvės „Skerdžiaus“ pradžia, kur vaizduojama Grainio liepa ir senis skerdžius Lapinas.

Kūrinio pradžioje šitoji paralelė yra priemonė skerdžiui Lapinui apibūdinti: jis gretinamas su didžiuliu, gražiu, plačiai išsikerojusių medžiu, kurio šakose ulba ir gieda daugybė paukščių. Bet toliau liepos ir skerdžiaus likimai susijungia giluminiais ryšiais: Lapinas tiki gyvensiąs tol, kol gale kaimo šlamėsianti Grainio liepa. O Grainis nukerta liepą, gožiančią jo daržus... Ši pirmu požiūriu nesudėtinga senojo kaimo istorija duoda V. Krėvei progos mąstyti apie svarbius lietuvių liaudies galvosenos ir pasaulėžiūros bruožus.

AR JIE BUVO SUSITIKĘ?

1. J. Biliūnas ir V. Kapsukas buvo artimi draugai. Juos jungė ir dalyvavimas revoliucinėje kovoje, ir literatūrinių interesų bendrumas. Jie susipažino, tur būt, 1898 m., kai J. Biliūnas, mokydamasis Liepojos gimnazijoje, vadovavo pažangių moksleivių būreliui, o V. Mickevičius gyveno Mintaujoje ir taip pat dalyvavo panašioje veikloje. J. Biliūnas buvo atvažiavęs pas mintaujiškius tartis dėl veikimo krypties.

Bet artimais draugais jie tapo vėliau, kai J. Biliūnas apsigyveno Šiauliuose, pašalintas iš Tartu universiteto už dalyvavimą studentų bruzdėjimuose. V. Kapsukas dažnai lankydavosi Šiauliuose nelegalios spaudos reikalais. Gyvenimas, tiesa, greitai abu draugu išskyrė: carinės represijos, išvykimas studijuoti į užsienį nedavė progos jiems kiek dažniau susitikti, bet užtat jų tarpe vyko labai gyva korespondencija. J. Biliūnas su draugu atvirai dalinosi savo abejonėmis, sumanymais, literatūriniais projektais. Jiedu abu išleido socialdemokratinės krypties žurnalo „Draugas“ pirmąjį numerį (1904). Bendravimas kiek susilpnėjo sekančiais metais, kai, prasidėjus revoliucijai, V. Kapsukas visomis jėgomis metėsi į kovą, o J. Biliūnas jau buvo prikaustytas

prie ligos patalo. Bet gilios abipusės simpatijos ir artimumo jausmai išliko iki pat J. Biliūno mirties. V. Kapsuko plunksnai priklauso labai graži J. Biliūno biografinė (1917), kurioje plačiai panaudoti rašytojo laišakai ir kita ilgamečio bendravimo medžiaga. V. Kapsukas čia duoda autentišką, gyvą J. Biliūno portretą, kurio bruožus nužymėti tegalėjo suprantančio ir mylinčio draugo ranka.

2. D. Poška ir S. Stanevičius buvo amžininkai, žymūs savo laiko kultūros ir literatūros veikėjai, abu žemaičiai, bet susitikti jiems nė karto neteko. Tiesa, S. Stanevičius bus D. Pošką matęs, gal net ne vieną kartą, Kražių gimnazijoje, bet asmeniškai susipažinti jie neturėjo progos.

Bardžiai, D. Poškos dvarelis, kuriame rašytojas gyveno, buvo netoli Kražių. D. Poška dažnai pasirodydavo Kražiuose, kartkartėmis atsilankydavo ir į gimnaziją, ypač kviečiamas į mokslo metų pabaigos iškilmes. Jis tuomet jau buvo plačiai pagarsėjęs literatūros ir mokslo veikėjas, ir gimnazija galėjo didžiuotis jo apsilankymu. O ir D. Poška brangino ir gerbė Kražių gimnaziją: kadaise jis pats buvo čia mokėsis. Jis norėjo palikti šiai mokyklai kokį nors atminimą, dėl to yra teikęs jai vertingų dovanų: bibliotekai jis skyrė senovišką, gražiai išleistą Vergilijaus poezijos tomą, visuotinę istoriją lotynų kalba ir kokoso riešutą. Testamentu paliko mokyklai senovinių monetų ir medalių rinkinį.

Garbingąjį mokyklos bičiulį ir svečią bus tikriausiai gal ir ne vieną kartą matęs jaunas Simonas Stanevičius per kasmetinius mokinių pasirodymus mokslo metų pabaigoje. Į šią „svarbiausią mokyklos iškilnę“ būdavo sukviečiami mokinių tėvai, apylinkės diduomenė ir šiaip garbingi svečiai, tokie, pavyzdžiui, kaip D. Poška. Tai būdavo lyg ir vieši egzaminai, kurių metu įvairių klasių mokiniai demonstruodavo savo žinias iš įvairių mokslo sričių: kalbų (rusų, prancūzų, vokiečių, lotynų), retorikos, literatūros, istorijos, matematikos, gamtos mokslų, fizikos, geografijos, teisės... Viešai būdavo skelbiama, kurie mokiniai pasižymėję savo elgesiu, stropumu, pažangumu. Geriausieji įrašomi aukso knygon, apdovanojami knygomis, kiti viešai pagiriami. Šių geriausiųjų, gambiausiųjų tarpe visados būdavo ir S. Stanevičius. Nuo 1819 iki 1821 m. jis būdavo ar įrašomas aukso knygon, ar kitaip atžymimas, o 1820 m. pavasarį apie jį, kaip apie vieną gambiausiųjų mokinių, rašė net Vilniaus laikraštis. Tad jau tuo metu gabų jaunuolį galėjo pastebėti ir įsidėmėti D. Poška.

Po keleto metų, kai S. Stanevičius, tuomet jau Vilniaus universiteto literatūros ir laisvųjų menų fakulteto studentas, aktyviai įsijungė į lietuvių literatūrinį gyvenimą, jis pradėjo susirašinėti su D. Poška, žymiausiu to meto vyresniosios kartos rašytoju. Tėra išlikęs vienas S. Stanevičiaus laiškas D. Poškai (1826 m.), bet iš jo matyti, kad susirašinėjimas buvo nuolatinis. S. Stanevičius pasakodavo ne tik apie save, bet ir apie kitus lietuvius

studentus ir jų kultūrinę veiklą. Galimas dalykas, kad tarp abiejų rašytojų vyko ir artimesnis kūrybinis bendradarbiavimas: gal S. Stanevičius siuntė D. Poškai medžiagos jo rengiamam lietuvių kalbos žodynui ar pan., tačiau aplinkybės susidėjo taip, kad S. Stanevičius neapsilankė Bardžiuose-Bijotuose, nematė garsiojo Baublio, o D. Poška, jau senas ir paliejęs, taip pat niekur toliau iš savo namų neišvykdavo ir neturėjo progos asmeniškai susipažinti su jaunesniuoju plunksnos draugu.

3. Visi žino, kad Anykščiuose, šalia A. Vienuolio namo, stovi A. Baranausko klėtelė, kurią „Paskenduolės“ autorius rūpestingai globojo ir puoselėjo, pavertęs memorialiniu muziejumi. Daugelis žino ir tai, kad A. Vienuolio motinai A. Baranauskas buvo dėdė, kad abu didžiuosius anykštėnus jungė giminystės ryšiai. Tačiau ar buvo kada susitikę šie dviejų taip skirtingų epochų kūrėjai: „Anykščių šilelio“ dainius ir autorius, priklausęs jau tarybinių rašytojų šeimai? Taip, buvo, bet buvo tada, kai pasenęs A. Baranauskas jau seniai nebekūrė lietuviškų eilių, kalbėjo lenkiškai ir su priešišku žiūrėjo į lietuvių nacionalinį judėjimą, o Vienuolis buvo dar ne Vienuolis, o tik 16 metų Liepojos gimnazistas Antanas Žukauckiukas. Jau senstelėjęs, jis labai vaizdingai ir įdomiai papasakojo apie vienintelį susitikimą, vienintelę viešnagę pas savo senelį, anuomet vyskupa-vusį Seinuose.

Žukauskai leido į mokslus vienintelį savo sūnų Antanuką, o pinigų šiam reikalui atsiųsdavo A. Baranauskas. Mokslas gimnazijoje sekėsi nekaip, ir ketvirtoje klasėje Antanas liko antriems metams. Tėvai pranešė apie tai į Seinus vyskupui, o tas atrašė: „Atsiųskite man šitą balvoną pasižiūrėti, juk aš jo dar nesu matęs.“

Po ilgos ir rūpestingos ruošos tėvai išleido sūnų į tolimą kelionę. Tais laikais kelionė iš Anykščių į Seinus buvo ne lengvesnė, kaip dabar į Romą: reikėjo važiuoti ir savais arkliais, ir diližanu, ir traukiniu, ir vėl arkliais, o pakeliui — Kaune ir Suvalkuose — nakvoti.

Kai Antanukas po ilgos kelionės su įvairiomis bėdomis ir nuotykiais pagaliau pasiekė Seinus, jam čia taip pat buvo ne pyragai. Patekęs į neįprastą „ponišką“ aplinkumą, vaikas labai varžėsi, jaudinosi, o senelis buvo nemeilus, griežtas, dažnai ir piktas. Tik retkarčiais Antanukas matydavo jį linksmesni, malonų ir nuoširdų.

Pas senelį Antanas paviešėjo tris savaites, daug pamatė, patyrė, pastebėjo, o praslinkus daugiau kaip ketvirčiui amžiaus, 1939 metais, parašė vieną gražiausių kūrinių lietuvių memuarinėje literatūroje „Iš atsiminimų apie Baranauską“, kur ana tolimoji viešnagė atvaizduota vietomis su humoru, vietomis su gaudžiu susimąstymu, kur sukurtas gyviausias senojo A. Baranausko portretas.

4. M. Valančius su Maironiu buvo susitikę, nors susitikimu šitai galima pavadinti tik su didelėmis išlygo-

mis, o gal net su humoru — labai jau žymus buvo jų dviejų amžiaus skirtumas, dar didesnis, negu tarp Žukauskų Antanuko ir senelio Baranausko. Bet ir šis susitikimas nepraėjo būsimajam Maironiui be žymės, kaip rašytojui nepraeina veltui niekas, ką jis būna išgyvenęs ar patyręs, tegul ir ankstyviausioje vaikystėje. Šie įspūdžiai neretai būna patys stipriausi.

Būsimojo Maironio tėvas, Aleksandras Mačiulis, gerai pasižinojo su M. Valančium, dažnai pas jį apsilankydavo, parsiveždavo iš jo anais laikais draudžiamų lietuviškų raštų. O M. Valančius klausinėdavo gabų ir protingą valstietį tautosakos dalykų, paminėjo jį net vienoje iš populiariausių savo knygų — „Palangos Juzėje“: ten pasakojama, kaip šaunusis siuvėjas sukilimo metu slapstėsi nuo caro kareivių pas „išmintingą žmogų Mačiulį Aleksių“.

Al. Mačiulis kartą nuvežė į Kauną pas M. Valančių ir savo vienintelį sūnų — mažąjį Jonuką. M. Valančius kalbino gyvą ir drąsų vaiką, pasisodino jį ant kelių ir savo nosine šluostė jo noselę. Šitaip tad atrodė, susitikęs su M. Valančium, būsimas didysis Lietuvos poetas! Vėliau jis pasakojosi prisimenęs visa tai tarytum pro miglas. Bet Mačiulių šeimoje su M. Valančiaus vardu siejosi pagarba lietuviškai knygai ir priešiškus carizmo varomai rusifikacijai. Mažajam Jonukui šiuos jausmus ir nusistatymus sustiprino įspūdis, sukeltas paties M. Valančiaus asmens.

5. Maironis ir A. Baranauskas buvo susitikę, nors tas jų susitikimas ir ne iš maloniausių.

Jaunasis J. Mačiulis-Maironis, dar tik pradedantis poetas, labai gerbė „Anykščių Šilelio“ autorių, laikė jį didžiausiu Lietuvos dainium. Besimokydamas Kauno kunigų seminarijoje, klierikas J. Mačiulis A. Baranauską matydavo tik iš tolo: jis buvo griežtas inspektorius, dėstė tarp kitų dalykų ir lietuvių kalbą.

Baigdamas seminariją, būsimasis Maironis išdrįso įteikti A. Baranauskui savo poemėlės „Lietuva“ rankraštį, gražiais ir iškilmingais žodžiais dedikuotą „Anykščių Šilelio“ dainiui.

A. Baranauskas iš pradžių lyg ir šyptelėjo patenkin-tas, tačiau pastebėjęs, kad jaunasis autorius nesilaiko jo, A. Baranausko, nustatytos rašybos, staiga susiraukė ir nė nepadėkojęs pasakė: „Gerai, pasiskaitysiu.“

Maždaug po pusmečio A. Baranauskas pasiuntė laišką Peterburgo dvasinės akademijos (čia dabar mokėsi Maironis) inspektoriui, rašydamas, kad vienas klierikas, Jonas Maculevičius, dedikavęs jam eilių sąsiuvinį. Jų rašyba neišlaikanti kritikos, esanti klaidinga. Tiesa, eilių autoriui negalima esą nepripažinti talento, tik jis turįs pakeisti kai kurias neteisingas savo pažiūras: Mačiulis klystąs, manydamas, jog Vytautas pasirodęs visoje savo didybėje ties Žalgiriu. Vytautas tikrai didis tebuvęs ties Vorksla, kai jis mėginęs sutriuškinti totorius ir atstumti juos nuo Europos.

Maironis savo pažiūrų nepakeitė, ir jo poemėlė liko neišspausdinta. O toliau Maironio ir A. Baranausko keliai visiškai išsiskyrė: vienas tapo žymiausiu nacionalinio judėjimo poetu, o kitas, pasenęs ir keistuoliškai užsispyręs, priešišškai žiūrėjo į šį judėjimą iki pat savo mirties (1902).

1. M. Valančius sukilime nedalyvavo. Viešai jis jam net nepritarė ir dargi paskelbė raštą, kuriuo skatino valstiečius padėti ginklus ir paklusti carui.

Bet tai tik viena jo veiklos pusė. Tikrasis M. Valančiaus požiūris į sukilimą dar nėra galutinai išaiškintas. Yra duomenų manyti, kad jis nebuvo jam priešiškas. Caro valdininkai buvo įsitikinę, kad M. Valančiaus lojalumas carizmui tik priedanga, maskuojanti tikrąjį jo nusistatymą. Remdamasis šnipų pranešimais, Kauno gubernatorius rašė vidaus reikalų ministrui, kad M. Valančius sukilimo nesmerkia: jo nuomone, sukilimas esąs visiškai natūrali pavergtųjų reakcija prieš pavergėjus, panaši, kaip kadaise rusų tautos pastanga nusimesti totorių jungą. M. Valančius skatinąs valstiečius nepasiduoti carizmo varomai rusifikacijai, o jo įtaka valstiečių masėms esanti tokia didelė, kad norėdamas jis, esą, galėtų per du mėnesius sukurstyti naują sukilimą, kuris būtų carizmui dar baisesnis už ką tik pasibaičiusį: tai būtų nebe šlėktos, bet valstiečių sukilimas.

Caro valdininkai visą laiką norėjo atsikratyti M. Valančiumi, jį ištremti, bet nedarė to, tik bijodami naujų

bruzdėjimų, nes valstiečių tarpe M. Valančius, pats valstiečių kilmės, buvo labai populiarus. O M. Valančius tuo tarpu rėmė po sukilimo numalšinimo represuotus žmones, organizavo uždraustų lietuviškų knygų spausdinimą užsienyje ir pats labai gražia ir vaizdinga žemaičių tarpe parašė ne vieną knygą — jų tarpe ir populiariąją „Palangos Juze“.

2. Sukilimo metu A. Baranausko Lietuvoje nebuvo: tuo metu jis studijavo Miunchene. Čia jį ir pasiekė žinios apie prasidėjusį sukilimą, kuriam jis karštai pritarė. Savo įaudrintus jausmus, tolimos tėvynės ilgesį ir sielvartą dėl jos kančių jis išreiškė nuostabiai gražiam ir nuoširdžiam eilėraštyje — dainoje „Ko gi skauda man širdelė“. Caro žandarams A. Baranausko požiūris į sukilimą buvo aiškus iš poeto laiško, rašyto geriausiam savo draugui K. Kairiui. Jei A. Baranauskas tuo metu būtų buvęs Lietuvoje, jis būtų tikrai suimtas. O dabar jį tepasiekdavo žinios apie represijas, palietusias jo artimuosius žmones.

Sukilime dalyvavo du A. Baranausko broliai: Jonas ir Anupras. Jie buvo suimti ir išgabenti į Sibirą, kur išgyveno tremtyje dvylika metų. Buvo suimti ir jo bičiuliai: P. Viksva bei aktyviai sukilime dalyvavęs D. Pėža, kuopos vadas Z. Sierakausko būryje. Skaudžiausia A. Baranauskui buvo žinia apie mylimo, artimiausio draugo K. Kairio suėmimą, ištrėmimą ir tragišką mirtį 1864 metais.

A. Baranauskas grįžo iš užsienio į Lietuvą 1865 m. Politiniame gyvenime jis nedalyvavo, neberašė nė poezijų. Bet su 1863 m. sukilimu jį rišo savotiškas saitas iki pat mirties. A. Vienuolis savo atsiminimuose pasakoja tokią istoriją. Kartu su A. Baranausko broliais į sukilimą išėjo jų samdinys Juozapas Rukšia ir Jono Baranausko (A. Vienuolio senelio) dukterų „daraktorius“ Antanas Šimkūnas. Dideliame mūšyje ties Biržais žuvo Jonas Rukšia. Antanas Šimkūnas, pasiėmęs jo pasą, o mirusiajam įbrukęs savąjį, atbėgo Kaunan pas jau iš užsienio sugrįžusį Antaną Baranauską ir apsigyveno pas jį už liokajų. Antanas Šimkūnas valsčiaus knygoose buvo išbrauktas iš gyvųjų skaičiaus kaip žuvęs „meteže“, o tariamasis Juozapas Rukšia ramiai gyveno su svetimu pasu. Jis 1902 metais užspaudė A. Baranauskui akis.

3. Jokūbas Edvardas Daukša (1836—1890) — 1863 metų sukilimo dalyvis — šiandien težinomas tiems, kurie specialiau domisi lietuvių literatūros istorija. Parašė jis nedaug, o ir tos pačios negausios eilės liko nespausdintos, tad poveikio lietuvių literatūrai turėti negalėjo. Bet tiek J. E. Daukšos rankraštinė poezija, kurią žinojo artimesnieji žmonės, poeto draugai, tiek ir visas nepaprastas, maištingas jo gyvenimas reiškė protestą prieš carinę priespaudą — tokį stiprų protestą, kokio nedažna buvo XIX amž. vidurio Lietuvoje.

Gimęs netoli Biržų, mokėsis Kėdainių mokykloje, Slucko gimnazijoje, Maskvos, Tartu ir Karaliaučiaus

universitetuose, jis dalyvavo, kaip minėta, 1863 m. sukilime ir 1864 m. buvo ištremtas į Sibirą, iš kurio tesugrįžo 1884 m. Jis rašė ne tik lyriškas liaudies dainų stiliaus eiles, ne tiktai vertė A. Mickevičių, bet neįprastai karingomis anam laikotarpiui dainomis skatino su ginklu rankoje kovoti prieš carizmą. Grįžęs iš tremties, jis klaidžiojo po žmones, nešiodamasis maišelyje knygas ir rankraščius ir agituodamas prieš ponus ir prieš caro valdininkus. Bažnyčiose kunigams meldžiantis už carą, jis balsu protestuodavo. Kartais jo priešcarinis nusistatymas reikšdavosi ir keistuoliškomis formomis. Pavyzdžiui, jis vengdavo viso, kas buvo pažymėta cariniu herbu — dvigalviu ereliu: geležinkelių, pinigų, pašto ženklų. Sako, kad tepripažindavęs tik senovės Lietuvos pinigus.

J. E. Daukšos nacionalinė sąmonė buvo labai gyva ir aiški. Jis reikalavo lietuvių kalbai teisių viešajame gyvenime, kur carizmas nebuvo jai palikęs vietos. Sulaikytas kaip valkata ir atiduotas į teismą, jis čia kalbėjo tik lietuviškai, nes tik taip derą kalbėti Lietuvos teisme.

4. Mikalojus Akelaitis (1829—1887) taip pat buvo įsijungęs į sukilimą: agitavo žmones, rašinėjo lietuviškus atsišaukimus, tiekė ginklų, buvo paskirtas Augustavo (Seinų) vaivadijai Laikinosios vyriausybės komisaro padėjėju. 1864 m. jam pavyko emigruoti į Prancūziją ir tokiu būdu išvengti represijų. Jo veiklą atvaizdavo V. Mykolaitis-Putinas „Sukilėliuose“. Ten sužinome,

kad Akelaitis mėgdavo bendrauti su valstiečiais, kalbėti apie caro neteisybes, skiepyti jiems Lietuvos istorijos ir lietuviškos kultūros meilę. Užtenka prisiminti gražią romano sceną Balsių sodyboje, kai į svečius atvažiuavęs „ponas Akelaitis“ pasakoja apie savo pažintį su S. Daukantu, apie senovės Lietuvos didybę, Daukanto raštuose išaukštintą; kaip, besidžiaugdamas šilta pavasario diena ir ant daržinės kraigo klegančiu gaudru, prisimena Donelaitį ir susirinkusiems kaimiečiams deklamuoja „Metus“...

Ši ir kitos Akelaitį vaizduojančios romano scenos yra rašytojo pramanytos, bet jo fantazija yra atsirėmusi į tvirtai žinomus istorijos faktus.

M. Akelaitis buvo įdomi, savotiška figūra XIX amž. lietuvių kultūriniame ir politiniame gyvenime. Jo tėvas buvo išvarytas į katorgą už dalyvavimą 1831 metų sukilime ir ten mirė (kitomis žiniomis — buvo mirtinai užplaktas Lietuvoje). Anksti mirė ir motina. Vos paauglio metų sulaukęs, našlaitis ėmė mokytojauti dvaruose. Po kurio laiko (1850 m.) jis pasiekė Varšuvą, ten mokėsi, išitraukė į literatūrinį darbą, itin rūpindamasis lietuvių kalbos reikalais. 1858 m. sugrįžęs į Lietuvą, bendravo su S. Daukantu ir M. Valančium, ketindamas redaguoti pastarojo sumanytą leisti laikraštį „Pakeleivinę“, bet negavo carinės cenzūros sutikimo. Rašė įvairias knygeles liaudžiai, labai vertino K. Donelaitį ir buvo parengęs spaudai jo „Metus“ kartu su lenkišku

kūrinio vertimu. Bet Donelaičio išspausdinti jam nepavyko: prasidėjo sukilimas, į kurį M. Akelaitis aktyviai įsitraukė, o paskui atėjo reakcijos ir spaudos draudimo laikai.

5. Andriaus Vištelio (1837—1902) — 1863 metų sukilimo dalyvio — gyvenimas buvo neramus ir nuotykingas. Į lietuvių literatūrą jis įėjo kaip „aušrininkas“, „Aušros“ laikraštyje išspausdinęs keletą eilėraščių, idealizuojančių lietuvių kalbą, atkuriančių didingos Lietuvos praeities vizijas. Iš lenkų kalbos jis vertė J. I. Kraševskio „Vitolio raudą“ — kūrinį, pagrįstą lietuvių mitologijos ir padavimų motyvais. Bet tai buvo 1883 metais. O lygiai prieš dvidešimt metų — 1863 m. — jis dalyvavo sukilime. Po numalšinimo jam pavyko emigruoti į Vakarų Europą. Čia jis įstojo į Garibaldžio legionus ir kovojo dėl Italijos išvadavimo prieš popiežių Pijų IX. Vėliau atsidūrė Prancūzijoje, gyveno Poznanėje, vokiečių užimtoje Lenkijos dalyje; iš čia emigravo į Pietų Ameriką — į Braziliją ir Argentiją, kur, visiškai nuskurdęs, pagaliau susirgo ir buvo uždarytas į pamišėlių namus. Čia, toli nuo tėvynės, ir baigė savo nelaimingą gyvenimą lietuvių sukilėlis ir poetas.

1. K. Donelaitis gamino muzikos instrumentus — pianinus bei fortepijonus. Šis darbas reikalavo ne tik didelio techninio tikslumo, gaminant jautrią instrumento sistemą, teisingai apskaičiuojant keletą šimtų stygų įtampą, ne tik puikios klausos, bet ir gero teorinio pasiruošimo.

K. Donelaičio laikais plaktukinės sistemos (iš esmės tokie pat, kaip dabar gaminami) pianinai bei fortepijonai dar nebuvo plačiai paplitę: dar buvo naudojami senoviški klavikordai ir klavicimbolai. Prūsijoje tuo metu tebuvę du plaktukinių fortepijonų gamintojai: K. Donelaitis ir Vasenskis, filosofo E. Kanto mokinys ir draugas.

Tokią žymią vietą modernių aniems laikams muzikos instrumentų gamyboje K. Donelaitis galėjo užimti dėl to, kad pats buvo, tur būt, neblogas muzikas. Gavęs Karaliaučiaus mokykloje ir universitete gerą muzikinį pasiruošimą, jis, be abejo, mokėjo groti vargonais, skambinti fortepijonu. Tolminkiemyje bus skambėjusi didžiųjų K. Donelaičio amžininkų — J. S. Bacho, J. Haidno, V. A. Mocarto — kūryba. Rašė muziką ir pats

K. Donelaitis, nors jo kompozicijos ir nėra pasiekusios mūsų laikus. Apie Donelaitį — muzikos instrumentų gamintoją VDR rašytojas J. Bobrovskis sukūrė romaną „Lietuviški pianinai“, išverstą ir į lietuvių kalbą.

2. A. Baranauskas nuo pat vaikystės buvo linkęs prie matematikos. Jis pats vėliau pasakojosi:

„Dar vaikišciu bebūdamas, nugirdau apie uždavinį: kiek galima nupirkti jaučių, karvių ir veršiukų, mokant už jautį po 10 rb., už karvę po 5 rb., o už veršiuką po pusrublį, kad už 100 rb. būtų nupirkta 100 galvų. Porą savaičių kamavausi, kol išgalvojau, jog išeis 1 jautis, 9 karvės ir 90 veršiukų.“

Susidomėjimas matematika augo ir stiprėjo. A. Baranauskas niekad neturėjo progos mokykloje sistemingai išmokti matematikos pagrindų — jis buvo visiškai savamokslis. Susiradęs vadovėlius, pats susipažino su algebra ir geometrija. Labiausiai jį patraukė skaičių teorija, kuriai jau senatvėje jis atsidėjo su tikra aistra, dirbdamas per dieną iki 13 valandų, kol visiškai pervargo ir kone susirgo.

A. Baranausko turėta tikro matematinio talento, bet jis vis dėlto buvo ne specialistas, o mėgėjas-diletantas. Jam trūko žinių, platesnio matematinės literatūros pažinimo. Dėl to jis ne kartą su didžiausiomis pastangomis ir vargais „atrasdavo“ formules ir sudėtingų matemati-
nių problemų sprendimus, kurie jau seniai kitų buvo atrasti ir paskelbti. Tiesa, yra jis paskelbęs ir keletą

savo paties tikrai naujų atradimų. Bet A. Baranauskas nė neturėjo didelių matematiko-novatoriaus ambicijų: jis į matematiką žiūrėjo kaip į priemonę protui lavinti ir disciplinuoti.

Pažymėtina, kad A. Baranauskas yra visos eilės lietuviškų matematinių terminų kūrėjas: jis pasiūlė „stačiakampį“, „keturšonį“, „trikampį“, „plotą“, „smailą kampą“. Tačiau kai kurie jo terminai neprigijo: jis siūlė „ratlankį“ (apskritimą), „rato skersinį“ (skersmenį), „skerskampe“ (įstrižainę), „kėstą kampą“ (buką kampą).

Matematiniai A. Baranausko polinkiai rodo, kad poetinis talentas anaip tol nėra nesuderinamas su matematika. Tai patvirtina ne tik „Anykščių šilelio“ dainius. Į matematiką buvo linkęs ir Maironis, amžiaus pabaigoje suabejojęs, bene prasilenkęs su savo pašaukimu — gal jam reikėję būti matematiku: juk ir jo tėvas Aleksandras Mačiulis buvęs „gabus sumesti“, o Mačiulių Jonukas, būsimasis Maironis, dar gimnazijos pirmose klasėse pasižymėjęs matematiniais gabumais... Matematikos fakultetą buvo baigęs M. Šikšnys, žinomas XX amž. pradžios dramaturgas; matematiką Maskvos universitete buvo studijavęs, o ir vėliau nemaža jai dėmesio skyręs ir literatūros kritikas A. Jakštas.

3. V. Kudirka buvo gabus muzikas. Žinoma, specialaus šios srities pasiruošimo jis neturėjo, bet užtat turėjo daug įgimto muzikalumo ir savo paties jėgomis išigyty

žinių. Dar Marijampolės gimnazijoje jis išmoko groti smuiku, vėliau — violončele ir citra.

Apie muzikinius V. Kudirkos pomėgius savo atsiminimuose rašė žymi suomių rašytoja Maila Talvio, kuri drauge su savo vyru, kalbininku J. Mikola, ne kartą lankėsi Lietuvoje. Jiedu čia rinko tautosaką, mokėsi gyvosios lietuvių kalbos. 1895 m. vasarą jie gyveno Plokščiuose pas Petrą Kriaučiuką, kur turėjo kambarį ir V. Kudirka. Abu suomiai pajuto jam didelę simpatiją ir pagarbą. Maila Talvio 1898 m. išleido romaną „Dvi meilės“, kurio pagrindinis veikėjas yra lietuvis Vytautas Dargis. Jo prototipas esąs V. Kudirka.

Atsiminimuose apie V. Kudirką M. Talvio tarp kitko rašo: „Jis aukštas, gražaus stoto, greičiau stiprus negu silpnas ir kalba skambiu balsu, kaip paprastai kalba muzikalūs žmonės.

...Verdis — jo mėgstamas kompozitorius. Vagnerio jis nemėgsta: jo nuomone, jis perdaug įmantrus.“

V. Kudirka kartais lydėdavo suomių kalbininką, kai tas vaikščiodavo po kaimus, užsirašinėdamas pasakas ir dainas. Paskui padėdavo patikslinti užrašus. „Aiškiai prisimenu,— rašo M. Talvio,— tą saulėtą rytą, kai mes užrašėme:

Eičiau aš ant kalno
Šalia vieškelėlio,
Bene pamatyčiau
Savo bernuželį...”

„...Gydytojas ir smuikas, be abejo, sudaro vienumą. Niekuomet gydytojas nebūna toks puikus, kaip tuomet, kai jis groja, ir niekuomet jis nepasisako žodžiais taip, kaip melodijomis. Kartais jis groja savo kambaryje vienas, bet dažnai groja sode po ąžuolu mums visiems...”

V. Kudirka išleido du savo harmonizuotų liaudies dainų rinkinius („Kanklės“, 1895 ir 1899 m.) ir parašė apie 20 saloninio pobūdžio pjesių fortepijonui. Jam atrodė, kad žmogus neturi teisės palikti neišnaudojęs jokio savo talento: reikia atiduoti visuomenei viską, ką tik sugebi — iki pat paskutinio lašo.

4. Aišbė (Antanas Krikščiukaitis), garsiosios „Bričkos“ autorius, turėjo ryškų polinkį architektūrai.

Iš pat mažens jis stačiai aistringai ją vieną temėgo. Vaizgantas pasakoja, jog Antanas turėjęs visos apylinkės bažnyčių planus nusikopijavęs ar pasidaręs; turėjęs net jų modelius pasidirbęs. Neapsakomai mėgdamas rankų darbus, jis tai tik ir knarpęs. Jau paaugęs vyras, dar pasidirbęs didelį Alvito bažnyčios modelį su visu vidum, net su savo paties lietinėmis iš lajaus žvakutėmis. Jos ir pražudžiusios tą „dailių daile“: katė, užuodus taukus, įlindusi į modelį, o nebegalėdama išlįsti, su visu juo nugriuvusi nuo stalo ir sukūlusi modelį.

Baigęs Marijampolės gimnaziją (1883 m.), A. Krikščiukaitis buvo bestojęs į Peterburgo Dailės Akademijos architektūros skyrių, bet, draugų įkalbėtas, pasirinko

teisės studijas. Jo meniniai polinkiai atsiskleidė literatūros kūryboje, kur jis tapo vienu iš ankstyvųjų kritinio realizmo atstovų.

5. Ankstyviausioje jaunystėje P. Cvirkos meniniai interesai buvo pakrypę tapybos linkme.

Mokykloje jis buvo vienodai gabus ir literatūrai, ir dailei — nebuvo aišku, kuris polinkis nusvers. Išskirtinai geri būdavo jo rašiniai, bet, kaip prisimena jo mokytojas V. Petronis, „ne mažiau gabumų Petras rodė ir paišyboje... Ypač jam sekdavosi šaržuoti. Labai vykusiai pagaudavo būdingesnius mokyklos gyvenimo momentus ir keliais drąsiais pieštuko ir kreidos brūkšniais išreikšdavo juos lentoje ar popieriaus lape, sukeldamas mokinių šypsena, pasitenkinimą, juoką. Pats mačiau, kaip vieną kartą pertraukos metu Petras greitais rankos judesiais lentoje šaržavo kleboną Bačkį, mokinių „pažimu“ vadinamą (kalbėdamas nuolat kartodavo „pažimas“), ir kažkurį mokinį, atsakinėjantį vokiečių kalbos pamoką. Kitą kartą teko pastebėti, kaip Petras, nušaržavęs lape dainų mokytoją vargonininką Stanišauską, draugų apsuptas, kvatojo...“

Baigęs Vilkijos gimnazijos keturias klases, Petras įstojo į Kauno Meno mokyklą. Tačiau susidomėjimas daile greitai atslūgo ir į pirmąjį planą iškilo literatūra. Pieštuko ir spalvų jis besigriebdavo retkarčiais. Bet pažymėtina, kad jis, pavyzdžiui, padarė viršelį „Trečio fronto“ pirmam numeriui. Pats jis norėjo nupiešti vir-

šelį ir savo pirmajai apsakymų knygai — „Saulėlydis Nykos valsčiuje“. Draugams jis pasakojosi: „Jau aš turiu perspektyvoj, kaip tas viršelis atrodys: toli toli tęsias vieškelis, iš šalių berželiai, o gilumoje matyti tuo keliu einančio žmogaus siluetas. Toliau matyti — saulė leidžias.“ Bet viršelį nupiešė kitas dailininkas — P. Cvirka jau buvo į dailę galutinai numojęs ranka.

Vėliau jis tik parašydavo dailės klausimais kokį straipsnį ar nedidelę recenziją.

Tiesa, būta su daile ir visai kitokio pobūdžio saitų — P. Cvirkos žmona — Račkauskaitė-Cvirkienė — yra ir šiandien viena žymiųjų mūsų teptuko meistrų.

1. Slunkius ir Pelėda! Tai klasiška mūsų literatūroje tinginių ir apsileidėlių pora. Jie „Metuose“ šmėkšteli tik keletą kartų, kaip visai epizodiniai veikėjai, tačiau menininko ranka nubrėžė juos ypatingai ryškiai ir gyvai — pašaipaus, satyriško grotesko formomis. Jie gretinami panašumo principu, papildydami vienas kitą. „Pavasario linksmybėse“ Slunkius išdėsto savo tinginystės „filosofiją“, o „Rudens gėrybėse“ pamatome jo ir Pelėdos nevalyvus būstus — „kaip staldus ar kiaul-tvarčius“. Dar kitur abu jie, nekviesti ir neprašyti, atsi-basto į Krizo dukters vestuves, prasilenkdami su pa-grindiniais būriškojo etiketo reikalavimais. Šių dviejų „Metų“ personažų, ypač Slunkiaus, vardai šnekamojoje kalboje įgavo bendrinių žodžių reikšmę.

2. Kitaip atvaizduoti Cinokas ir Baltaragis Žemaitės apsakyme „Prie dvaro“. Rašytoja čia nenau-doja šaržo, grotesko priemonių, kuriomis sukurti Slun-kius ir Pelėda „Metuose“. Ji savo veikėjus piešia ra-miai, objektyviai, nesutirštindama spalvų, nieko nehi-perbolizuodama ir neperdėdama. Cinokas ir Baltaragis

yra giliai individualizuoti, išbaigti charakteriai. Rašytoja nerodo jų tik vienu požiūriu, kaip K. Donelaitis, piešdamas įkūnytą tinginystę ir apsileidimą (toks vie-napusiškumas, kuriant veikėjų paveikslus, būdingas klasicizmui), o leidžia jiems veikti įvairiose situacijose, nužymėdama čia vienokį, čia kitokį jų bruoželį, kurie palaipsniui susiklosto į realistišką, daugiapusį charak-terį.

Tačiau kad ir labai gyvi ir išbaigti Cinoko bei Baltaragio charakteriai, jiedu pilnai atsiskleidžia tik paimti drauge. Žemaitė ryškina juos, rodydama jų kontrastin-gumą, nuolatos gretindama ir lygindama. Sustatyti ša-limais, jie papildo vienas kitą, pabrėžia vienas kito skir-tingumus. Skirtinga jų išvaizda, eisena, manieras, ro-dančios skirtingus temperamentus: „Baltaragis šnekėjo, o Cinokas ėjo tylomis, rankas į rankoves susinėręs, į kuprą susimetęs, galvą į apykaklę įtraukęs, rodos, by šnabždėdamas kažį ką, kojas auliniuose klumpiuose vilkdamas pagal žemę. Baltaragis kailinius atsiklostęs, kojos šliurėse, tankiai mynė ir su rankomis mojavė...” Besivystant siužetui, šis daugiau išorinis skirtingumas pasiekia pačią charakterių gilumą: atviraširdis, kiek naivus Cinokas be atodairos puola kovoti prieš dvarą, o jį sukurstęs suktas intrigantas Baltaragis atsargiai slepiasi už jo nugaros. Sukūrusi tokius sodrius ir labai skirtingus valstiečių paveikslus, Žemaitė išsakė savo kritišką požiūrį į valstiečių nevieningumą kovoje prieš dvarą.

3. Rimas ir Nerimas (Vaižganto apsakyme „Rimai ir Nerimai“) vėl įveda mus į grotesko sritį, tačiau ši priemonė čia skamba ne pašaipiai ir satyriškai, kaip K. Donelaičio „Metuose“, o linksmai, humoristiškai, geraširdiškai. Vaižgantas vaizduoja Rimą ir Nerimą, kaip dvi didžiausias priešingybes: vienas žemas, kitas — aukštas, vienas storas, kitas — plonas, vienas gėrė taboką, o kitas taboką rūkė... Vieno vaikai dainavo sopranais ir tenorais, kito — altais ir bosais... Vieno žmona buvo tyli ir rami, kito — labai greita ir nesusivaldanti rėksnė... Šitokiais ir panašiais juokingais sugretinimais Vaižgantas charakterizuoja savo veikėjus, kurdamas netikėtus ir sąmojingus kontrastus. Bet rašytojas šitai daro ne tuščios pramogos dėlei: jis nori pasakyti, kad šie iš pažiūros tokie skirtingi žmonės savo esme yra labai panašūs: senojo kaimo nuobodybė ir pilkuma ugdo jų širdyse pavydo, pykčio ir neapykantos sėklą; bet atėjus didelių istorinių sukrėtimų metui, žuvus kare abiejų šeimų sūnums, sielvartas nuskaidrina jų sielas, ir žmonės pasirodo moką giliai jausti meilę ir kančią.

4. Kukis ir Gugis yra V. Krėvės „Raganiaus“ personažai.

Tai du seni dzūkai — bet kokie jie skirtingi! Kukis — turtingas valstietis, visų gerbiamas, bet niekieno nemėgiamas: tiesa, jis darbštus, doras, linkęs paremti nelai-

mėje kitą žmogų, bet koks jis siauraširdis, ribotas, kaip tiksliai atseikėtos jo dorybės ir kaip iš aukšto jis žiūri į kitus, tardamasis esąs nepalyginti pranašesnis!

Gugis — tikra priešingybė. Vargšas, nuskurdęs žmogelis, kaimo skerdžius, mėgstas išgerti — bet visų mylimas, nes kupinas tikros gyvenimo išminties, nemeluoto gerumo, fantazijos ir sąmojaus.

V. Krėvė veda jų gyvenimo paralelę, visas savo simpatijas atiduodamas Gugiui. Rašytojas vaizduoja spalvingą kaimo buitį — graudžias, juokingas ir dramatiškas istorijas, ir iš tų vaizdų ryškėja jo požiūris į tai, kas yra tikroji žmogaus vertė, o kas tik apgaulinga priedanga, slepianti egoizmą ir veidmainystę.

5. Š a r ū n a s ir R a i n y s (V. Krėvės „Šarūne“) yra taip pat kontrastingi charakteriai, tačiau jų kontrastas kitoks, negu visų anksčiau suminėtųjų. Šie charakteriai nepalyginti gilesni, sudėtingesni, jie ne tik spręsti aukštesnėje, tragedinėje plotmėje, negu, pavyzdžiui, Cinoкас su Baltaragiu ar Rimas su Nerimu, bet nėra nė taip priklausomi kūrinyje vienas nuo kito. Tačiau juos sieja labai gilios sąveikos ryšiai, jie pagilina ir papildo vienas kitą. Šarūnas yra praktinės veiklos žmogus, karys ir valstybės vyras, Rainys — dainius, poetas, tad jiedu reiškiasi skirtingose plotmėse. Bet Šarūno žygiai būtų pasmerkti užmarščiai ir praeinamybei, jeigu jų nejam-

žintų Rainio daina; be to, ir jo žygius įkvepia bei įprasmina ne kas kitas, o tik Rainys. Antra vertus — Rainys semiasi medžiagos savo dainoms iš Šarūno veiklos. Toku Šarūno ir Rainio sugretinimu V. Krėvė teigia, jog praktinė, gyvenimiškoji veikla būtų akla ir trumpalaikė be poezijos, o poezija išsektų be ją maitinančios gyvenimiškosios dirvos.

KOKIA BUVO ŠIŲ RAŠYTOJŲ PROFESIJA?

1. V. Kudirka buvo gydytojas, medicinos mokslus baigęs Varšuvos universitete. Gydytojo darbu jis vertėsi neilgai, vos ketverius metus (1890—1894), gyvendamas Šakiuose. Savo profesijos jis nemėgo, dar studijų metais išitraukė į lietuvių nacionalinį judėjimą, kuriam ir vėliau skyrė visas savo jėgas. Gydytojaviimą jis metė, smarkiai pašlijus sveikatai: dar studijų metais jis susirgo džiova, porą kartų buvo sėdėjęs kalėjimuose.

Paskutiniuosius penkerius savo gyvenimo metus, materialiai paremiamas draugų, jis visiškai pasiskyrė visuomeniniam literatūriniam darbui: redagavo „Varpą“ ir pats daug rašė. Tuo metu jau dažnai nebesikeldavo iš patalo, ir caro žandarai nebedrįso jo laikyti kalėjime, tik nuolat sergėdavo namus. V. Kudirka rašydavo ant plonyčio popieriaus, pasidėjęs degtukus, kad kratos atveju tučtuojau galėtų viską sudeginti. Su plunksna rankoje jis ir mirė, visiškai išsekęs fiziškai, bet švytėdamas nepaprasta dvasios tvirtybe.

Gražiai apie jį parašė E. Mieželaitis:

„Tu buvai daktaras, tu galėjai, kaip ir kiti daktarai, pasirinkti „trupinį aukso“, „gardaus valgio šaukštą“ ir gydyti žmogaus kūną...

Tu pasirinkai tamsos užguitą, priespaudos užgniauztą, vargo užgraužtą žmogų ir pasidalinai su juo paskutiniu savo kąsniu, — tas kąsnis buvo tavo gyvenimas...”

2. A. Vienuolis buvo vaistininkas. Farmaciją jis baigė Maskvoje, o paskum dirbo Rusijos ir Kaukazo vaistinėse. Po pirmojo pasaulinio karo įsikūrė Anykščiuose, iš kur tik kartkartėmis apsilankydavo Kaune ar Vilniuje, išvažiuodavo į artimesnes ir tolimesnes keliones. Vaistinėje jis nebedirbo tik paskutiniaisiais gyvenimo metais.

Jeigu kitų rašytojų „neliteratūrinė“ profesija bent kiek apčiuopiamesnių ženklų kūryboje nepalikdavo, tai A. Vienuolis dažnai semdavosi medžiagos iš vaistininkų gyvenimo. Ne vieno jo apsakymo veikėjai yra vaistininkai — užtenka čia priminti kad ir Janulį („Grižo“) arba Gudelį („Kūčių naktį“).

Taip atsitiko dėl to, kad A. Vienuolis su vaistininko profesija buvo artimai sutapęs, beveik visą amžių bendravo su šios profesijos žmonėmis. Ir į kalėjimą, į Metechos tvirtovę Tbilisyje 1905 m. jis pateko už tai, kad dalyvavo farmacininkų delegacijoje, iškėlusioje savo reikalavimus visuotinio streiko metu. Vėliau, 1912 m., jis buvo vienas iš lietuvių farmacininkų laikraščio „Farmaceutų reikalai“ organizatorių.

Tiesa, šią profesiją jis pasirinko ne iš pamėgimo, o aplinkybių verčiamas. Ir tėvai, ir dėdė vyskupas A. Ba-

ranauskas norėjo jį matyti kunigu. Bet Antanukas, baigęs keturias klases, nepanoro eiti į seminariją. Tėvams — ano meto valstiečiams — tai buvo baisus smūgis. Ir jie, ir dėdė atsisakė toliau remti Antaną. Jam neliko kito kelio, kaip stoti tarnauti mokiniu į vaistinę ir jau dirbant įsigyti farmacininko diplomą. Tai buvo daugelio tų laikų inteligentų kelias. Kelias, galėjęs nuvesti labai toli nuo literatūros. Bet tikram talentui jis tik praturtino gyvenimiškąją patirtį ir davė tinkamų temų kūrybai.

3. Mikalojus Katkus visą amžių vertėsi žemės darbu.

Tai įdomi, originali, reta asmenybė mūsų kultūros istorijoje — savotiškas „lietuviškas Tolstojus“. XIX amž. antroje pusėje išėjęs aukštuosiu mokslus, gavęs agronomo diplomą, jis sugrįžo į tėviškę, į gimtąjį Ažytėnų kaimą, ūkininkauti ir iki pat mirties dirbo visus paprastus valstietiškus darbus: arė ir akėjo dirvas, šienavo pievas, sėjo ir piovė javus.

Savo kaimui jis buvo šviesos, kultūros nešėjas: carizmo laikais platino draudžiamą lietuvišką spaudą ir pats į ją rašinėjo, mokė apylinkės vaikus. Vėliau — dalyvavo 1905 m. revoliucijoje, o buržuazinėje Lietuvoje — kovojo prieš biurokratų ir policijos savivaliavimą, reikšdamasis kaip nuoseklus demokratas. Jis buvo griežtų ateistinių-antiklerikalinių nusistatymų žmogus ir gimtuosiuose Ažytėnuose įsteigė vadinamas „laisvąsias“ kapines, kur žmonės buvo laidojami be religinių

apeigių. Visu tuo jis laimėjo didelį autoritetą apylinkės valstiečių tarpe.

Pagrindinis jo veikalas — „Balanos gadynė“ — taip pat suaugęs su valstiečių buitimi, parašytas nuo darbų sugrubusia valstiečio ranka. M. Katkus tuomet, 1925 m., jau ėjo aštuntą dešimtį metų, bet jo knygoje iškyla kaip gyvi XIX amž. vidurio Lietuvos kaimo gyvenimo paveikslai, kadaise įsirėžę pastabaus vaiko sąmonėje, o dabar išdėstyti nuostabiai gražia, sodria ir gyva kalba.

M. Katkus giliai sutapęs su valstietija ir gyvenimu, ir literatūrine veikla. Ryšiai su gimtąja žeme jam buvo labai svarbūs: ir miręs jis norėjo ilsėtis gimtuosiuose Ažytėnų laukuose. „Palaidokite mane,— sakė,— šalia mano tėvo, ten ant aukšto Ažytės kranto. Ten mano tėvas išsirinko sau vietą ir prieš mirdamas pasakė: „Palaidokit mane ant Ažytės kranto, kad aš matyčiau, kaip jūs rugius piausite.“ Tad ir aš atgulsiu šalia tėvo.“

4. Vincas Pietaris (1850—1902) vertėsi gydytojo darbu. Tai buvo didelių ir daugeriojų gabumų žmogus. Jis talentingas rašytojas-beletristas, lietuvių literatūrai davęs puikių kaimo vaizdų („Iš mano atsiminimų“, „Keidošių Onutė“ ir kt.), pirmąjį istorinį romaną („Algimantas“), tautosakinių pasakojimų pynę („Lapės gyvenimas ir mirtis“). Laisvalaikiu V. Pietaris mėgdavo pasmuikuoti ir gražiai piešdavo: jo pagaminti Lietuvos kunigaikščių atvaizdai buvo dargi reprodukuoti. Bet visam tam jis teškyrė savo jėgų ir laiko trupinius, nes reikėjo iš kažko

gyventi ir išmaitinti didelę šeimą (žmoną ir penketą vaikų).

V. Pietaris baigė Maskvos universitete du fakultetus: matematikos (1875) ir medicinos (1879), paskui dirbo apskrities gydytoju Rusijoje: iš pradžių Demjanske, o vėliau Ustiužnoje — giliame provincijos užkampyje. Miestelyje buvo 5000 gyventojų. Be didžiosios gatvės, vasarą visos kitos apaugdavo žalia veja, nes judėjimo nebuvo beveik jokio. Aikštė vidury miesto taip pat visą vasarą žaliuodavo, temindoma vien naktį joje besiganančių palaidų arklių. Čia praėjo visas gydytojo Pietario gyvenimas — iki pat mirties. Gydytojas jis buvo geras, rūpestingas. Savo studijų draugui J. Basanavičiui, pirmajam „Aušros“ redaktoriui, taip pat gydytojui, jis pasakojosi išradęs gydymo būdus daugeliui pavojingų ligų: skorbutui, dėmėtajai šiltinei.

Tačiau intensyvus gydytojo darbas neužgožė tolimos tėvynės ilgesio. Jis tad pažadino poetines galias, kurios davė mūsų literatūrai aukščiau suminėtus kūrinis (visi jie parašyti Ustiužnoje, didžiuma — išspausdinti po autoriaus mirties).

V. Pietaris nekentė carizmo, tačiau nemokėjo ir nedrįso prieš jį kovoti. Jis net savo ranka rašytų rankraščių nedrįsdavo siųsti į draudžiamąją spaudą, kad kas nesužinotų ir kad represijos nepaliestų jo šeimos, jo vaikų. Tuos raštus perrašydavo ir išsiųsdavo ten pat Ustiužnoje gyvenęs A. Jakštas-Dambrauskas, kuris čia buvo nutremtas už nepaklusnumą caro biurokratams.

O gydytojas Pietaris guosdavosi keisčiausiomis fantazijomis. Nematydamas galimybių kovoti prieš carizmą, jis buvo sugalvojęs, kad visi lietuviai turį kur nors išsikraustyti — gal būt, į Ceiloną ar į Madagaskarą arba Argentiną. Arba pasistatydinti nuostabų povandeninį laivą, jo paties, V. Pietario, sugalvotos konstrukcijos; statydintis jį didžiausioje paslapyje, atskiras dalis užsakant Amerikos, Anglijos ir Vokietijos fabrikuose, o paskui slapta sumontuoti ir nuleisti į vandenį. Tuo laivu galima būsią paskandinti visą caro laivyną. Įbaugintas caras liausiąsis spaudęs lietuvių tautą...

5. Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis (g. 1874) buvo matematikos mokytojas.

Jaunystėje jis paskyrė daug jėgų ir laiko grožinei kūrybai. Gal ne dėl to, kad turėjo tam ypatingai stiprų pašaukimą — greičiau iš pareigos jausmo, kuris skatino jį visais galimais būdais tarnauti „nuvargintiems broliams“. Jis rašė eilėraščius ir siuntinėjo juos į draudžiamąją spaudą — „Varpą“ ir „Ūkininką“. Bet didesnę svorį mūsų literatūroje turi jo dramos — ypač „Pilėnų kunigaikštis“, ilgą laiką su pamėgimu vaidintas „klojimų teatro“ scenose.

O baigė M. Šikšnys Maskvos universiteto fizikos-matematikos fakultetą ir visą amžių dirbo pedagogo darbą, dėstydamas Rygos, Voronežo ir Vilniaus gimnazijose matematiką. Giliausios pagarbos ir dėkingumo nusipelnė M. Šikšnio darbas lietuvių gimnazijoje ponų Lenki-

jos okupuotame Vilniuje. M. Šikšnio vadovaujama gimnazija buvo tuo metu šviesos ir kultūros židinys daugeliui Vilniaus krašto nuskurdusių valstiečių vaikų. Čia dirbdamas, M. Šikšnys parašė visą eilę algebros ir geometrijos vadovėlių, iš kurių iki Didžiojo Tėvynės karo buvo mokomasi visose Lietuvos mokyklose.

LIETUVIŲ RAŠYTOJAI PRIEŠ GERMANIZACIJĄ IR VOKIŠKĄJĮ FAŠIZMĄ

1. Hitlerininkai persekiojo Tilžėje gyvenusį Vydūną. Gimęs Klaipėdos krašte, Vydūnas (Vilius Storasta, 1868—1953) Tilžėje gyveno beveik iki amžiaus pabaigos. Čia jis mokytojavo, dirbo kaip švietėjas, kultūrinio vietos lietuvių gyvenimo organizatorius. Čia parašyti visi jo filosofiniai ir grožiniai veikalai. Viena pagrindinių jo kūrybos problemų — vokiečių germanizacijos pavojus lietuvių tautai. Ji sprendžiama jo dramose (žymiausios iš jų — „Prabočių šešėliai“ ir „Pasaulio gaisras“), jai skirtas ir reikšmingas istorinis veikalas — „Septyni šimtai metų lietuvių-vokiečių santykių“.

Paėmę valdžią, hitlerininkai plačiu mastu ėmėsi represijų prieš savo krašto menininkus ir kitus intelektualus. Miestų aikštėse liepsnojo laužai, kuriuose degė H. Heinės, T. Mano, S. Cveigo ir kitų žymiausių rašytojų knygos. Persekiojimų banga palietė ir Vydūną. Nuo 1933 m. Lietuvos laikraščiuose nuolatos randame žinių, kad suįžulėję vaikėzai apstumdė ir išplūdo Vydūną, kad sufanatizuota minia akmenimis iškūlė jo buto langus. Netrukus laužuose ėmė degti jo knyga „Septyni šimtai metų lietuvių-vokiečių santykių“. O 1938 m. ko-

vô mėn., kai visa Lietuva rengėsi iškilmingai švęsti Vydūno 70-ties metų jubiliejų, hitlerininkai ėmetė seną rašytoją į kalėjimą. Lietuvių rašytojų sąjunga paskelbė tada memorandumą, kreipdamasi į viso pasaulio rašytojus bei intelektualus ir pranešdama „humaniškumą ir taiką mylintiems žmonėms“ apie šią naują hitlerininkų barbarystę.

Vydūnas niekadęs nebuvo aktyvus politinis kovotojas, bet jo raštai sukėlė hitlerininkų neapykantą, o Didžiojo Tėvynės karo metais jie žadino patriotizmą ir šaukė gintis nuo istorinio priešo agresijos.

2. Eilėraščio „Priešui grasinant“ autorius yra V. Mykolaitis-Putinas.

Kai hitlerinio pučo Klaipėdos krašte dalyviams Lietuvos teismas paskelbė nuosprendį (1935), Vokietijoje kilo ėniršio ir grasinimų banga. Lietuvos pasienyje vyko aršios demonstracijos. Ant Tilžės tilto, vedančio į Panemunę, hitlerininkai, pavyzdžiui, pakorė „žemaičio“ iškamšą, visaip tyčiodamiesi ir šūkaudami. Tilžės gatvėmis žygiavo minia, šaukdama „Keršto! Keršto!“ Triukšmaudama, šūkaudama įvairius laukinius šūkius, ji puolė Vydūno namus. Negalėdama įsibrauti į Jagomasto spaustuve, pro tvorą primėtė pilną kiemą akmenų. Kaip rašė to meto laikraščiai, vietos lietuvių veikėjų butai „prilygsta mūsų laukui“— taip čia viskas išdaužyta ir išniokota.

Hitlerinė Vokietija ėmėsi prieš Lietuvą ekonominių represijų, o Hitlerio ir Gebelso kalbose nuskambėjo atviri grasinimai.

Tomis tad dienomis V. Mykolaitis-Putinas sukūrė minėtąjį eilėrašį. Prisiminęs senovės karus su kryžiuočiais, jis toliau rašė:

Atkutę Žalgirio lavonų ainiai
Kerštu ir pagieža rudai pritvinko,
Ir keturkampis naujo dievo kryžius
Juoduoja skraistėj naujo kardininko.

Skriaudos ir prievartos paskelbę šūkius,
Aklai pikti, kerštingi ir užgaulūs
Puikybėj kelia „gryno kraujo“ galvas
Ir padais trempia mūsų bočių kaulus.

Eilėraštis baigiamas skaudžiu, bet drauge ir pranašišku posmu:

Mes esam per silpni jums kuo grasinti,
Mes neišdrįstam pražūties jums trokšti.
Bet jūsų kaltės pačios yr' galingos
Jums dar kartą į pelenus parblokšti.

3. Tai Ievos Simonaitytės romanas „Aukštųjų Šimonių likimas“, pirmą kartą išleistas 1935 m., aršaus hitlerininkų siautėjimo metu, kai vis labiau ryškėjo grėsmė, jog Klaipėdos kraštas bus atplėštas nuo Lietuvos.

Lietuvių visuomenė šią knygą sutiko su džiaugsmu ir nuostaba. Niekam iki tol nežinoma autorė, rašinėjusi

tik kuklius eilėraštkus ir apsakymėlius į Klaipėdos krašto laikrašcius, nežymi įstaigos tarnautoja staiga pasirodė kaip talentingo romano autorė, tarusi gairių, negirdėtą žodį lietuvių literatūroje.

Romano rankraštis, net mašinėle neperrašytas, iš plačiau neskaityto Klaipėdos krašto laikraščio redakcijos pateko į Liudo Gira rankas. Jis iš karto suvokė turįs reikalą su neeiliniu kūrinium. Romanas vaizdavo tragišką lietuvių šeimos — Šimonių — likimą brutaliai germanizuojamame krašte. Kūrinys skambėjo kaip protesto, kaip pagalbos šauksmas — skambėjo itin skaudžiai tuo metu, kai hitlerininkai jau grasino jėga užgrobti senas lietuviškas pajūrio žemes. Kaune kaip tik vyko garšioji Zaso-Neumano byla: buvo teisiama hitlerininkų pučo dalyviai. Iš Klaipėdos į Kauną dalyvauti teisme kaip liudininkė atvyko ir I. Simonaitytė.

Ta proga Liudas Gira atsikvietė ją pas save. Dar negalėdamas iki galo patikėti, kad į lietuvių literatūrą taip netikėtai ir tokiu tvirtu žingsniu įžengia nauja rašytoja, kilusi iš Klaipėdos krašto, kuris atrodė nebepajėgus lietuviškosios kultūros kūrybai, L. Gira klausinėjo apstulbusią Simonaitytę, iš kur ji paėmusi savo romaną, ką ji išvertusi, kuo ji sekusi? Ir tik galutinai suvokęs, kad kūrinys savarankiškas ir originalus, jis entuziastingai sušunka: „O dabar aš jums štai ką pasakysiu: jūs parašėte šedevrą: juk tai Mažosios Lietuvos eposėja!“

Rankraštis skubiai ruošiamas spaudai. Liudas Gira bando kiek paredaguoti neprityrusios autorės darbą, patvarkyti kalbą, stilių: daug kas čia atrodo neįprasta, tarsi ir nesuderinta su literatūrinės kalbos normomis. Bet jam, dzūkui, sunku — betaisant klaipėdiškis romanas ima įgauti dzūkų tarmės koloritą. Susirūpinusi autorė, jausdama, kad geraširdis redaktorius, pats to nematydamas, įveda į jos kūrinį svetimų elementų, eina ieškoti kito autoriteto. Ji kreipiasi į Klaipėdos gimnazijos lietuvių kalbos mokytoją — o mokytojavo čia šiuo metu A. Venclova. Jis, pajutęs visą nepakartojamą klaipėdiečių tarmės žavesį, paima knygos redagavimą į savo rankas, ir rankraštis išvysta spaudą beveik toks, kokį jį pateikė I. Simonaitytė, įliejusi į mūsų literatūrinę kalbą dosnią klaipėdiečių sintaksės ir frazeologijos srovę.

Už „Aukštųjų Šimonių likimą“ rašytojai 1935 m. buvo suteikta pirmoji Lietuvoje valstybinė premija.

4. Į hitlerininkų koncentracijos stovyklą buvo uždarytas B. Sruoga. Grįžęs jis parašė atsiminimų knygą „Dievų mišką“ ir tos pačios medžiagos pagrindu — pjesę „Pajūrio kurortą“.

B. Sruoga buvo suimtas 1943 m. kovo mėn. drauge su didoku lietuvių inteligentijos būriu. Šie areštai, kaip ir aukštųjų mokyklų uždarymas, buvo hitlerininkų represijos už tai, kad Lietuvos jaunimas atsisakė stoti į vermachlą. Štuthofo koncentracijos stovykloje

B. Sruoga išbuvo iki 1945 m. pavasario, kai jį išvadavo Tarybinė Armija. Specialiu lėktuvu nusilpęs ir iškan-
kintas rašytojas buvo atgabentas į Vilnių. Jis grįžo į
savo butą, kurį saugojo K. Boruta ir kuriame gyveno
dar keli kultūros ir meno veikėjai. K. Boruta šitaip ap-
rašo sugrįžimo epizodą: „Pavakare beldžiasi į duris.
Pašokame — gal Sruoga. Taip, Sruoga stovi prie savų
durų... Baisiai sunykęs, išblyškęs, bet tas pats milžinas
su ironija akyse ir pašaipą.

— Gal nepažįstate?— nusijuokė.— Iš pragaro sugrįž-
tu.

Kur nepažinsi? Puolam į glėbį. Apsiverktum iš
džiaugsmo, bet kad Sruoga juokiasi. Atbėgęs R. Juk-
nevičius ir apsiverkė, apkabinęs Sruogos kojas. (...) Daug buvo susijaudinimo ir džiaugsmo ašarų. Tiktai
pats Sruoga nepraskydo — kaip visada: su ironija ir
humoru gynėsi nuo mūsų per didelio jausmų prasiver-
žimo.“

Skaitant šiandien B. Sruogos kūrybą, laiškus, kitų
žmonių atsiminimus, stebina rašytojo dvasinis atsparu-
mas nežmoniškose lagerio sąlygose. Jis ten, barake pri-
sigūžęs, rašė komedijas, vodevilius, juoku, kaip pats
sako, gindamasis nuo klaikios tikrovės. Lageryje para-
šyta jo šviesioji „Pvasario giesmė“. Nuostabūs jo laiškai žmonai ir dukteriai. Juose jis rašė: „Aš tvirtai tikiu
istorijos prasme ir protu. Šimtmečiai sukūrė teisingu-
mą, vienos kartos žmonės negali jo sunaikinti.“ —
„Žemai lenkiu savo žilą galvą prieš Lietuvos sodiečio

kultūros didybę,— sodiečio, kuris tokiomis nepalankiomis aplinkybėmis išugdė tokią dvasios didybę. Šia prasme aš čia tikrai džiaugiuosi ir didžiuojuosi, kad esu gimęs lietuviu.“ „Esu įkaitas už savo tautą, ir tos aukos supratimas palengvina man gyvenimą. Juk didelė garbė būti auka už savo tautą! Kaip tik čia aš išmokau bringinti mūsų tūkstantmetę kultūrą, mūsų tautos kultūrinės tradicijas. Mūsų vargšė nelaiminga tauta gali didžiuotis savo tūkstantmete kultūra. Ji turi visai kitokias garbės, išminties ir kvailystės, teisės sąvokas. Mūsų tautos tradicinės etinės ir estetinės sąvokos man virto mastu. Aš didžiuojuosi, būdamas įkaitas už tokią didžią vidinę kultūrą.“

Sunkiais ir kruvinais okupacijos metais B. Sruoga metė drąsų šūkį: „Mokykimės gyventi ir kurti pavojuje!“ Savo gyvenimu jis pateisino šiuos žodžius.

5. Turima mintyje K. Korsako knyga „Prieš amžinąjį priešą“ (1945).

Pasirašyta spaudai pirmosiomis pokario dienomis, ji visa alsuoja sunkiųjų karo metų dvasia. K. Korsakas kovai prieš hitlerinės Vokietijos militarizmą sumobilizavo dideles lietuvių dvasinės kultūros jėgas: liaudies kūrybą ir K. Donelaitį, S. Daukantą ir M. Valančių, Maironį ir Vydūną — visus tuos, kurie savo kūryboje aukštino lietuvių laisvės kovas su kryžiuočiais, smerkė vokiečių dvarininką, prislėgusį Prūsų Lietuvos būrą, kurie rodė kaizerinio militarizmo agresyvumą.

Šioje knygoje surinkti straipsniai savo metu buvo spausdinti Tarybų Sąjungos ir Amerikos pažangiųjų lietuvių periodikoje, pasiekė labai plačius ir įvairius skaitytojų sluoksnius. Vienas iš pirmųjų šios tematikos darbų — „Vokiškieji grobikai — mirtini lietuvių kultūros priešai“, šiandien tapęs bibliografinė retenybe, 1942 m. Amerikoje, Bruklina, buvo išleistas atskira 32 puslapių knygele. Anais sunkiaisiais metais tas kuklus leidinėlis lietuvių rašytojų buvo sutiktas su džiaugsmu: nors vyksta karas, nors darbo sąlygos labai sunkios, bet štai vis dėlto galima kai ką išspausdinti — ir ne tik straipsnį, o dargi knygelę! Tai pakėlė nuotaiką, mobilizavo jėgas tolimesnei kovai su plunksna rankoje už Tėvynės laisvę.

1. Čia T. Tilvytis parodijuoja K. Binkio „Rugiagėles“, įeinančias į jo trioletų ciklą „Utos“ (šis pavadinimas paimitas iš japonų poezijos ir reiškia tam tikrą trumpą eilėraštį). T. Tilvytis, žaisdamas garsų sąskambiais, savo parodiją pavadina „Binkio būta“.

K. Binkis savo „Utose“ grakščiai ir poetiškai pateikia įspūdžius, kuriuos jam sukelia įvairios gėlės: tulpės, obelų žiedai, vandens lelija, žibuoklės, rūtos, rugiagėlės, aguonėlės, kiekvienai gėlei skirdamas eilėraštį. T. Tilvytis pašiepia K. Binkio pakilumą, tikrovės poetizaciją. Jis mėgdžioja „Utų“ autoriaus trioletų formą, kalbėdamas apie visai prozišką dalyką. K. Binkis yra apsvaigęs rugiagėlių mėlynumo įspūdžiais:

Vien tik mėlyna akyse,—
Žemėj, ore ir danguj
Daugiau nieko nebmatysi,—
Vien tik mėlyna akyse...
Užsimerksi, pamąstysi,
Nusijuoksi... O paskui —
Vien tik mėlyną akyse,—
Žemėj, ore ir danguj...

O Tilvytis kalba apie rašalą, kuriame poetas tarsi skęsta skęsta...

Ši parodija nėra vien lengvas pasišaipymas: ji rodo literatūrinio skonio pasikeitimą, yra tam tikros estetiškos platformos išraiška. K. Binkio „Utos“ parašytos 1918 m., kai tam tikroje lietuvių poezijos dalyje buvo madoj pakilumas, tikrovės estetizavimas, gražiųjų, „poetiškųjų“ jos pusių ryškinimas. Bet, praėjus keletui metų, tokia poezija ėmė rodytis pasenusi, dirbtina, knygiška. Imta ieškoti naujo poetinio žodyno, grubesnių posakių, realistiškesnės, prozaiškesnės poetikos. Šitokiu keliuėjo futuristų leidinys „Keturi vėjai“, kuriam buvo artimas ne tik T. Tilvytis, bet ir pats K. Binkis, tuo metu jau visiškai pakeitęs savo lyrikos stilių. Tad ir jam pačiam, kaip ir T. Tilvyčiui, seniau parašyti eilėraščiai atrodė senstelėję, knygiški, anot parodijisto, skęsta rašale... Jis pats apie juos sakė: „Ten sacharinas, limonadas, žodžiu, Birutės saldainiai“...

2. O čia jau pats K. Binkis yra parodijos autorius: ištraukoje iš jo satyrinės poemos „Jauniausioji Lietuva“ nesunku atpažinti Maironio „Jaunosios Lietuvos“ parodiją. Pasinaudodamas charakteringu poemos įžangos ritmu, intonacija, kai kuriais vaizdais, K. Binkis kalba apie aferisto, sukčiaus ir kyšininko nuotykius buržuazinėje Lietuvoje. Kontrastas tarp iškilmingos, pakilios

Maironio formos, kuria jis dainavo apie nacionalinį judėjimą ir jo dalyvius, ir tarp K. Binkio pasirinkto siužeto, kalbančio apie buržuazinėje Lietuvoje įsiveisusias menkystas, sukelia kartų skaitytojo juoką. K. Binkis tokiu būdu pabrėžia tą didžiulį nuotolį, kurį jis mato tarp Maironio skelbtų idealų ir jų realizacijos.

3. Taip Vyt. Žilinskaitė parodijuoja E. Mieželaitį, konkrečiau — jo eilėraštį „Kordiljerų asonansai“ iš knygos „Atogrąžos panorama“.

Satyrinė savo kūrinyje nuėjo labai tinkamu literatūrinei parodijai keliu: ji paėmė vieną motyvą — obuolio įvaizdį — ir pabandė, išsigyvendama į įvairių autorių (A. Baltakio, J. Degutytes, J. Vaičiūnaitės ir kt.) stilių, juokais pažiūrėti, kaip šį motyvą būtų galėję traktuoti jos parodijuojami autoriai. Juokai juokais, bet Vyt. Žilinskaitėi iš tikrųjų pavyko daugelio rašytojų silpnąsias puses apčiuopti ir pašiepti — vienų švelniau, o kitų — ir gana kandžiai.

Į šią „parodiją su obuoliu“ pateko tad ir E. Mieželaitis. Autorė pasišaiपो iš poeto eksperimentavimo su garsine žodžio puse, iš eilėraščio perkrovimo tarptautiniais žodžiais ir terminais. Parodija atrodo ypač juokinga, kai sulygini ją su konkrečiu parodijuojamu eilėraščiu.

4. Ir vėl fragmentas iš Vyt. Žilinskaitės „Parodijos su obuoliu“ — šį kartą čia turimas galvoje A. Venclova. Ne kuris nors konkretus kūrinys, o vienas kitas būdingas

jo lyrinės savijautos bruožas: lėta, rami intonacija, pomėgis gėrėtis idiliškomis gyvenimo situacijomis, kurioms svetimas dramatismas, stipresnė jausmo įtampa; pagaliau — tam tikras kūrinių ištęstumas. Į visa tai Vyt. Žilinskaitė pažiūri su geraširdiška šypsena.

5. Tai ištrauka iš P. Cvirkos romano „Frank Kruk“, kurioje lyg ir girdi V. Krėvei artimas intonacijas, pažįstamas iš „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“. Bet čia parodijuojamas ne V. Krėvė. Parodija nukreipta prieš gausius V. Krėvės epigonus prozoje ir teatre (konkretų adresatą būtų sunku nurodyti), kurie subanalino aukštą V. Krėvės poeziją, kurdami kvailai idealizuotus senovės Lietuvos paveikslus, kur visi gyvenę nematytame pertekliuje ir neįsivaizduojamoje santarvėje. Tokią idealizaciją skatino valdantieji buržuazinės Lietuvos sluoksniai, ji sudarė charakteringą oficialaus to meto meno bruožą, kurį pikta išjuokia P. Cvirka.

1. J. Basanavičius ilgus metus gyveno Bulgarijoje.

Baigęs Maskvoje medicinos studijas, jis 1880 m. išvažiavo į Bulgariją, kuri ką tik buvo išsivadavusi iš turkų jungo, ir apsigyveno Lom-Palankoje ant Dunojaus kranto, kur ėjo departamento gydytojo ir ligoninės direktoriaus pareigas. Bulgarijoje su nedidelėmis pertraukomis jis išbuvo iki 1905 m., daugiausia — Varnos mieste (1892—1905 m.). Čia yra ir jo vardu pavadinta gatvė.

Už ką gi bulgarai pavadino J. Basanavičiaus vardu savo miesto gatvę?

Priežasčių yra nemaža. J. Basanavičius, daug dirbdamas lietuvių folkloristikos, etnografijos, istorijos srityje, aktyviai bendradarbiaudamas draudžiamojame lietuvių spaudoje, gal ne mažiau darbo ir jėgų skyrė ir bulgarų tautos reikalams. Savo atsiminimuose ne vienas bulgarų kultūros veikėjas yra pažymėjęs, jog J. Basanavičius „Bulgariją daugiau mylėjo, negu tikrieji bulgarai.“ Žinoma, to posakio nereikia suprasti per daug pažodiškai, jis tik išreiškia bulgarų gerus jausmus tolimosios Lietuvos sūnui.

Kuo gi J. Basanavičius taip nusipelnė Bulgarijai? Pirmausia jis, kaip gydytojas, daug nuveikė sveikatos apsaugos, higienos, sanitarijos srityje. Jo planais ir pastangomis Varna buvo paversta pajūrio kurortu.

Labai aktyviai jis domėjosi bulgarų tautosaka, praeimi, etnografija bei antropologija, buvo vienas iš tų, kurie padėjo pagrindą šiems mokslams Bulgarijoje. Jo surinkta daug folklorinės medžiagos, senienų, sudarančių brangius muziejinius lobius. Ypač vertingi Bulgarijos muziejams padovanoti J. Basanavičiaus numizmatikos rinkiniai. Žymus bulgarų antropologas dr. Vatevas rašė apie J. Basanavičių: „Jis yra daug nuveikęs mūsų kraštui, rinkdamas senienas ir žodinių bulgarų tautos turtą. Jeigu ne jis, gal būt, pusė, ką mes turime, būtų žuvę. Ne tik jis vienas rinko, bet paskaitose, mokyklose, net ir aplinkraščiuose į kolegas gydytojus ragino kitus rinkti bulgarų tautosaką.“

Tokiu būdu J. Basanavičius yra ne tik žymus mūsų nacionalinio judėjimo veikėjas, bet ir vienas iš tų, kurie praturtino Bulgarijos nacionalinę kultūrą.

2. Jonas Juška, mokytojaudamas Kazanės gimnazijoje, rūpinosi išspausdinti savo brolio Antano Juškos surinktas lietuvių liaudies dainas. Jas išspausdino Kazanės universitetas.

Tai buvo sunkieji reakcijos laikai po 1863 m. sukilimo. Caro valdžia jau buvo uždraudusi spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais rašmenimis. Paskelbti tokio-

mis sąlygomis daugelį tūkstančių A. Juškos surinktų dainų buvo labai sunku, juoba kad ir pats rinkėjas, sukilimo metu suimtas, devynis mėnesius išlaikytas Kauno kalėjime, paskum gyveno griežtoje policijos priežiūroje.

Jonas Juška dainų leidimu pradėjo rūpintis dar 1866 m., bet tada jam tepavyko išspausdinti 33 dainas rusų raidėmis. Reikalas pajudėjo iš vietos, kai J. Juška 1875 m. atsikėlė mokytojauti į Kazanę. Kazanės universitete dirbo žymus filologas prof. Boduenas de Kurtenne, tyrinėjęs taip pat ir lietuvių kalbą. Jo pastangomis jau 1878 m. Kazanės universiteto „Mokslo darbuose“ išspausdintos 4 lietuvių liaudies dainos lotynišku šriftu. Kadangi caro ochranka į tą faktą dėmesio neatkreipė, universitetas ryžosi pradėti lietuvių liaudies dainų leidimą platesniu mastu. 1880 m. pasirodė pirmasis lietuvių liaudies dainų tomas, 1881 m.— antrasis ir 1882 m.— tretysis. Dainos buvo leidžiamos brolių A. ir J. Juškų lėšomis. Šio kapitalinio tautosakos rinkinio leidimas nevyko be kliūčių — valstybinis cenzorius bandė įsikišti ir sulaikyti spausdinimą, tačiau Kazanės universiteto taryba savo nusistatymo nepakeitė.

Juškų dainų leidimo istorija Kazanėje yra ryškus faktas, rodantis, kaip pažangioji rusų inteligentija, nepaisydama carizmo daromų kliūčių, rėmė lietuvių kovą dėl savo spaudos. Ta pačia kryptimi veikė ir Peterburgo Mokslų Akademija: 1865 m. ji išleido lotyniškais rašmenimis K. Donelaičio „Metus“, o 1883 m.— brolių Juškų „Svotbines dainas“ (1100 dainų).

3. Maironio kūryba daugeliu ryšių siejasi su Šveicarija, su Alpių kalnais. Jis čia lankėsi dar savo jaunystėje: jau pirmajame „Pavasario balsų“ leidime 1895 m. išspausdintas puikus eilėraštis „Rigi Kulm“. Nuo sniegynais apdengtų kalnų poetas žvelgia į slėnį, kur

... po kojų žemai stebuklingai graži
Žydi rožėmis Alpių šalis;
Susiūbavę žali ežerai keturi
Ją bučiuoja jautriai bangomis.

Kiek vėliau sukurtas jo „Vakaras ant ežero Keturių Kantonų“, vėlgi apdainuojantis Šveicarijos grožybes. Dar kartą prie tos temos jau senstantis poetas grįžo eilėraštyje „Alpių viršūnės“.

Šveicarijos vaizdai šmėkščioja ir Maironio poemose. Čia, Davos sanatorijoje, miršta pagrindinis „Jaunosios Lietuvos“ veikėjas Juozas Rainys, nukankintas caro kalėjimuose. (Beje, ir pati ši poema, pabaigta rašyti Šveicarijoje. Alpės minimos „Mūsų varguose“, o lenkų kalba parašytoje poemoje „Z nad Biruty“ („Nuo Birutės kalno“) ištisas stambus epizodas vyksta Šveicarijoje.

Maironio dėmesys Šveicarijai aiškintinas ne vien jo biografinėmis aplinkybėmis, tuo, kad poetui čia teko ne kartą lankytis. Šveicarijai nacionalinio išsivadavimo epochos veikėjai juto ypatingas simpatijas. Juos šis kraštas traukė senomis demokratinėmis tradicijomis, išsivadavimo kovų heroika, kurios simboliu buvo Vilius Telis, drąsiai stojęs į kovą prieš savo tautos pavergė-

jus. Ne atsitiktinai XIX amž. gale V. Kudirka į lietuvių kalbą išvertė F. Šilerio dramą „Vilius Telis“, kuri tuo metu buvo labai artima lietuvių tautai, kovojusiai prieš carizmo priespaudą.

Panašūs motyvai žadino ir Maironio simpatijas Šveicarijai. Jis šį kraštą vadina laisvės tėvyne, išgarsėjusia Viliaus Telio žygiais.

4. V. Krėvė 1909—1920 m. gyveno ir dirbo dabartinės Azerbaidžano TSR sostinėje Baku, dėstydamas vietas realinėje gimnazijoje, po 1918 m. eidamas Lietuvos atstovo Azerbaidžane pareigas.

Jo buvę mokiniai ir kolegos dar ir šiandien prisimena jį su didele pagarba ir meile.

V. Krėvė atvažiavo į Baku, tik baigęs studijas Kijevo universitete. Gimnazijos direktorius nenorėjo jam duoti pamokų vyresnėse klasėse: jam atrodė, kad jaunas mokytojas, visai mažo ūgio žmogus, gerokai mažesnis už savo mokinius, nesusitvarkys su klase, neturės autoriteto. Bet atsilankęs į pačią pirmąją V. Krėvės pamoką, jis turėjo prisipažinti klydęs: jaunas mokytojas tuoj pat patraukė mokinius savo didžiule erudicija, įdomiu dėstymu, puikia iškalba, dideliu nuoširdumu. Jis ėmė vaidinti svarbų vaidmenį ne tik gimnazijos, bet ir miesto intelektualiniame gyvenime.

V. Krėvė buvo geras Rytų kultūros žinovas. Jis pasakodavo mokiniams apie didįjį jų poetą Nizami, apie azerbaidžaniečių kalbą, apie senąją jų kultūrą, kelda-

mas mažos carizmo prispaustos tautos nacionalinę sąmonę.

Ne vienas žymus azerbaidžaniečių rašytojas ar šiaip intelektualas yra buvę V. Krėvės mokiniai. Mokytojas ugdė jų minties gyvumą, kūrybiškumą, sugebėjimą savarankiškai mąstyti ir spręsti. Dar ir šiandien vyresnės kartos Baku inteligentijos tarpe neišblėso V. Krėvės organizuotų diskusijų, skaitytų paskaitų, rašomiesiems darbams ir referatams siūlytų temų atminimas — visas tas didžiulis dvasinis aktyvumas, tas kultūrinių horizontų plotis, kuris siejosi su V. Mickevičiaus-Krėvės vardu.

V. Krėvė padėjo susirasti kelią į literatūrą azerbaidžaniečių rašytojams A. Talybzadei, Tagy Šachbazy, armėnų dramaturgui bei literatūros kritikui Tigranui Achumianui. Su dėkingumu savo mokytoją prisimena žymus anatomas ir chirurgas Talyšinskis Gabibas, profesorius Šichlinskis Abdula Omarogly, žinomas pedagogas Šachbazovas Abdula Abasogly, geografas mokslininkas Gady Alijevas, žymus revoliucionierius, kultūros ir politikos veikėjas, V. Lenino raštų vertėjas į azerbaidžaniečių kalbą Ruchula Achundovas.

Sėmėsi ir V. Krėvė iš Kaukazo tautų lobyno, rinkdamas jų folklorą, gilindamasis į jų kultūrą. Tai atsispindėjo vėliau „Rytų pasakose“.

Tačiau niekas anuo metu Baku mieste nežinojo, kad taip jų gerbiamas ir vertinamas pedagogas V. Mickevičius yra žymus lietuvių rašytojas — jis niekam apie savo literatūrinį darbą nesipasakojo. O juk gyvendamas

tolimajame Azerbaidžane, V. Krėvė parašė „Šarūną“ ir „Skirgailą“, didžiąją daugumą „Šiaudinės pastogės“ apsakymų ir Dainavos šalies padavimų. Daugelis jo buvusių mokinių apie tai sužinojo tik tarybiniais metais, kai į Baku nuvažiavo žurnalistas J. Skliutauskas rinkti medžiagos apie didįjį lietuvių literatūros klasiką.

5. A. Čekuolis ir Kuba — šis ryšys yra aiškus kiekvienam kelionių literatūros mėgėjui.

A. Čekuolis — talentingas apybraižininkas, kuris išpūdžių apie tolimus kraštus semiasi ne iš turistinių kelionių. Mūsų žvejybos traleriais jis išraižė Šiaurės ir Pietų jūras, patirdamas visas negandas, iškęsdamas visus nepriteklius, dirbdamas visus sunkiausius darbus kaip ir kiekvienas tarybinio žvejybos laivyno jūreivis. Iš šių kelionių jis parsiveža apsakymų ir apybraižų knygas. Neturistinė pažintis sieja jį ir su Laisvės Sala, kurioje jis dirba drauge su tarybiniais specialistais, ne tik stebėdamas herojišką revoliucinės Kubos gyvenimą, bet ir pats jame aktyviai dalyvaudamas — iš čia jo apybraiža „Noriu grįžti į Kubą“ (1965).

1. „Nebeužtvenksi upės bėgimo“ yra pirmoji eilutė to paties pavadinimo („Nebeužtvenksi upės“) Maironio eilėraščio. Jis pirmąsyk buvo išspausdintas 1895 m., antrašte „Litvomanams“— šitaip nacionalistiškai nusi-teikusi lenkų buržuazinė bei dvarininkiškoji spauda su panieka vadindavo lietuvių nacionalinio judėjimo dalyvius, piktindamasi, kad lietuvių inteligentija kovoja dėl savarankiškos lietuvių kultūros, gina lietuvių kalbos teises. Ar girdėta, kad lietuvių kalba, tinkančia, šių laikraščių manymu, tik tvartui ir daržinei, kuriama literatūra, rašomi mokslo veikalai, ją naudoja savo tarpe šviesuomenė?!

Tokia pat niekinama prasme „litvomanai“ vartojami ir oficialiojoje carinėje publicistikoje. Priešingai, lietuvių spauda priėmė šį vardą, kaip garbingą nacionalinio judėjimo dalyvio pavadinimą. Šitokių tad „litvomanų“ vardu ir kreipiasi Maironis savo eilėraštyje į nacionalinio judėjimo priešininkus:

Nebeužtvenksi upės bėgimo,
Norint ji eitų sau pamažu:
Nebsulaikysi naujo kilimo,
Nors jį pasveikint tau ir baisu.

Naujos idėjos — darbas ne vaiko:
Užtvenktos mėto audros žaibus!
Nesustabdysi bėgančio laiko:
Vaikas tik trukdo amžių darbus.

Ilgainiui šie žodžiai neteko ryšio su savo pirmuoju, tiesioginiu adresatu. „Nebeužtvenksi upės bėgimo“ dabar sakoma, kai norima pabrėžti, jog neįmanoma sulaukyti gyvenimo, laiko tėkmės; norint pasakyti, jog tai, kas konservatyvu, atžagareiviška, neišvengiamai sunyksta, kad gyvenimas nuolatos eina į priekį, nuolatos keičiasi. Šis posakis, pavyzdžiui, buvo populiarus Lietuvoje 1940—1941 metais, nusakant naujų socialinių pertvarkymų, tarybinės santvarkos susikūrimo Lietuvoje istorinę neišvengiamybę.

2. „... dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto“ yra eilutė iš V. Kudirkos eilėraščio „Labora“. Visas posmas skamba šitaip:

Kol dar idealais, brol, besigėrėsi,
Tu siek idealo, tik doru ir aukšto,
O skubink! Paskui tu... jų išsižadėsi
Dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto.

V. Kudirka šiais žodžiais XIX amž. pabaigoje kreipėsi į nacionalinio judėjimo dalyvius, kurių didžiąją dalį sudarė jaunimas — moksleiviai, studentai. Vėliau, baigę mokslus, gavę neblogas tarnybas, susikūrę šeimas, dauguma jų suburžuazėdavo, sumiesčionėdavo ir iš judėji-

mo pasitraukdavo, bijodami rizikuoti savo padėtimi ir saugumu. Šitie žmonės, anot V. Kudirkos, „dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto“ išsižadėdavo jaunystės idealų.

Prabėgo ne vienas dešimtmetis, pasikeitė gyvenimas ir visuomeniniai santykiai, bet ir dabar dar tinka ir yra dažnai naudojamas anas taiklus, lakus V. Kudirkos žodis apie trupinį aukso ir gardaus valgio šaukštą, kai norima pasakyti, kad žmogus dėl materialinių gėrybių išsižadėjo savo pažiūrų, įsitikinimų arba savo draugų.

3. „Gražu, gražu mūs' Lietuvoj...“ — tai eilutė iš Prano Vaičiailo eilėraščio „Yra šalis“. Poetas rašė jį, gyvendamas toli nuo Lietuvos, Peterburge, labai pasiilgęs gimtojo krašto. Eilėraštyje idealizuojami tėvynės žmonės, jos pievų, miškų ir upių grožis, šilti, ramūs vasaros vakarai, skambantys jaunimo dainomis. Apimtas susižavėjimo, poetas sušunka: „Gražu, gražu mūs Lietuvoj...“

Kad ir kaip būtų keista, bet po keleto dešimtmečių tie žodžiai, išimti iš konteksto, įgavo priešingą, ironišką prasmę. Ją suteikė šiems žodžiams T. Tilvytis, pavadindamas jais vieną skyrių savo satyriniame laikraštyje „Kuntaplis“, kuriame būdavo dedamos žinios apie visokias nešvarias aferas, biurokratų neteisybes ir kvailystes, siekiant išjuokti valdančiuosius buržuazinės Lietuvos valstybės sluoksnius.

4. Geresnio paminklo didvyriams nebus,
Kaip vykdymas jų idealo.

Tai paskutinis dvielis J. Janonio eilėraščio „Neverkit pas kapą“. Šis eilėraštis yra laisvas rusų revoliucinio poeto L. Palmino „Rekviem“ vertimas, bet vertimas, atliktas taip gyvai ir talentingai, kad kūrinys augtę įaugo į lietuvių literatūrą, tapdamas originaliosios mūsų poezijos faktu ir neatskiriamai įsiliedamas į J. Janonio lyriką (lygiai taip pat, kaip, pavyzdžiui, neišskiriamas iš Lermontovo poezijos puikus eilėraštis „Горные вершины“, nors tai ir yra vertimas iš Gėtės).

Minėtasis J. Janonio dvielis trumpa, aforistine forma išsako revoliucinio proletariato požiūrį į pagrindinę žmogaus gyvenimo vertybę: jo tarnavimą revoliucijos idealams ir tikėjimą tų idealų nemarumu. Tose eilutėse pilniausiai išsakyta ir viso eilėraščio pagrindinė mintis, to eilėraščio, kuris virto lietuvių revoliucionierių gedulo himnu. Kai 1926 m. fašistai sušaudė keturis komunistus, buvo išleista knygutė „Fašistų nužudytieji 4 komunarai“, kurioje įdėtas eilėraštis „Neverkit pas kapą“. Bet ir laimėjus socialistinei revoliucijai Lietuvoje, J. Janonio aforizmas neprarado reikšmės, išsakydamas visiems laikams galiojančią tiesą.

5. Cituotasis posakis yra paimtas iš M. Daukšos „Postilės“ (1599 m.) prakalbos „Į malonųjį skaitytoją“, kur šis žymiausias XVI amž. mūsų raštijos atstovas išsako

savo požiūrį į lietuvių kalbos vartojimą, smerkdamas bajorus ir didikus, išsižadantius gimtosios kalbos.

Naujo aktualumo patriotinės M. Daukšos idėjos įgavo XIX amž., vykstant nacionaliniam judėjimui. Su didele jėga „Prakalbos“ žodžiai nuskambėjo ir Didžiojo Tėvynės karo metu. Svarbiausios jos vietos, išverstos į rusų kalbą, tapo prieinamos visoms tarybinėms tautoms. Gražiai suformuluota, gili M. Daukšos mintis apie gimtosios kalbos reikšmę neprarado aktualumo ir šiandien.

1. S. Nėries eilėraščių ciklas „Einam!“ skirtas dailininkės M. Katiliūtės atminimui.

Poetė gyveno Paryžiuje, kai ją pasiekė žinia apie tragišką jaunos talentingos dailininkės mirtį, sukrėtusią visą ano meto pažangią lietuvių visuomenę.

Marcė Katiliūtė (1912—1937), neturtingų valstiečių duktė, pajutusi menininkės pašaukimą, atsidavė jam be jokių kompromisų. Baigusi keturias Joniškio gimnazijos klases, dar visai jaunutė, ji išvažiavo į Kauną, stojo į Meno Mokyklą. Tėvai jai padėti negalėjo — patys vos vertėsi savo ūkelyje. Marcė mokosi, gyvendama iš nedidelių atsitiktinių uždarbių, pusbadžiu, visiškame skurde. Bet jos pasiryžimas, jaunas entuziazmas atrodo nenugalimi. Ji labai daug dirba. Daug skaito. Mokosi kalbų. Ją traukia marksistinė filosofija. Vienas jos artimiausių draugų — revoliucinis rašytojas ir žurnalistas A. Jasutis, žuvęs Ispanijoje pilietinio karo metu.

Jos gyvenimo vienintelis turinys — menas. Dailininkės dienoraštyje nuolatos kartojasi įvairiais variantais ta pati mintis: „Pasitenkinimą aš randu tik mene“, „Aš jaučiu tik vieną troškimą — dirbti ir gyvenu tik tam.

Jokie gyvenimo malonumai ir smagumai manęs nevilioja." „...nieko daugiau nemyliu, kaip tik meną... Jis mano gyvenimo šviesa. Tik vien dėl jo gyvenu...“, „Mano gyvenimas tik kūrybai. Jeigu kas nors mėgintų nuslopinti many meną, tai vis vien kaip užmuštų mane.“

Ji bijo susismulkinti. Tarnyba pinigams užsidirbti jai atrodo neleistinas jėgų ir laiko švaistymas. Dienoraštyje ji rašo: „Aš gimnazijoje nemokytojausiu, nors proga gali man lengvai pasitaikyti. Aš turiu vienintelę aistrą — dirbti. Nenoriu aš savęs pareigomis marinuoti... Gal mano darbas nors kitiems laimės suteiks.“

Dailininkė svajoja apie menininko-profesionalo kelią. „Meną aš laikau, kaip senovėje, amatu. O koks iš tavęs amatininkas, jei negali iš savo amato pragyventi. Juokinga būtų, jeigu batsiuovys ar siuvėjas, išmokęs savo amato, eitų sargauti ar pan.

... Kam rūpi daugiau pragyvenimas, o ne pats amatas, tai lengviausias būdas valdininkauti. Pasėdi keletą valandų snausdamas, ir pinigais kiekvieną mėnesį esi ap rūpintas...“

Bet kieta gyvenimo realybė susikirto su šviesiais pasiryžimais. Badas privertė imtis tarnybos. 1936 m. rudenį M. Katiliūtė išvažiuoja į Palangą mokytojauti. Tačiau menkutė paišybos mokytojos alga iš skurdo neišgelbsti (juk reikia dar studijų metu pasidarytos skolas gražinti), o laiko kūrybai nebelieka. 1937 m. pradžioje ji grįžta į Kauną, gauna darbo Meno galerijoje. Bet ir čia kūrybai nėra nei laiko, nei fizinių jėgų, kurias

palaužė ilgametę pusbadę buitįs. 1937.IV.5 ji pati nu-traukė savo gyvenimo siūlą.

K. Korsakas, paskelbęs po dailininkės mirties jos die-noraščio ištraukas, rašė: „M. Katiliūtės palikta auto-biografinė medžiaga — epochos dokumentas, nušviečiąs tiek psichologinę, tiek intelektualinę, tiek moralinę mū-sų jaunuomenės raidą. Tai kaltinimas mūsų visuomenei, tokiai nejautriai meno ir kultūrinių vertybių kūrėjų likimo atžvilgiu, kaltinimas mūsų biurokratizmui, dva-siniam surambėjimui, visai siaurai ir tvankiai mūsų miesčioninei aplinkumai, į kurios bukaprotiškumą ir abejingumą dažnai turi sudužti ir skaidriausias idealiz-mas.“

S. Nėries kūryboje ciklas „Einam!“ yra vienas iš ryš-čiausių antiburžuazinių kūrinių.

2. K. Borutos apysakoje-kronikoje „Sunkūs pamink-lai“ vaizduojamas skulptoriaus Vinco Grybo gyvenimas (1890—1941).

Meno kūrybos ir menininko likimo problemos K. Bo-ru tą domino nuo seno. Jo plunksnai priklauso apysaka apie dievdarbį Vinčą Dovinę „Mediniai stebuklai“. Liau-dies žmogaus kūrybingumo išaukštėjimas, o taip pat antiklerikaliniai apysakos motyvai laimėjo jam pažan-giosios lietuvių inteligentijos simpatijas. Už „Medinius stebuklus“ K. Borutai 1938 m. buvo paskirta Ukmergės miesto literatūrinė premija, kurios įteikimo iškilmės virto tikra politine demonstracija prieš fašizmą.

Šios literatūros šventės, vykusios Ukmergės gimnazijos salėje, globėjas buvo L. Gira, o joje dalyvavo, be paties laureato K. Borutos, S. Nėris, P. Cvirka, Jonas Marcinkevičius ir dar keli rašytojai, jų tarpe D. Pumputis. Jis prisimena, kad pasibaigus literatūros vakarui, kurio metu buvo paskaitytas ne vienas drąsus revoliucinių nuotaikų kūrinys, prie šventės globėjo L. Gira priėjo fašistinių pažiūrų mokytojų seminarijos direktorius ir išreiškė pasipiktinimą, kad gimnazijos salė buvusi panaudota priešvalstybinei agitacijai. Jis, direktorius, apgailestaujamas, kad, pasitikėdamas poezijos veteranu L. Gira, leidęs dalyvauti šventėje mokiniams.

Fašisto žodžiai bematant aplėkė rašytojus. Visi džiūgavo, o ypač jaunuoliškai entuziastingas L. Gira ir neišsenkamos energijos P. Cvirka. O S. Nėris kalbėjo:

— Nemaniau, kad vakaras praeis taip puikiai. Kiek entuziazmo žmonėse, kai jie išgirsta drąsų, tiesų, uždegtą kūrybinį žodį. Ką reiškia pataikyti liaudžiai į širdį.

Menininkų gyvenimai vėl patraukė K. Borutos dėmesį jau tarybiniais metais. Deja, ne visus sumanymus jis spėjo įvykdyti. Jau po jo mirties pasirodė „Literatūroje ir mene“ išspausdinti „Pypkių mainai“ — atsiminimai apie vokiečių okupuotą Vilnių ir apie B. Sruogą.

Užbaigta tapo tik apysaka — kronika „Sunkūs paminklai“, vaizduojanti žymaus lietuvių skulptoriaus Vinco Grybo gyvenimo kelią.

Išdėstytas jis ne chronologine eile, bet autorius randa būdų atvaizduoti jį visą — ir skurdžią valstiečio sūnaus

vaikystę, ir anksti atbudusį talentą, ir studijas Varšuvoje, vėliau — Paryžiuje; ir keliones po Vakarų Europos šalis, gėrintis šimtmečiais sukauptais meno lobiais. Lygiagrečiai ryškėja ir V. Grybo — revoliucijos veikėjo ir kovotojo paveikslas: kaip skulptorius dalyvauja tarybų valdžios Lietuvoje kūrime 1918—1919 metais, kaip, įsigalėjęs buržuazijai, vis dar stengiasi palaikyti revoliucinę dvasią liaudies sąmonėje. Knyga baigiasi tragiškais karo pradžios ir hitlerininkų siautėjimo vaizdais. Nuo hitlerininkų kulkos žūsta ir talentingasis Lietuvos skulptorius, svajojęs išpuošti paminklais savo tėvynę ir jau pastatęs paminklus S. Daukantui, V. Kudirkai, Žemaičiui, reiškiančiam lietuvių liaudies tvirtybę, ir daugelį kitų.

Taip K. Boruta savo apysakose apėmė ilgą lietuvių skulptūros vystymosi kelią — nuo „medinių stebuklų“ kūrėjo, paprasto kaimo dievdirbio, iki žmogaus, užėmusio reikšmingą vietą mūsų profesinės skulptūros kelyje.

3. E. Mieželaičio „Motinos rūpesčiai“ skirti Žemaitėi ir įeina į jo poetinės publicistikos knygą „Duona ir žodis“, kurioje svarstomi lietuvių literatūros ir meno keliai — nuo Mažvydo iki Salomėjos Nėries ir M. K. Čiurlionio. Knyga papuošta labai gražiomis ir įdomiomis V. Valiaus iliustracijomis, kuriose mūsų literatūros kūrėjai atvaizduoti senosios liaudies skulptūros formomis. Tokia stovi ir Žemaitė — didžioji Motina. Po kojomis

jai žemės rutulys, pražydeš stebuklingomis gėlėmis, panašiomis į saulę ir į žmogaus širdį, besistiebiančiomis iki pat dangaus. O ji pati stovi saulės ir tarsi mirgančių žvaigždžių fone — rimta, kiek rūsti ir skausminga, apglėbusi prie jos šono prigludusį vaikelį. Šis paveikslas nesiekia, žinoma, nei portretinio panašumo, nei perteikia kokius nors rašytojos buities ar biografijos momentus, o vien tik išaukština motiniškumo idėją.

Panaši yra ir E. Mieželaičio poemėlė — labai sąlygiška, kalbanti ne apie kokius nors konkrečius Žemaitės kūrybos bruožus, o apie pačią jos esmę. Didžioji mūsų literatūros realistė čia suvokta kaip motina, kuri neišleidžia iš namų nė vieno savo vaiko, jo nepabarusi, nepamokiusi, nepatarusi, neuždraudusi, nepaglosčiusi... Ji gina savo vaikus — savo liaudį — nuo epochos blogio, skriaudų, neteisybės. Poetas šio XIX amž. pabaigos istorinio-socialinio blogio taip pat nekonkretizuoja, o nusako jį išpūdingu, nauju ir įdomiu vaizdu — metafora: blogis čia atvaizduotas kaip juoda, išsivėpusi, groteskiškai baisi užgavėnių kaukė. Išorinės rašytojos gyvenimo aplinkybės duotos tik viena, bet pakankamai ryškia ir imlia detale: per naktį rašiusi prie žvakės, liudijusi apie gyvenimo blogį prieš Istorijos teismą, Motina rytmety eina prie kasdieniškų, sunkių valstietės darbų.

Žemaitės gyvenimas ir kūryba yra žadinusi ir kitų mūsų rašytojų vaizduotę, bet, priešingai E. Mieželaičiui, jie daugiau sustodavo prie biografinių momentų,

prie konkrečių jos kūrybos motyvų bei personažų. Toks yra S. Neries eilėraštis „Žemaitės kelias“. Žemaitės gyvenimas, jos santykiai su kitais to meto rašytojais vaizduojami K. Inčiūros dramoje „Žemaitė“.

Maža kas žino, kad romaną apie Žemaitę kadaise ketino rašyti ir V. Mykolaitis-Putinas. Skaitydamas jau po Didžiojo Tėvynės karo Vilniaus universitete specialų kursą apie Žemaitę, jis įsigilino į rašytojos epochą, jos pačios nepaprastą likimą, savotišką, stiprų, labai liaudišką talentą ir panoro kalbėti apie ją ne tik mokslo, bet ir meno žodžiais. Tačiau nežinomi ir neapskaičiuojami įkvėpimo keliai! Jau buvo parašytas vienas to romano epizodas, liečiąs Žemaitės jaunystę, audringuosius 1863 metus, jau buvo net viešai paskaitytas per Žemaitės minėjimą, kai V. Mykolaičio-Putino kūrybinė fantazija pasuko kita linkme. Apiblėso Žemaitės paveikslas, o kūrybinių impulsų ėmė teikti pati istorinė epocha. Taip gimė „Sukilėliai“.

4. J. Būtėno ir A. Kernagio pjesė „Pamilau dangaus žydrumą“ sukurta J. Janonio biografijos motyvais.

Autoriai, kurdami pjesę, panaudojo gausią memuarinę medžiagą apie mūsų revoliucinį poetą, stengdamiesi nenuolti nuo autentiškų jo gyvenimo faktų bei aplinkybių. Dėl to veikalas yra nebloga iliustracija J. Janonio biografijai. Tačiau didesnės literatūrinės vertės jis neturi, nes autoriai toliau žinomų dalykų iliustraci-

jos nenuėina, neieško gyvenimiškoje medžiagoje idomesnių konfliktų, neparodo Janonio asmenybės nauju, netikėtu požiūriu, kuris leistų mums giliau suprasti poetą.

Gyvybės pjesė įgavo tik scenoje — Valstybiniame akademiniam dramos teatre (1957), kur Janonio vaidmenį talentingai atliko H. Kurauskas, skirdamas jam visą savo kūrybinį pajėgumą. Kartą, repeticijos metu paklaustas, kaip sekasi kurti Janonio vaidmenį, aktorius žurnalistui parodė didelio formato Janonio fotografiją. Akys! Minties, gilaus susijaudinimo kupinos!

— Žiūriu ir žiūriu,— sako,— noriu suprasti, ką žmogus galvoja, ką jaučia, kai jo šitokios akys.

H. Kurauskas atliko J. Janonio vaidmenį ir filme „Julius Janonis“ (scenarijaus autorius J. Mackonis. Režisūra-pastatymas B. Bratkausko ir V. Dabašinsko, 1959). Ir čia šis vaidmuo buvo pagrindinė filmo vertybė.

Jis pareikalavo daug darbo, daug pastangų. Net fizinis Janonio vaizdas kėlė problemų. H. Kurauskui buvo beveik trisdešimt metų, o reikėjo vaidinti dar dvidešimties nesulaukusį jaunuolį. Teko išlyginti kaktos raukšles, pakeisti net kaktos formą, kuri buvo nepanaši į Janonio. Prityrę grimeriai išskuto aktoriaus smilkinuose plaukus, o kaktos odą ištempė tam tikromis juostelėmis, kurių galai buvo prilipinti po peruku. Ilgainiui tose vietose, kur buvo prilipintos juostelės, atsirado žaizdos, bet reikėjo kentėti...

Pasitaikė ir toks pusiau komiškas nuotykis. Baigiant

Leningrade filmuoti, H. Kurauskas parvažiavo Vilniun pailsėti. Grįžęs jis gavo vaidinti sunkiai sergantį poetą. Nufilmavus šias scenas, paaiškėjo, kad filmo juostą reikia išmesti šiukšlynan: sergąs Janonis atrodė sveikas kaip ridikas! Mat, aktorius, pagyvenęs namuose be griežtos režisieriaus priežiūros, gerokai atsiganė... Teko dabar porą savaičių pabadauti, kad galima būtų traukti paskutiniuosius filmo kadrus.

Bet visos aktoriaus pastangos — ne tik kantrybė ir disciplina, bet ir didelė dvasinių jėgų — širdies ir proto įtampa nebuvo bergždžios. H. Kurausko sukurtas J. Janonio paveikslas tiek spektaklyje, tiek ir filme yra gražus ir prasmingas paminklas pirmajam proletariniam lietuvių poetui.

5. T. Tilvyčio „Daina gyvybės kaina“ yra poema, skirta tragiškai Vytauto Montvilos mirčiai. Kūrinys nepriklauso prie stipriausių autoriaus darbų: jis minėtinas vien kaip bandymas įamžinti literatūroje žymaus revoliucinio poeto atminimą.

Rašyti meno ar tiksliau — menininkų temomis T. Tilvyčiui ne pirmiena. Bet jaunystės laikais jis šią temą traktuodavo satyros ir humoro plotmėje. T. Tilvytis — žinomas parodijų autorius. 1929 m. išėjo jo knygelė „Nuo Maironies iki manęs“, kur parodijuojami žymiausi ano meto lietuvių poetai: Maironis ir L. Gira, P. Vaičiūnas ir Putinas, B. Sruoga ir Binkis bei daugelis kitų — viso labo 13 autorių. 1939 m. išspausdintas „Kuntaply-

nas"— kur žinomų lietuvių poetų motyvais parašytos satyros išjuokia buržuazinio gyvenimo menkystę.

Tarybiniais metais poeto tema išspręsta heroizacijos priemonėmis: tik taip ir tegalima buvo parašyti kūrinį apie V. Montvilą, nuėjusį prasmingą gyvenimo kelią ir tapusį fašistų piktadarybių auka.

1. „Baltųjų“ eilių terminas kilęs iš prancūzų kalbos. Nerimuotos eilės pavadintos „baltosiomis“ šitokių pagrindų: rašytinei literatūrai rimas yra ne vien tik garsas, bet ir grafinis ženklas; mes jį ne tik girdime, kaip vienodų garsų sąskambį, bet ir matome, kaip vienodų raidžių pasikartojimą (pvz., *dingo* — *stebuklingo*). Vadinasi, rimas egzistuoja ne tik ausiai, bet taip pat ir akiai, nelyginant spalva. Todėl nerimuotos eilės yra tarsi „bespalvės“, „baltos“ (prancūzų kalbos žodžiai „bespalvis“ ir „baltas“ skamba vienodai). Iš čia ir „baltųjų eilių“ terminas.

2. „Vyriškųjų“ ir „moteriškųjų“ rimų terminas taip pat kilęs iš prancūzų kalbos ir siejasi su gramatinėmis vyriškos ir moteriškos giminės žodžių galūnėmis.

Terminą sukūrė XVI amž. prancūzų literatūros teoretikai. Jo pagrindas toks: prancūzų kalbos nekirčiuotas (o nuo XVIII amž. ir nebetariamasis) galūninis e yra moteriškos giminės žodžių požymis, pvz., *grand* — didelis, *grande* — didelė; *un chat* — katinas, *une chatte* — katė. Šie moteriškos giminės žodžiai buvo kirčiuojami ant-

rajame skiemenyje nuo galo, tuo tarpu kai vyriškos giminės žodžiuose kirtis visuomet krisdavo ant paskutiniojo žodžio skiemens. Nors dabar šis kirčio vietos skirtumas išnyko, ir visi prancūzų kalbos žodžiai kirčiuojami paskutiniame skiemenyje (skirtumas išnyko pasakytame žodyje, bet išliko parašytame), tačiau iš tradicijos eilutės, kurių gale yra moteriškos giminės žodis su galūniniu e, vadinamos moteriškomis, kitos — vyriškomis.

Iš prancūzų šis terminas perėjo į kitas kalbas. Tačiau, skiriant vyriškus ir moteriškus rimus, žodžių giminė čia nebevaidina jokio vaidmens: jeigu rimuojamų žodžių kirtis paskutiniajame skiemenyje, rimą vadiname vyrišku (*nakčia* — *kančia*), jeigu priešpaskutiniame — moterišku (*paliego* — *sniego*).

3. *L a u r e a t a s* yra lotynų kalbos žodis (*laureatus* — *laurais* apvainikuotas). Laureatais antikoje buvo vadinami poetai, laimėję poetines varžybas olimpinių žaidynių metu.

Renesanso laikais šis garbės vardas atgaivinamas — žymiausių poetų galvas papuošdavo laurų vainiku krašto valdovas ar šiaip kokios nors aukštos institucijos atstovas. Pirmasis naujųjų laikų Europos laureatas buvo Petrarka, kurį 1341 m. apvainikavo Romos senatas. Torkvatas Taso šios garbės susilaukė tik po mirties. 1504 m. imperatorius Maksimiljonas įkūrė Vienoje poetinę kolegiją, kuri turėjo labiausiai nusipelnčius

apvainikuoti laurais. Anglijoje laureato titulą gaudavo žymus poetas, kurį valdovas paskirdavo svarbiems valstybės gyvenimo įvykiams apdainuoti. Toks poetas turėdavo kasmet sukurti bent po dvi odes: Naujųjų metų ir karaliaus gimimo dienos proga.

Iš Lietuvos poetų laureato garbę laimėjo žymus XVII amž. poetas Sarbievijus, garsėjęs savo eilėmis visoje Europoje. Jis dėstė Kražių mokykloje ir Vilniaus Universitete (ir šiandien vienas universiteto kiemas vadinamas Sarbievijaus vardu). Laurų vainiką jam uždėjo popiežius.

Šiandien laureatais vadinami valstybės ar šiaip visuomeninių institucijų apdovanotieji. Šis titulas teikiamas ne tik poetams, menininkams, bet taip pat ir mokslininkams, ir visuomenės veikėjams. Jų galvų laurų vainikais niekas nebepuošia — laureato vardas tapo grynai simbolinis.

4. *E p i g o n a s* yra graikiškos kilmės žodis. Jis siejasi su epopėja „Epigonai“, kurios autorium buvo laikomas Homeras. Epopėja pasakojo apie septynių vadų, kritusių prie Tėbų, sūnus. Šie sūnūs, vadinami epigonais (epigonos — vėliau gimęs), keršydami už tėvų mirtį, nukariavo ir sugriovė Tėbus. Vadinasi, epigonai įvykdė tai, kas nepavyko jų pirmtakams.

Šiandien žodžio *e p i g o n a s* reikšmė yra priešinga: epigonas yra ne stipresnis, o silpnesnis už savo pirmtaką. Epigonais vadinami didelių rašytojų netalentingi,

nekūrybiški, akli pasekėjai, kurie neduoda nieko naujo, o tik kartoja tai, kas buvo jų pirmtako pasakyta.

Beveik kiekvienas didelis ir įtakingas rašytojas susilaukia savo epigonų: jų apščiai turėjo, pvz., Maironis, S. Nėris.

5. **A k a d e m i k o** vardas taip pat siejasi su antikinė senove. Netoli Atėnų buvo giraitė, pavadinta legendarinio herojaus Akademo vardu. Joje mėgdavo vaikštinėti didis graikų filosofas Platonas, dėstydamas mokiniams savo išmintį. Tokiu būdu susikūrė mokykla, gavusi akademijos vardą. Ji gyvavo devynis šimtmečius (nuo 385 m. prieš m. e. iki 529 m. m. e.).

Vėliau akademijomis imta vadinti mokslo ir meno draugijas, o tų draugijų narius — akademikais.

Ankstyvaisiais viduramžiais tokią akademiją įkūrė Karolis Didysis. Ji skleidė lotyniškąją kultūrą po visą Vakarų Europą.

Renesanso metu akademijų buvo pristeigta įvairiuose Italijos miestuose. Jų pavyzdžiu pasekė ir kiti kraštai. Šių akademijų pagrindinis tikslas buvo tobulinti ir dailinti gimtąją literatūrinę kalbą. Didžiulį vaidmenį šioje srityje atliko garsioji Prancūzų Akademija. XVII—XVIII amž. joje telkėsi visas prancūzų literatūros žvaigždynas.

Bet XIX amž., demokratėjant kultūrai, literatūra ima vystytis už akademijų sienų. Prancūzų Akademijai,

pavyzdžiui, nepriklausė tokie žymūs rašytojai, kaip Balzakas ir Zolia.

Rusijos akademija, įkurta XVIII amž. pabaigoje, teikė akademikų titulus žymiausiems rašytojams. Ilgainiui išryškėjo ir jos antidemokratinis charakteris. Jį labai akivaizdžiai rodo toks faktas: akademiku buvo išrinktas M. Gorkis, bet, pareiškus carui nepasitenkinimą, rinkimai buvo paskelbti negaliojančiais: akademija nežinojusi, kad Gorkis esąs policijos priežiūroje už politinę neištikimybę... Protestuodamas prieš tokį sprendimą, akademiko titulo atsisakė V. Korolenka; jo pavyzdžiu pasekė A. Čechovas.

Buržuazinėje Lietuvoje buvo kilusi mintis įkurti literatūrinę akademiją, kuri dalintų literatams akademikų titulus. Pažangioji visuomenė šiai idėjai nepritarė, suprasdamą, kad tokia akademija ne tik neskatintų literatūros augimo, bet dar labiau ją pajungtų valdančiųjų sluoksnių interesams. Plačiai nuskambėjo šios prasmės K. Korsako straipsnis „Į akademiją ar į liaudį?“ Akademija nebuvo įsteigta.

Tarybinėje valstybėje Akademija retokai teikia titulus už literatūrinę veiklą — tai visų pirma mokslinė organizacija. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos narių tarpe yra trys rašytojai: V. Mykolaitis-Putinas, K. Korsakas (tikrieji nariai) ir A. Venclova (narys — korespondentas).

MOTERIS RAŠYTOJO GYVENIME IR KŪRYBOJE

1. A. Baranausko gyvenime lemiamos reikšmės turėjo Karolina Praniauskaitė (1828—1859), savo metu gana plačiai žinoma Žemaičių poetė, pirmoji moteris, įėjusi į lietuvių literatūros istoriją.

Jiedu susipažino, kai dvidešimtmetis A. Baranauskas atvažiavo raštininkauti į Sedą. Praeityje jau buvo Rumšiškės, Vainutas, Raseiniai: jau buvo prisikentėta nuo slopios girtaujančių ir kortuojančių raštininkėlių aplinkos. Jautrus, talentingas jaunuolis troško mokslo, šviesos, jis jau rašė eilėraščius. Jį slėgė intrigos, skurdi buitį; graužė rūpestis, kaip išsivaduoti iš šito pasmerkimo — ligi pat senatvės vilkti skurdo ir beprasmių, niekad nepabaigiamo raštinės darbo našą. Nuolatos grėšė žeminantys įžeidinėjimai. Pavieta viršininkas, negaudamas iš A. Baranausko kyšių, kartą norėjo jį už kažkokią smulkmeną nubausti rykštėmis, tik paskui kažkaip atlyžo. Jo lieptas raštininkas jau buvo nusimetęs švarką. A. Baranauskas vėliau pasakojo: jei viršininkas būtų jį palietęs, jis būtų nudūręs jį peiliu.

Tokiose aplinkybėse pažintis su Praniauskaite atvėrė jam naujus pasaulius. Jautri, svajinga, išsilavinusi, gra-

žiai pavaldanti plunksną, ji davė jaunam poetui taip pasiilgtą švelnumo, supratimo, platesnių intelektualinių horizontų aplinkumą. Netrukus tarp jųdviejų užsimezgė, A. Vienuolio žodžiais tariant, „tragiška sielų simpatija“. Jiedu parašė vienas kitam dedikuotų eilėraščių. Praniauskaitė skatino jį kurti liaudžiai, žadino jo nacionalinį sąmoningumą. Šios draugystės metu A. Baranausko kūryba suintensyvėjo, joje atsirado naujų, visuomeninių problemų, ji pralaužė siaurų asmeninių interesų ir išgyvenimų ratą. K. Praniauskaitė, septyneriais metais vyresnė už poetą, jau sunkiai serganti džiova, pastūmėjo jį eiti ano meto baudžiavinio kaimo vaikui lengviausiu keliu į mokslą — stoti į kunigų seminariją, išsivaduoti iš slegiančios ir tamsios valsčiaus raštininko buities.

Jiedu dar keitėsi laiškais ir eilėraščiais, A. Baranauskui besimokant Varnių seminarijoje. 1858 m. išvažiuodamas į Peterburgą tęsti mokslo, jis rašė (dainoje „Sudiev, Lietuva“) baimingos nuojautos suspausta širdimi apie būsimą sugrįžimą tėviškėn:

Maž rasiu vargus, nelaimes, bėdas,
Maž nerasiu tėvelių;
Maž visa mano širdies patieka
Bus ant šaltų kapelių.

Nuojauta buvo teisinga: Karolina Praniauskaitė mirė 1859 m., ir poetui nebebuvo lemta jos pamatyti. Ji buvo vienintelė moteris, įsipynusi į A. Baranausko gyvenimą.

2. A. Vienažindžio poezija neatskiriama nuo Rožės Stauskaitės vardo:

— Ilgu ilgu man ant svieto... —

rašo

jis...O ką gi

jis rašys?

Iš kiekvieno Rožės kraujo lašo
rožėmis eilėraščiai pražys.

(E. Mieželaitis).

Gražiausias dainas A. Vienažindys sukūrė ankstyvos jaunystės metais, dar besimokydamas Varnių seminarijoje. Jis buvo gyvo būdo jaunuolis, mėgęs draugystes ir pobūvius. Bet kurti klegančių draugų būryje jis, žinoma, negalėjo: reikėjo susirasti ramų kampelį, kur niekas netrukdytų, o ankštuose seminarijos rūmuose tai nebuvo lengva. Tad Antanas, kaip pats vėliau pasakojosi, įkvėpimui užėjus, įlįsdavo į didiausią spintą, kur klierikai drabužius sukabinėja. Nebuvo jam kitos ramesnės vietos. „Įlendu, būdavo, užsidarau ir svajoju svajoju sau vienas, kartais gailiai verkiu ir dūsauju, kartais dantim griežiu; jausmai šėlsta, iki varpelis pašauks kurio užsiėmimo. Iš kiekvieno tokio lindėjimo spintoje išsinešdavau naują sugalvotą dainą.“

O daugumą dainų tuomet įkvėpdavo meilė gražiai kaimynų dukteriai Rožei Stauskaitei. Su ja jis susitikdavo, parvažiaavęs atostogų iš Panevėžio gimnazijos, vėliau — iš Varnių. Susitikdavo jie gražaus, skardžiabal-

sio jaunimo būryje, kurio dainos skambėjo po plačią apylinkę. „Slaunesnio jaunimo“, kaip pasakoja amžininkas, nebuvo niekur aplinkui per dešimtį mylių.

Gal ir nebūtų Antanas iššventęs į kunigus, gal jo talentas ir kūryba būtų pasukę visai kitais keliais, jei ne 1863 m. sukilimo tragedija. Rožės tėvai sukilimui pritarė, ir, nuslopinus jį, visa šeima buvo ištremta į Rusijos gilumą, į Samaros guberniją, o Stauskų ūkyje pasodinti caro kolonistai. Netekęs mylimosios, Antanas Vienažindys 1864 m. galutinai susirišo su dvasininkų luomu, bet iki pat senatvės negalėdavo ramiai užsiminti apie Rožę ir abejingai padainuoti jai skirtųjų dainų. „Pats mačiau, kaip sugraudintam giesmininkui ašaros per abu skruostu varvėjo ir kaip su rankove šluostėsi, nenorėdamas parodyti savo jausmų“, — rašė jo kaimynas ir jo dainų leidėjas J. Žėbris.

Skausmingoji meilės istorija daug kartų nuskamba A. Vienažindžio poezijoje — gražiausiuose jo eilėraščiuose: „Ilgu ilgu man ant svieto“, „Oi, rūpestis, sunki našta“, „Dainos mano — dūšia mano“, „Oi, dainos-dainelės, jūs mano patieka“, „Sudiev, kvietkeli tu brangiausias“, „Kur prapuolė tas kelelis“...

3. V. Kudirkos gyvenimas susijęs su Valerijos Kraševskienės vardu.

Žmogus, neskyręs jokio dėmesio savo asmeniniams reikalams, visą talentą, stebinančią energiją, charakterio ir širdies lobius paskyręs konspiracinei anticarinei

veiklai, draudžiamajai lietuvių spaudai, jis teparašė vieną eilėraštį, kuriame išsakytas visai asmenišką jo jausmas. Eilėraštis vadinasi „Valerijai“ ir baigiasi žodžiais: „Bičiule! Palaiminta būk!“

Su Valerija Kraševskiene jis susipažino atvažiavęs į Šakius, kur ji gyveno po vyro mirties su dukrele Manusia pas tėvus. Visai šeimai patiko jaunas gydytojas — linksmas, draugiškas, gyvas, muzikas ir literatas, karštai mylįs savo gimtąjį kraštą. Tarp jo ir Valerijos užsimezgė gili bičiulystės jausmas. Ji žavėjosi žmogum, kuris mokėjo atsiduoti savo idėjai be jokios atodairės ir kompromisų, nepaisydamas nei jau silpstančios sveikatos, nei nuolatinės persekiojimų ir kalėjimų grėsmės. O jis Valerijos asmeny rado ištikimą, švelnų ir mylintį draugą.

Visai pašlijus V. Kudirkos sveikatai, Valerija rūpinosi, kad jis galėtų išvažiuoti į Jaltą pasigydyti. Kai Kudirka buvo žandarų įkalintas Kalvarijos kalėjime, Valerija vienintelė rūpinosi jo paleidimu. O paskutiniaisiais V. Kudirkos gyvenimo metais Naumiestyje, kur persikėlė ir Valerija, ji stengėsi, kiek galėdama, saugoti jį nuo budrių žandarų akių, buvo jam ryšininkė su „Varpo“ leidėjais, globojo jį ir slaugė.

Po V. Kudirkos mirties Valerija Kraševskienė išvažiavo pas gimines į Lenkiją. Ji mirė 1930 m. Varšuvoj, ten pat yra ir palaidota.

4. J. Biliūno gyvenimą — tragišką, anksti palūžusį, bet nuostabiai intensyvų ir kūrybingą — nušvietė jo mylimoji ir žmona, Julija Janulaitytė-Biliūnienė.

Tai viena iš nedaugelio anų laikų lietuvių, ėjusių aukštuosius mokslus, žmogus, dosniai gamtos apdovanotas, saulėtos ir turtingos prigimties. Ji buvo rašytojui ir artimiausias draugas, supratęs jo siekimus, potroškius, jo pasirinktąjį gyvenimo kelią, ir toji, kuri savo jaunu žavesiu, grožiui ir džiaugsmui atvira širdimi nušviesdavo sunkias, su liga ir mirtim kovojančio žmogaus valandas, ir toji, kuri, pati skursdama, besimokydama skolintais pinigais, atitraukdavo nuo savo burnos paskutinį duonos kąsnį, kad padėtų draugui.

Jiedu susipažino 1901 m. Šiauliuose, kur J. Janulaitytė dalyvavo pažangaus jaunimo veikloje, o J. Biliūnas atvažiavo, išvarytas iš Tartu universiteto, už tai, kad prisidėjo prie studentų bruzdėjimų. Artimumo ryšiai greitai stiprėjo, virsdami tvirta ir pastovia meile. Jiedu susituokė 1904 m. ir tuoj pat abu išvažiavo tęsti studijų — ji į Charkovą, jis — nebe į Leipcigą, kur buvo praleidęs 1903—1904 mokslo metus, o į Ciurichą. J. Biliūnas jau tada sunkiai sirgo, abiem lėšų trūko labai. Tik tada, kai J. Biliūnas nebegalėjo pasikelti iš patalo, jis pasisakė apie savo padėtį žmonai. Ji atvažiavo į Šveicariją šiaip taip suskolintais pinigais. Paskutiniuosius dvejus rašytojo gyvenimo metus jie jau beveik visą laiką buvo kartu — Ciuriche, paskui Zakopanėje, vasaromis — Lietuvoje. Žmona kiek galėdama saugojo jį

nuo rūpesčių, guodė, ramino, teikė vilties, nušvietė ir sušildė savo meile gėstančio gyvenimo tragiką. Šiuo metu J. Biliūnas parašė visus geriausius savo apsakymus.

Daugelis paskutiniųjų kūrinių yra žmonos ranka rašyti — sunkiai sergantis Biliūnas nebenu laikė plunksnos, nors kūrybinė mintis buvo gyva ir stipri.

Mylimosios paveikslas ne kartą šmėkšteli jo kūryboje: ir nedrąsiuose poezijos bandymuose („Mano lelija“, „Esu tau dėkingas“, „O, kad tu čia būtum, mano numylėta!“), ir prozos fragmente „Ji ir jis“. Giliu jausmu rašytojo žodžiai skamba „Liūdnos pasakos“ dedikacijoje: „Tau tik vienai nebijau savo širdies atidaryti, jos skausmų ir apsvylimų parodyti. Tu tik mane supranti, moki mano klaidas ir silpnumą atleisti.“

Bet draugės ir mylimosios įnašas į J. Biliūno kūrybą — tai ne vien tik šitie, tematiškai su ja susiję kūriniai. Sunku tą įnašą tiksliai apskaičiuoti ir pasverti, bet viena aišku — nedaugelis rašytojų turėjo laimės būti taip suprasti ir taip mylimi, kaip Biliūnas. Ši meilė rėmė, puoselėjo ir ugdė tai, kas mylimajame buvo vertingiausia: jo pajėgumą kurti, jo meninį talentą, jo poetinio žodžio dovaną.

5. J. Janonis priklausė tiems kovotojams, kurie revoliucijos reikalui aukėjo viską. Jie tikėjo, kad žmogus neturi teisės galvoti apie save, savo laimę, savo sielvarčius ir džiaugsmus, kai milijonai kenčia skurdą, prie-

spaudą ir išnaudojimą. J. Janonio anksti užgesusi jaunystė buvo kupina įtemptos minties, pasiaukojimo, visiško atsidavimo revoliucijos idealams ir kovoms. Meilės jausmas padėjo formuotis jo charakteriui, nušvietė vieną kitą jo herojiško gyvenimo valandą, pynėsi retkarčiais į jo eilėraščius, tačiau niekad netapo dominuojančia jo būties jėga.

Dar Biržų progimnazijoje be atgarsio likęs susižavėjimas šviesiaplauke klasės drauge Matilda Karklinš pažadino ieškojimų dvasią, padėjo susirasti gyvenimo tikslą ir prasmę kovoje dėl aukštų visuomeninių idealų, užgrūdino jo asmenybę.

Kiek vėliau į jo gyvenimą įėjo Justė Rudzinskaitė — paprasta, rami, švelnaus būdo mergaitė. Su ja Janonis susitiko revoliucinio judėjimo kuopelėje Šiauliuose. Ji čia „palietė meilė, tyli, be smarkių sūkurių, primenanti greičiau dviejų bendraminčių draugystę. Tai buvo vienintelė džiaugsmo prošvaistė šituo sunkiu metu, ir J. Janonis ją išlaikė savyje per visus vėlesnius vargo, klajojimų ir kovos metus.“

Justė „dirbo pas siuvėją ir labai norėjo mokytis. Buvo rimta, visad susimąsčiusi, svajotoja, ir draugai ją laikė „šventuole“. Susirinkimuose Justė susijaudinusi klausydavo J. Janonio kalbų ir eilėraščių. Ją žavėjo jaunuolio minčių aiškumas, drąsa ir užsidegimas: mylinčiomis akimis ji žiūrėdavo į kalbantį J. Janonį. Kai vienas draugas, pastebėjęs Justės susižavėjimą, priminė, kviesdamas į susirinkimą, kad ten bus ir jos simpatija,

ji nustebo ir nuraudusi pratarė: „Jūs iš tikrųjų juokaujate iš manęs.“ O per „Varpo“ draugijos vakarėlius J. Janonis vis dažniau atsisėdavo greta Justės, ir abu šnekučiuodavosi.

Jiedu nešoko, nesimeilikavo, jų meilė buvo santūri, išdidi ir lydėjo juos iki mirties“ (V. Kubilius).

Jų bendravimas Šiauliuose truko neilgai — prasidėjo karas. J. Janonis atsidūrė Voroneže, paskui Petrograde, ji — Maskvoje, kur lankė felčerių kursus. Jiedu susirašinėjo, buvo susitikę Maskvoje, kai Janonis atvyko į moksleivių suvažiavimą.

Mirdamas jis paliko laiškus ne tiktai savo kovos draugams, bet ir Justei. Čia buvo įdėtas eilėraštis „Ave, vita, moriturus te salutata!“, kur jis rašė:

Pamilau ir mergę jauną,
Da skaistesnę už saulę,
Da lieknesnę už žolyną
Ir blaivesnę už rasą.

TURINYS

<i>Ižanga</i>	5
Kieno tai slapyvardis?	9
<i>Atsakymai</i>	41
Rašytojų draugystė	10
<i>Atsakymai</i>	52
Literatūrinės vietos	11
<i>Atsakymai</i>	65
Kitataučiai ir lietuvių literatūra	12
<i>Atsakymai</i>	76
Kūriniai istorine tematika	13
<i>Atsakymai</i>	81
Panašios antraštės	14
<i>Atsakymai</i>	92
A. Mickevičius ir Lietuva	16
<i>Atsakymai</i>	98
Kieno tai portretas?	17
<i>Atsakymai</i>	104
Ar jie buvo susitikę?	19
<i>Atsakymai</i>	113
1863 metų sukilimas ir lietuvių rašytojai	20
<i>Atsakymai</i>	121
Antrasis pašaukimas	21
<i>Atsakymai</i>	127
Panašumai ir kontrastai	22
<i>Atsakymai</i>	134
Kokia buvo šių rašytojų profesija?	23
<i>Atsakymai</i>	139

Lietuvių rašytojai prieš germanizaciją ir vokiškąjį fašizmą	24
<i>Atsakymai</i>	146
Kas ir ką čia parodijuoja?	26
<i>Atsakymai</i>	154
Lietuvių rašytojai ir tolimi kraštai	33
<i>Atsakymai</i>	158
Aforizmai ir lakūs posakiai	34
<i>Atsakymai</i>	165
Kūriniai apie rašytojus ir menininkus	35
<i>Atsakymai</i>	170
Iš kur kilę šie pavadinimai?	36
<i>Atsakymai</i>	180
Moteris rašytojo gyvenime ir kūryboje	37
<i>Atsakymai</i>	185

VIDUTINIO IR VYRESNIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS
VAIKAMS

Вагда Заборскайте
СТО ЛИТЕРАТУРНЫХ ЗАГАДОК
На литовском языке

Redaktorė *D. Venclovaitė*
Viršelis dail. *A. Kazakausko*
Techn. redaktorius *V. Zdancevičius*
Korektorės *A. Preikšienė* ir *M. Sakalauskaitė*

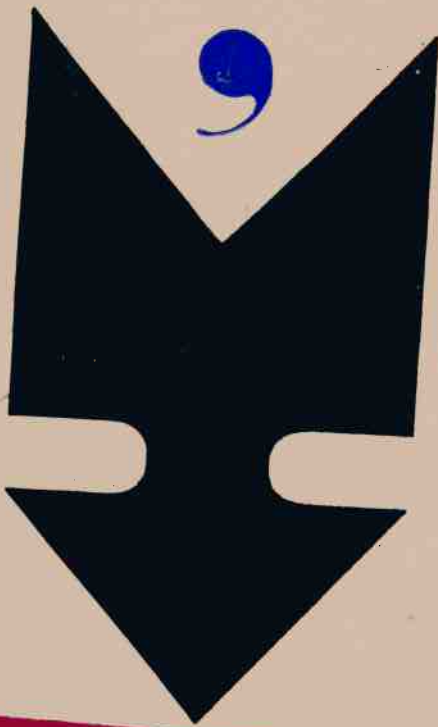
Pasirašyta spaudai 1966.X.15. LV 13781. Leid. Nr. 5017. Tiražas
15 000 egz. Popierius 70×108¹/₂ — 3,063 pop. l. = 8,39 sp. l.;
5,9 leid. l. Spaudė Valst. K. Poželos v. sp. Kaune, Puškino 11.
Užs. Nr. 1255.

Kaina 30 kp

7—6

V.8L

Za 21

Kaina 30 kp

„Simtas literatūros mįslių“ — pirmoji knyga iš naujos pažintinių knygų serijos, skirtos vyresniųjų klasių moksleiviams. Ši serija patrauklia viktorinos forma supažindins su įvairių mokslo ir meno sričių įdomybėmis, praplės jaunujų skaitytojų akiratį. Numatoma išleisti panašias knygas apie dailę, muziką, astronomiją, geografiją, zoologiją, botaniką ir kt.